

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ – ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

**ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ**

ΤΣΙΡΑΚΟΓΛΟΥ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

**ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΗΣ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑΣ
ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ

ANNA ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2021

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ – ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΣΙΡΑΚΟΓΛΟΥ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΗΣ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ ANNA, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (επιβλέπουσα καθηγήτρια)

ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ ΛΑΜΠΡΟΣ, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

«Τη γυναίκα την θέλομεν ιέρειαν του οίκου [...], εφώναζον και φωνάζουσιν, οι σχολαστικοί, οι των ανατολικών προλήψεων δούλοι.

»Την γυναίκαν την θέλομεν έντιμον εργάτιδα, ισχυράν του ανδρός εν πάσιν σύντροφον [...], λέγουσιν αι ανεπτυγμέναι γυναίκες [...].

»Η γυνή είναι άγγελος, άνθος λεπτοφυές και τρυφερόν, προωρισμένον να ζη, ως εις θερμοκήπιον, εντός του οικιακού ασύλου, εν ω διαχέει τα μύρα της [...], λέγουσι οι ποιηταί και οι ιδεολόγοι.

»Η γυνή είναι άνθρωπος ως σεις, με χείρας, με πόδας και με στόμαχον. Έχει ανάγκη να φάγη διά να θηλάσει το τέκνο της, να ενδυθή [...] και να υποδυθή [...] διότι δεν πετά δυστυχώς ως οι άγγελοι. Και διά να έχη τροφήν, ενδύματα και υποδήματα πρέπει να εργασθή. Αυτή είναι η πραγματικότητα. Ολίγον πεζή [...] αλλά πάντοτε αληθεστάτη.»¹

¹ Ελένη Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών: η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2011, σ. 322-323

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Όταν ξεκίνησα το μεταπτυχιακό μου στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία, είχα ήδη αποφασίσει πως ένα από τα βασικά ζητήματα στο οποίο θα ήθελα να εντρυφήσω και να εμπλουτίσω τις γνώσεις μου, ήταν η συνεισφορά των γυναικών στον ελληνικό δημόσιο χώρο, καθώς η μέχρι τώρα ενασχόλησή μου με το αντικείμενο, μου έδειξε πως το γυναικείο φύλο είναι ένα αρκετά παραγκωνισμένο ιστορικά θέμα. Ως προπτυχιακή φοιτήτρια του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Ιωαννίνων είχα μελετήσει την ιστορία από την αρχαιότητα έως σήμερα, παρακολουθώντας τα υποχρεωτικά και μη αντίστοιχα μαθήματα, και πάντα ερχόμουν αντιμέτωπη με ένα μεγάλο πρόβλημα: συχνά οι γυναίκες είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο στα γεγονότα ανά τους αιώνες, ωστόσο σχεδόν πάντα υποβιβάζονται και η ιστορία τις αγνοεί. Μπορώ να πω πως αυτό το γεγονός με ώθησε τελειώνοντας το μεταπτυχιακό μου, να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα, καθώς αυτές οι γυναίκες δεν ήταν φαντάσματα. Υπήρξαν, αγωνίστηκαν και κατάφεραν πολλά σημαντικά πράγματα και χωρίς τη δική τους συμμετοχή, η ιστορία θα ήταν σίγουρα διαφορετική. Στόχος μου λοιπόν, ήταν να ερευνήσω, να μάθω και να αναδείξω γυναίκες για τις οποίες ίσως δεν είχαν λεχθεί όσα θα έπρεπε, όσο σημαντικό και αν ήταν το έργο τους.

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην ενασχόληση των γυναικών της Θεσσαλονίκης με τη φιλανθρωπία τη περίοδο του Μεσοπολέμου, αλλά και τις φεμινιστικές τους ανησυχίες. Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου υπήρξε από τα αγαπημένα μου ιστορικά θέματα, καθώς η περίοδος από το τέλος του Πρώτου έως και την αρχή του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, ήταν μια από τις πιο δύσκολες ιστορικές περιόδους για τη χώρα, καθώς την άλλαξε δημογραφικά και πολιτικά και ήταν ο πρόδρομος για τη σημερινή μορφή της. Είναι εκπληκτικό το να συνειδητοποιεί κάποιος τη σημασία των καθημερινών γεγονότων για μια χώρα και τους ανθρώπους της. Για εμάς σήμερα, η περίοδος του Μεσοπολέμου είναι ένα ιστορικό θέμα. Για εκείνους τους ανθρώπους που την έζησαν, δεν ήταν ιστορία, ήταν η καθημερινή τους ζωή, γεμάτη χαρές, αγώνες, πόνο, ξεριζωμούς, πολέμους αλλά και ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο.

Οι γυναίκες της Θεσσαλονίκης της περιόδου αυτής, είχαν έντονη φιλανθρωπική δράση και τολμώ να ομολογήσω πως εντρυφώντας στα αρχεία και τα καταστατικά των συλλόγων που ίδρυσαν, έμεινα έκπληκτη από τη δυναμικότητα και τα όσα αυτές οι άγνωστες, ως τότε, για μένα, γυναίκες, κατάφεραν. Η εργασία αυτή

δεν φιλοδοξεί να καλύψει το μεγάλο ιστορικό κενό που υπάρχει για τη γυναικεία δράση, επιχειρεί όμως να αναλύσει κάποιες από τις επιβλητικές γυναικείες μορφές και κάποιους από τους σημαντικότερους φιλανθρωπικούς συλλόγους που εκείνες ίδρυσαν στη πόλη της Θεσσαλονίκης, καθώς και τα ιστορικά γεγονότα που συχνά υπήρξαν η αφορμή για τη δημιουργία τους.

Η εργασία διαρθρώνεται σε δύο μέρη, χωρισμένα χρονολογικά. Το πρώτο μέρος, επικεντρώνεται στη περίοδο από τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο έως και το τέλος της δεκαετίας του 1920 και σ' αυτό εξετάζονται τα ιστορικά γεγονότα, αλλά και οι σύλλογοι που ίδρυσαν οι γυναίκες της Θεσσαλονίκης, με σκοπό να συμβάλλουν στο κοινωνικό σύνολο, σε μια περίοδο που η Θεσσαλονίκη ήταν συχνά το επίκεντρο των ιστορικών γεγονότων και εξαιτίας αυτού δοκιμαζόταν αρκετά. Το δεύτερο μέρος, είναι μικρότερο από το πρώτο και εξετάζει τη περίοδο της δύσκολης εξαετίας πριν την εγκαθίδρυση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936, μια ιδιαίτερα περίπλοκη ιστορική περίοδο για τη χώρα και για ολόκληρη την Ευρώπη.

Για την, όσο το δυνατόν, πληρέστερη διερεύνηση του ζητήματος που πραγματεύεται η εργασία μου, χρησιμοποιήθηκε βιβλιογραφία, δυστυχώς περιορισμένη αρκετά σε ό,τι αφορά το γυναικείο φύλο. Αυτό ήταν η μεγαλύτερη δυσκολία για την ολοκλήρωση της εργασίας και ταυτόχρονα η μεγαλύτερη πρόκληση. Αν και καλύφθηκα επαρκώς σχετικά με το γενικό ιστορικό πλαίσιο, η περιορισμένη βιβλιογραφία και οι λιγοστές αναφορές στον γυναικείο δημόσιο χώρο, δυσκόλεψαν την έρευνα και συχνά ακόμη και η αναζήτηση μιας φωτογραφίας κάποιας από τις γυναίκες τις οποίες αναφέρω στην εργασία, ήταν ένας Γολγοθάς. Εκτός από το βιβλιογραφικό και διαδικτυακό υλικό, εξετάστηκε επιμελώς το αντίστοιχο αρχειακό υλικό και τα καταστατικά όλων των συλλόγων που αναφέρονται στην εργασία. Συγκεκριμένα τα αρχεία ανήκουν στη συλλογή των Γενικών Αρχείων του Κράτους και ειδικότερα οι φάκελοι των Σωματείων του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας, το οποίο επισκέφτηκα πολλάκις για να καταφέρω να φέρω εις πέρας την έρευνά μου.

Η επιλογή των συλλόγων που θα ανφέρονταν στην εργασία, ήταν μια δύσκολη διαδικασία. Είναι γεγονός πως η λίστα με τους γυναικείους συλλόγους που δημιουργήθηκαν την εποχή εκείνη, είναι αξιοπρόσεκτη. Δυστυχώς, όμως, για τους περισσότερους από αυτούς, οι πληροφορίες έμεναν μόνο στο καταστατικό της ίδρυσής τους και δεν υπήρχε καμία επιπλέον πληροφόρηση σχετικά με τις ιδρύτριες ή την δράση του συλλόγου μετά τη δημιουργία του. Γι' αυτό και αφού προχώρησα σε

μια εκτεταμένη έρευνα σχετικά με τα στοιχεία που θα μπορούσα να βρω για κάθε σύλλογο αλλά και για τις ιδρύτριές του, κατάληξα στο να αναφερθώ στους σημαντικότερους, αφού πρώτα αφιέρωσα ένα μεγάλο χρονικό διάστημα στη μελέτη του αρχειακού υλικού.

Η μελέτη αυτή δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς τη συνδρομή όλων εκείνων που με βοήθησαν και βρίσκονταν δίπλα μου σε κάθε μου στόχο, ακαδημαϊκό, επαγγελματικό και προσωπικό και σε κάθε μου βήμα. Γι' αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την οικογένειά μου για τη στήριξη και τη διαρκή συμπαράσταση στο μακρύ και δύσκολο ταξίδι της ιστορικής έρευνας. Ιδιαίτερα τη μητέρα μου, που ως γυναίκα έδειξε έμπρακτα σε μένα και στην αδερφή μου πως οι γυναίκες δεν ήταν και δεν θα είναι ποτέ παραγκωνισμένα πλάσματα, πάντα θα έχουν ισχυρό λόγο και θα τολμούν να διεκδικούν, ακόμη και όταν όλα μοιάζουν να είναι εναντίον τους.

Η αμφιβολία μου σχετικά με το κατά πόσο θα μπορούσα να φέρω εις πέρας μια μελέτη με λιγοστό βιβλιογραφικό υλικό στο οποίο θα μπορούσα να στηριχτώ, κάμφθηκε χάρη στη βοήθεια της επιβλέπουσας καθηγήτριας μου κυρίας Άννας Μανδουλάρα, Επίκουρης καθηγήτριας του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η οποία βρισκόταν στο πλευρό μου, άλλοτε να με παροτρύνει, άλλοτε να με βοηθάει και να με καθοδηγεί ώστε να καταφέρω να ολοκληρώσω επιτυχώς την εργασία μου.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τους Επίκουρους καθηγητές του τμήματός μου Αναστασόπουλο Νικόλαο και Φλιτούρη Λάμπρο, που δέχτηκαν με χαρά να συμμετάσχουν στην εξεταστική επιτροπή της διπλωματικής μου εργασίας.

Τέλος, ευχαριστώ ιδιαίτερα τους υπαλλήλους του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας για τη πολύτιμη βοήθεια τους στη διερεύνηση του αρχειακού υλικού.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ.....	5
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
Η Ευρώπη εν μέσω των δύο παγκοσμίων πολέμων.....	11

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1914 - 1929

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η Θεσσαλονίκη του 1914 – 1922 και η αφύπνιση της γυναικείας συνείδησης.....	19
Η Θεσσαλονίκη από το 1914 έως το 1922.....	19
Η γυναικεία φωνή στην αυγή του 20ού αιώνα.....	24
Οι γυναίκες στην Ευρώπη.....	24
Η θέση των γυναικών στην Ελλάδα.....	26

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τα δύο σημαντικότερα και μακροβιότερα γυναικεία σωματεία της Θεσσαλονίκης τη περίοδο 1922 – 1923.....	30
Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης.....	30
Μέριμνα Ποντίων Κυριών.....	33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Από τη φιλανθρωπία στο φεμινισμό.....	41
Ένωσις χηρών και ορφανών πολέμου Θεσσαλονίκης.....	41
Το ζήτημα της ψήφου.....	45
Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας και Θράκης.....	49

Η μάχη για την εκπαίδευση.....	53
Σύνδεσμος Διανοουμένων Γυναικών Θεσσαλονίκης.....	56

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

1930 – 1936

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ταραχώδης περίοδος του 1930 – 1936.....	61
Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα.....	61
Η Θεσσαλονίκη της κρίσιμης πενταετίας 1930 – 1935.....	65
Φιλική Ένωση Γυναικών Μακεδονίας.....	67
Γυναικεία χριστιανικά Σωματεία ως απάντηση στον φεμινισμό.....	71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η αντίδραση των ανδρών.....	74
Αντιφεμινιστική Ένωση Νέων Μακεδονίας και Θράκης.....	74

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Στο κατώφλι της δικτατορίας.....	78
Πολιτικές εξελίξεις στη χώρα.....	78
Η Φίμωση των Σωματείων και η ίδρυση της Ε.Ο.Ν.....	85
Σύλλογος Πρότυπου Παρθεναγωγείου Νούκα – Σχινά.....	87
Ο πόλεμος προ των πυλών.....	90
ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ.....	93
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	95
ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΑ.....	99
ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ.....	100

Γενικά Αρχεία του Κράτους.....	100
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	100

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ευρώπη εν μέσω των δύο παγκοσμίων πολέμων.

Ο 20ός αιώνας είναι μια από τις πιο ταραχώδεις περιόδους της ευρωπαϊκής και της παγκόσμιας ιστορίας. Ειδικότερα, η Ευρώπη μαστίζεται από συνεχείς πολεμικές συγκρούσεις, εξαιτίας της πολιτικής αστάθειας που είχε δημιουργηθεί μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Κάθε χώρα έπρεπε να αντιμετωπίσει ποικίλα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, ιδίως μετά την κρίση του 1929, γεγονός που συχνά κατέληγε στην αμφισβήτηση των δημοκρατικών θεσμών. Παράλληλα η διάσπαση της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, δημιούργησε πολλαπλά προβλήματα σχετικά με τον διαχωρισμό των συνόρων των χωρών και τη δημιουργία των κρατών, αλλά και σχετικά με τη τύχη των εθνοτήτων που έμεναν σε αυτά. Η κάθε χώρα προσπαθούσε να πετύχει την επίτευξη των δικών της συμφερόντων και ακόμη και οι συμμαχικές δυνάμεις, άρχισαν να μην υποστηρίζουν η μία την άλλη, κάτι που περιέπλεκε τις μεταξύ τους σχέσεις και δημιούργησε διαμάχες, που κορυφώθηκαν στα τέλη του 1938 και οδήγησαν στο ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, το 1939.

Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913 όπου η Μακεδονία ήταν το βασικό κέντρο των πολεμικών επιχειρήσεων, η Ευρώπη φλεγόταν από το ξέσπασμα ενός μεγαλύτερου αυτή τη φορά πολέμου, καθώς η ραγδαία εκβιομηχάνιση της Γερμανίας, αυτή που προκάλεσε και τη μεγάλη οικονομική ανάπτυξή της, άρχισε να ανησυχεί ιδιαίτερα τη Μεγάλη Βρετανία, ενώ η Γαλλία επιθυμούσε να ανακαταλάβει τα εδάφη που είχε χάσει στο Γαλλογερμανικό πόλεμο του 1870-1871.² Παράλληλα η Αυστροουγγαρία βρισκόταν σε συνεχή ανταγωνισμό με τη Ρωσία για τη κυριαρχία στα Βαλκάνια.³

Η αφορμή για το ξέσπασμα του πολέμου δόθηκε στις 28 Ιουνίου 1914 με τη δολοφονία του Φραγκίσκου Φερδινάρδου, διαδόχου του θρόνου της Αυστροουγγαρίας και της γυναίκας του Σοφίας από Σέρβο εθνικιστή. Οι Αυστριακοί

² Leon Trotsky , *Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1993, σ. 210-215

³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ΄: *Νεότερος Ελληνισμός από το 1913 έως το 1941*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 2008, σ. 8-9

θεώρησαν την κυβέρνηση της Σερβίας υπεύθυνη και κήρυξαν τον πόλεμο στις 28 Ιουλίου του 1914, γεγονός που πυροδότησε μια σειρά πολεμικών επιχειρήσεων σε όλη την υφήλιο.

Η αρχική απόφαση της Ελλάδας να παραμείνει ουδέτερη ήταν βέβαιο ότι δε θα μπορούσε να τηρηθεί για πολύ, καθώς αποτελούσε άμεση παραβίαση της ελληνοσερβικής συνθήκης συμμαχίας. Η στάση ουδετερότητας δημιούργησε έντονο κλίμα αντιπαλότητας μεταξύ του βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄ και του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου, μια μεγάλη εσωτερική διένεξη που ονομάστηκε «Εθνικός Διχασμός»,⁴ καθώς η χώρα κυριολεκτικά χωρίστηκε σε δύο στρατόπεδα. Ο Βενιζέλος επιδίωκε την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, στοχεύοντας στην ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας,⁵ ενώ αντίθετα ο Κωνσταντίνος Α΄ επιδίωκε την ουδετερότητα.⁶

Εικόνα 1. Βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄, Ελευθέριος Βενιζέλος.

Όσο στην υπόλοιπη Ευρώπη συνέχιζαν οι πολεμικές επιχειρήσεις, στην Ελλάδα ο Εθνικός Διχασμός πήρε τεράστιες διαστάσεις όταν η εισβολή των Βουλγαροσέρβων στην Ανατολική Μακεδονία ανάγκασε τον Ρούπελ

να παραδοθεί (26 Μαΐου 1916) και ο Βενιζέλος θεώρησε αδιαφορία από τη πλευρά του βασιλιά τις συνέπειες της παράδοσης αυτής για το μέλλον της Μακεδονίας. Έτσι

⁴ Γιώργος Θ. Μαυροκορδάτος, *1915 Εθνικός Διχασμός*, Πατάκης, Αθήνα, 2015, σ. 21-39

⁵ Η Μεγάλη Ιδέα, είναι μια αλυσωτική κίνηση και υπήρξε η βασική εξωτερική πολιτική της Ελλάδας μέχρι και το 1922. Στόχος ήταν η λύτρωση των ομογενών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε περιοχές που παλαιότερα ανήκαν σε Έλληνες. Η Μεγάλη Ιδέα, προϋπήρχε ως όραμα ήδη από τον 19ο αιώνα, αναφερόμενη στην απελευθέρωση των εδαφών που ανήκαν στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Η ιδεολογία αυτή ήταν η αιτία που η Ελλάδα τέθηκε σε μια συνεχή τροχιά σύγκρουσης για πολλά χρόνια με ισχυρότερα κράτη και επέφερε τα ολέθρια αποτελέσματα της Μικρασιατικής Καταστροφής, η οποία υπήρξε και η ταφόπλακα των εθνικών αυτών ελπίδων.

⁶ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ο.π., σ. 16

μετέβη στη Θεσσαλονίκη και στις 16 Αυγούστου 1916 σχημάτισε νέα κυβέρνηση,⁷ χωρίζοντας επίσημα την Ελλάδα στα δύο. Όσο ο Κωνσταντίνος προσπαθούσε να τηρήσει την ουδετερότητα, οι γαλλικές δυνάμεις βομβάρδισαν περιοχές της Αθήνας στα λεγόμενα «Νοεμβριανά»,⁸ αναγκάζοντάς τον να εγκαταλείψει το θρόνο, αφήνοντας στη θέση του το γιο του Αλέξανδρο. Παράλληλα ο Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα και στις 15 Ιουνίου 1917, η Ελλάδα μπήκε επίσημα στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ.

Εικόνα 2. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, πόλεμος χαρακωμάτων

⁷ Μετά την άφιξή του στη Θεσσαλονίκη, ο Βενιζέλος σχημάτισε προσωρινή κυβέρνηση που βάση της ήταν η «Τριανδρία», αποτελούμενη από τον ίδιο τον Βενιζέλο, τον στρατηγό Παναγιώτη Δαγκλή και τον ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ο.π., σ. 38)

⁸ Ο Γάλλος ναύαρχος Dartige du Fournet ζήτησε εκ μέρους των συμμαχικών δυνάμεων, μεγάλη ποσότητα πολεμικού υλικού από τον βασιλιά Κωνσταντίνο, πρόταση που απορρίφθηκε από τον βασιλιά και τη κυβέρνηση Σπυρίδωνα Λάμπρου. Έτσι συμμαχικά αγήματα αποβιβάστηκαν στο Φάληρο στις 18 Νοεμβρίου 1916 και συγκρούστηκαν με τον ελληνικό στρατό, ενώ παράλληλα ο συμμαχικός στόλος βομβάρδισε τμήματα της πόλεως, κυρίως κοντά στο παλάτι. Ο βομβαρδισμός σταμάτησε το βράδυ όταν ο Κωνσταντίνος συμφώνησε να παραχωρήσει το πολεμικό υλικό, ωστόσο την επόμενη μέρα ξέσπασαν επιθέσεις κατά των βενιζελικών από τους υποστηρικτές του βασιλιά. Ως απάντηση η Τριανδρία, κήρυξε με ειδικό διάγγελμα, έκπτωτο το βασιλιά Κωνσταντίνο στις 25 Νοεμβρίου. Αποτέλεσμα των Νοεμβριανών ήταν ο θάνατος πολλών ανθρώπων, αλλά και φυλακίσεις, εξορίες και καταστροφές περιουσιών. (Ο.π., σ. 42)

Τέσσερα χρόνια στην Ευρώπη μαίνονταν ατελείωτες πολεμικές συγκρούσεις, οι οποίες είχαν ανυπολόγιστο ανθρώπινο και οικονομικό κόστος για όλα τα κράτη που πήραν μέρος στο Μεγάλο Πόλεμο, ο οποίος τελείωσε με τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας στις 11 Νοεμβρίου του 1918. Για την Ελλάδα οι συνέπειες ήταν πολλές, καθώς, αν και βρισκόταν, στο στρατόπεδο των νικητών, το δημόσιο χρέος ήδη από την εποχή της επανάστασεως, αλλά και οι συνεχείς πολεμικές δαπάνες που ήταν πάνω από τις οικονομικές δυνατότητές της, την είχαν εξαντλήσει.⁹ Η μόνη ίσως επιτυχία της από το Μεγάλο Πόλεμο ήταν η υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (10 Αυγούστου του 1920) με την οποία απόκτησε την Ίμβρο, την Τένεδο και την Ανατολική Θράκη, ενώ η περιοχή της Σμύρνης θα παρέμενε στη σουλτανική κατοχή, διοικούμενη όμως από Έλληνα αρμοστή και θα μπορούσε μετά από πέντε χρόνια να προσαρτηθεί με δημοψήφισμα στην Ελλάδα. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί πως καμιά από τις εμπλεκόμενες πλευρές δεν την επικύρωσε επίσημα.¹⁰

Η κατάσταση όμως στη Μικρά Ασία και τις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας που ανήκαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, είχε αλλάξει με την άνοδο των Νεότουρκων από το 1908 και τη γενίκευση των διωγμών που άρχισαν να γίνονται συστηματικά από το 1914 και μετά. Τις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου αλλά και καθ' όλη τη διάρκειά του, οι σφαγές και οι εκτοπίσεις των Ελλήνων στις περιοχές του Ευξείνου Πόντου είχαν πάρει μεγάλες διαστάσεις.¹¹

Ο Βενιζέλος προσέβλεπε ακόμη στην εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας, ενώ ήταν πια φανερό πως η ελληνική κοινή γνώμη είχε αρχίσει να στρέφεται εναντίον του. Η απόφαση όμως για την Μικρασιατική Εκστρατεία είχε ληφθεί και ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη την άνοιξη του 1919 και μέσα σε ένα χρόνο η «Στρατιά της Μικράς Ασίας» όπως ονομάστηκαν τα ελληνικά σώματα στρατού, είχε ξεκινήσει την προέλαση στα ενδότερα της Τουρκίας. Ακολούθησαν οι εκλογές του 1920 και μετά την ήττα του Βενιζέλου, ο νέος πρωθυπουργός Δημήτριος Γούναρης αποφάσισε μαζί με τους στρατηγούς την συνέχιση των πολεμικών επιχειρήσεων με νέο στόχο, την κατάληψη της Άγκυρας. Ωστόσο, ο στρατός ήταν πια αποδυναμωμένος σε μια περιοχή που ελάχιστα γνώριζε, ενώ ο κεμαλικός στρατός είχε ήδη ξεκινήσει την αντεπίθεση, η οποία κορυφώθηκε στις 13 Αυγούστου του

⁹ Γεώργιος Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920 Α' τόμος*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2010

¹⁰ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ο.π., σ. 83-84

¹¹ Ο.π., σ. 99

1922 στο Αφίον Καραχισάρ και τελικά, παρά την αρχική αντεπίθεση των ελληνικών δυνάμεων, η ήττα ήταν αναπόφευκτη και όσοι δεν αιχμαλωτίστηκαν αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν άτακτα προς τα παράλια.¹²

Εικόνα 3. Η Σμύρνη καίγεται.

Η Σμύρνη, γέμισε σύντομα με πρόσφυγες αλλά και στρατιώτες που μαζεύονταν στη προκυμαία ευελπιστώντας να φύγουν με κάποιο από τα πλοία που οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν στείλει για να προστατεύσουν τους ομοεθνείς τους, πλοία που όμως είχαν εντολή να μείνουν ουδέτερα σε οποιαδήποτε έκβαση των γεγονότων. Από τις 27 Αυγούστου του 1922 που ο κεμαλικός στρατός μπήκε στη Σμύρνη, η καταστροφή ήταν πλέον σίγουρη. Την ίδια μέρα ξεκίνησαν οι λεηλασίες και οι σφαγές, ενώ τις επόμενες μέρες, η ελληνική και η αρμένικη συνοικία πυρπολύθηκαν και κάηκαν ολοσχερώς.

Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η έκβασή της έθαψαν οριστικά το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας¹³ και έγιναν η αιτία για μια τεράστια καταστροφή που οδήγησε εκατοντάδες σε μαρτυρικό θάνατο και ενάμιση εκατομμύριο ανθρώπους στη

¹² Ο.π., σ. 224-225

¹³ Ιάκωβος Μιχαηλίδης, *Μικρασιατική Καταστροφή*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2018, σ. 17-25

προσφυγιά, γεγονός που επηρέασε ιδιαίτερα την Ελλάδα σε οικονομικό, κοινωνικό και δημογραφικό επίπεδο.¹⁴

Παράλληλα στην Ευρώπη, όσο ο απλός λαός προσπαθούσε να συνέλθει από τις συνέπειες του Μεγάλου Πολέμου, άρχισαν να δημιουργούνται εθνικιστικά κινήματα, που γρήγορα απέκτησαν πολιτική δύναμη, γεγονός που φάνηκε από την άνοδο του Μπενίτο Μουσολίνι και του κόμματός του στην εξουσία, στις ιταλικές εκλογές του 1924, ο οποίος μέσα σε ένα χρόνο κατάφερε να εγκαθιδρύσει δικτατορία στην Ιταλία.

Πέντε χρόνια μετά, όταν το χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης κατέρρευσε, στα τέλη του Οκτωβρίου του 1929, όλη η Ευρώπη έπρεπε να αντιμετωπίσει μια νέα κρίση, αυτή την φορά οικονομική και οι συνέπειές της ήταν ταχύτερες και αισθητές στις περισσότερες χώρες. Οι εμπορικοί περιορισμοί αυξήθηκαν, οι τιμές των γεωργικών προϊόντων ήταν πτωτικές για τουλάχιστον ένα χρόνο και οι πολιτικές εντάσεις ανάμεσα στις χώρες, αναζωπυρώθηκαν.¹⁵

Στη Γερμανία, ο Αδόλφος Χίτλερ εκμεταλλευόμενος τη κατάσταση, κατάφερε να ανέλθει στην εξουσία και να παγιώσει τη δύναμή του εγκαθιδρύοντας δικτατορία. Μέχρι το τέλος του καλοκαιριού του 1933 δεν υπήρχε κανένα άλλο πολιτικό κόμμα στη Γερμανία, καθώς τα υπόλοιπα είτε καταργήθηκαν είτε αποσύρθηκαν εθελοντικά. Με τον απόλυτο έλεγχο που ασκούσε στον Τύπο, η ναζιστική κυβέρνηση κατάφερε να αποκτήσει πολλούς υποστηρικτές. Ωστόσο, αν και κάποια θέματα, όπως η ανεργία στη Γερμανία, επιλύθηκαν μερικώς, η πραγματικότητα της πολιτικής που ασκούσε ο Χίτλερ άρχισε γρήγορα να φανερώνεται με την δράση εναντίον των Εβραίων, καθώς τις χρονιές 1933-1934, πραγματοποιήθηκε το μποϊκοτάζ των εβραϊκών επιχειρήσεων, ενώ σιγά σιγά οι Εβραίοι αποκλείστηκαν από τα πάντα, σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο.¹⁶

Δραστήρια φασιστικά κινήματα υπήρχαν και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, χωρίς όμως να έχουν την αναγνωρισιμότητα που βρήκαν στην Ιταλία και τη Γερμανία. Το κραχ του 1929 είχε επηρεάσει όλες τις χώρες και δυνάμεις όπως η Βρετανία και η Γαλλία, που είχαν και αυτές να αντιμετωπίσουν μεγάλες κρίσεις στις

¹⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ο.π., σ. 236

¹⁵ James Joll, *Η Ευρώπη 1870-1970*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 447

¹⁶ Ο.π., σ. 463

βιομηχανικές μονάδες τους αλλά και στον οικονομικό τομέα συνολικά. Η Ισπανία μαστιζόταν από εσωτερικές διαμάχες που οδήγησαν στον Εμφύλιο πόλεμο του 1936, ενώ στη Σοβιετική Ένωση, ο Στάλιν προσπαθούσε να επιδιώξει συνεργασία με τις υπόλοιπες χώρες εναντίον της Γερμανίας, καθώς θεωρούσε την άνοδο του Χίτλερ και την ανάπτυξη της Γερμανίας, τεράστια απειλή για την ΕΣΣΔ.¹⁷

Η Ελλάδα προσπαθούσε και αυτή να σταθεί στα πόδια της μετά το έντονο προσφυγικό κύμα αλλά και την μεγάλη οικονομική κρίση, κάτι που δεν ήταν τόσο εύκολο για μια χώρα που βρισκόταν σε διαρκή εμπόλεμη κατάσταση τόσο πολλά χρόνια.¹⁸ Από το 1922 μαστιζόταν από μια μακροχρόνια κρίση που επέφερε πραξικοπήματα, εκλογές, στρατιωτικούς νόμους και ένα μεγάλο κύμα απεργιακών κινητοποιήσεων και διαδηλώσεων κατά των δυσμενών συνθηκών εργασίας (Φθινόπωρο 1935). Την μεγάλη αυτή κρίση εκμεταλλεύτηκε ο Ιωάννης Μεταξάς καθώς ήταν πεπεισμένος πως η δικτατορία ήταν το μόνο πολίτευμα που μπορούσε να ανασυντάξει τις δυνάμεις της χώρας. Έτσι το βράδυ της 4ης Αυγούστου του 1936, μετά από ένα έκτακτο υπουργικό συμβούλιο, εγκαθίδρυσε δικτατορία.¹⁹

Στα τέλη του 1938 ήταν σχεδόν βέβαιο πως η κρίση που ταλάνιζε την Ευρώπη σε όλα τα επίπεδα, θα οδηγούσε σύντομα σε νέο πόλεμο και αυτή τη φορά χειρότερο από το Μεγάλο Πόλεμο του 1914-1918. Μετά την συνθήκη συμμαχίας που υπογράφηκε ανάμεσα στο Μουσολίνι και τον Χίτλερ, ο Χίτλερ έκανε φανερές τις προθέσεις του και τον Σεπτέμβριο του 1939 εισέβαλε στη Πολωνία και κατέλαβε το δυτικό μέρος της, ενώ το υπόλοιπο τμήμα καταλήφθηκε από τους Σοβιετικούς στις 17 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους.²⁰

Αυτό ήταν και το έναυσμα για το ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, μια από τις πιο μαύρες σελίδες της παγκόσμιας ιστορίας, με ανυπολόγιστες συνέπειες για την ανθρωπότητα. Οι πολεμικές συρράξεις και τα τεράστια εγκλήματα που έγιναν, τελείωσαν με τη συνθηκολόγηση της Γερμανίας τον Μάιο του 1945 και με δύο ατομικές βόμβες που δέχτηκε η Ιαπωνία τον Αύγουστο του ίδιου έτους (6 Αυγούστου στη Χιροσίμα, 9 Αυγούστου στο Ναγκασάκι).

¹⁷ Ο.π., σ. 476-478

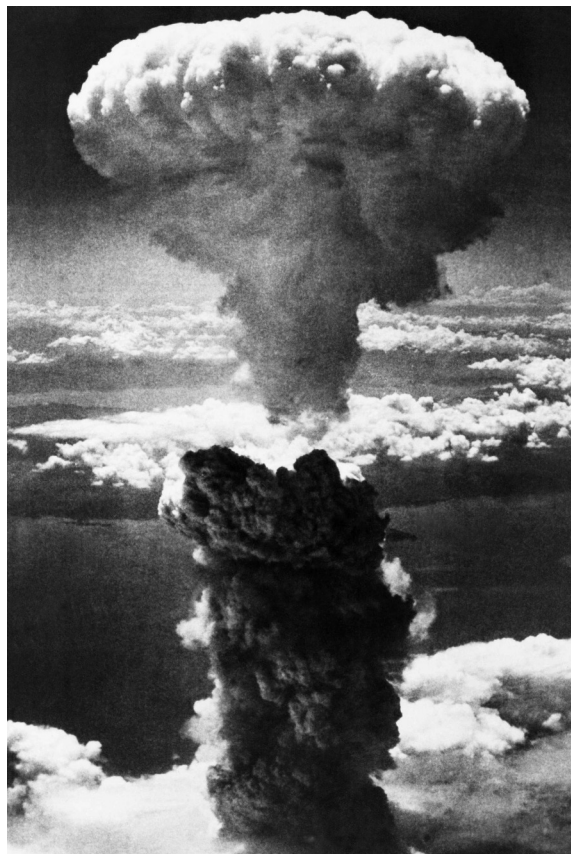
¹⁸ Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η Οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2009, σ. 225-230

¹⁹ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009, σ. 333-335

²⁰ James Joll, ο.π., σ. 509-510

Η Ευρώπη αλλά και ολόκληρη η υφήλιος, έπρεπε αυτή τη φορά να μαζέψει τα διαιρεμένα κομμάτια της και να προσπαθήσει να ανοικοδομηθεί και να αναπτυχθεί εκ νέου.²¹

Εικόνα 4. Η ρίψη της πρώτης ατομικής βόμβας ουρανίου στη Χιροσίμα, στις 6 Αυγούστου 1945.

Συμπερασματικά λοιπόν, η περίοδος του Μεσοπολέμου είναι μια από τις πιο περίπλοκες και δύσκολες περιόδους της σύγχρονης ιστορίας. Στα χρόνια ανάμεσα στους δυο Μεγάλους πολέμους, κάθε χώρα έπρεπε να συγκροτήσει τους τομείς της ώστε να μπορέσει να γίνει παραγωγική αλλά και να αμυνθεί ξανά εάν χρειαζόταν.

Για την Ελλάδα η περίοδος του Μεσοπολέμου είναι μια μεταβατική περίοδος, στην οποία προσπαθούσε να διατηρήσει τα κεκτημένα της αλλά και να ανταποκριθεί στις ανάγκες που συνεχώς προέκυπταν. Η έλευση των προσφύγων άλλαξε ριζικά τη

δημογραφία αλλά και την οικονομία μιας χώρας που ποτέ δεν κατάφερε να είναι ανεξάρτητη οικονομικά. Εκτός της κρατικής παρέμβασης, άρχισαν να δημιουργούνται περισσότερα σωματεία και σύλλογοι που είχαν σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών είτε της εργασίας, είτε της ζωής των προσφύγων.²² Πολλές κοινωνικές ομάδες συνασπίστηκαν και άρχισαν να αποκτούν δύναμη. Μέχρι και το τέλος του 1939 παρατηρήθηκε η οργάνωση πάρα πολλών νέων σωματείων ανά την Ελλάδα, με σημαντικότερα κέντρα, τις δύο μεγαλουπόλεις, την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.

²¹ Παγκόσμια Ιστορία, τόμος Δ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2015, σ. 22-24

²² Γεώργιος Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Τομός 2, Κάκτος, Αθήνα, 1997, σ. 67-77

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: 1914 – 1929

Κεφάλαιο Πρώτο

Η Θεσσαλονίκη του 1914 – 1922 και η αφύπνιση της γυναικείας συνείδησης.

Η Θεσσαλονίκη από το 1914 έως το 1922.

Η Θεσσαλονίκη είναι μια πόλη με μεγάλη ιστορία και συχνά είναι το επίκεντρο σημαντικών ιστορικών γεγονότων. Το φθινόπωρο του 1912, προσαρτήθηκε στο ελληνικό κράτος μετά την ήττα του Οθωμανικού στρατού στον Πρώτο Βαλκανικό πόλεμο, ωστόσο, η πραγματική ενσωμάτωση των κατοίκων της στην Ελλάδα ήταν ένα δύσκολο έργο που χρειαζόταν αρκετό χρόνο, καθώς η Θεσσαλονίκη ήταν ουσιαστικά μια πόλη αποκομμένη από την υπόλοιπη χώρα.²³ Πρώτο και βασικό μέλημα ήταν ο εξελληνισμός της, καθώς σύμφωνα με τη απογραφή του 1913²⁴ ο συνολικός πληθυσμός της πόλης ήταν 157.889 άνθρωποι, από τους οποίους 61.439 ήταν Εβραίοι, 45.889 Οθωμανοί και 39.959 Έλληνες, ενώ υπήρχε και ένα μικρό ποσοστό Βουλγάρων και Αρμενίων, γεγονός που δείχνει πως οι Έλληνες αποτελούσαν ουσιαστικά μειονότητα στη πόλη. Οι κοινότητες προσπαθούσαν να βρουν τρόπους να αντεπεξέλθουν στις βιοτικές ανάγκες των μελών τους καθώς στις αρχές Νοεμβρίου του 1912 επικρατούσε πανικός λόγω της έλλειψης ψωμιού και της σιτοδείας που απειλούσε τη πόλη, ενώ παράλληλα δεν έλειπαν και οι βιαιοπραγίες σε βάρος κυρίως των μουσουλμάνων.

Με την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, η Θεσσαλονίκη βρέθηκε στο επίκεντρο καθώς όταν ο Εθνικός Διχασμός πήρε μεγάλες διαστάσεις, ο Ελευθέριος Βενιζέλος σχημάτισε εκεί δική του προσωρινή κυβέρνηση και βρισκόταν σε συνεχή διαμάχη με την Αθήνα και το παλάτι. Με την επίσημη είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ, ο Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα, ωστόσο η Θεσσαλονίκη συνέχισε να είναι κέντρο πολεμικών επιχειρήσεων, ενώ παράλληλα έφταναν συνεχώς Έλληνες πρόσφυγες που αναζητούσαν μια νέα ζωή. Την περίοδο

²³ Leon Trotsky, ο.π., σ. 213

²⁴ Ευάγγελος Χεκίμογλου, *Θεσσαλονίκη: Τουρκοκρατία και Μεσοπόλεμος*, University Studio Press, Αθήνα, 1996, σ. 175-176

1912 – 1916 ο πληθυσμός της Θεσσαλονίκης αυξήθηκε και σχεδόν διπλασιάστηκε και έτσι τα περίχωρα της πόλης που άλλοτε αποτελούνταν από βάλτους, άρχισαν να μετατρέπονται σε μικρούς οικισμούς.²⁵

Η πόλη έμελλε να ταλαιπωρηθεί αρκετά, όταν στις 18 Αυγούστου του 1917 ξέσπασε φωτιά σε ένα σπίτι της μουσουλμανικής κοινότητας και εξαιτίας των ανέμων εξαπλώθηκε γρήγορα σε όλη την πόλη. Ο κόσμος προσπαθούσε να φτάσει στο λιμάνι, και όσο περνούσαν οι ώρες, η φωτιά είχε ισοπεδώσει όλο δυτικό τμήμα της

πόλης. Οι ζημιές ήταν ανυπολόγιστες καθώς όλες οι τράπεζες, τα σπίτια, τα καταστήματα και οτιδήποτε υπήρχε άλλοτε εκεί, είχε γίνει στάχτη.²⁶ Οι περισσότερες εκκλησίες της πόλης σώθηκαν, όχι όμως η βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Δημητρίου, η οποία κάηκε ολοσχερώς.

Εικόνα 5. Η πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης. Λήψη του Σέρβου στρατιώτη Mika Mihajlović Afrika.

Περίπου 70.000 κάτοικοι έμειναν άστεγοι και έχασαν όλα τα υπάρχοντά τους συμπεριλαμβανομένων και των καταστημάτων τους, ενώ η εβραϊκή συνοικία καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς.

Η πρώτη προσπάθεια για περίθαλψη των πυροπαθών οργανώθηκε από τη Διεύθυνση Θυμάτων Πυρκαγιάς, που είχε στόχο την φροντίδα των πληγέντων, τον συντονισμό των ενεργειών των διαφόρων κοινοτήτων και την επαφή με τις

²⁵ Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη πόλη των φαντασμάτων: Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι 1430 – 1950*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 372-373

²⁶ Ένας Βρετανός στρατιώτης έγραψε δύο μήνες μετά τη φωτιά: «Η Σαλονίκη ήταν μια πόλη πεθαμένων. Οι δρόμοι της ήταν άδαιοι, τα καφενεία και τα εστιατόριά της δεν υπήρχαν πια, και τη νύχτα το μισοφέγγαρο έριχνε το ασημένιο του φως πάνω σε μια ερημιά καμωμένη από στοιχειωμένα ερείπια, προεξέχοντα κρεμάμενα δοκάρια και μαυρισμένα καβούκια σπιτιών...» (F.H. Smart, «The Great Fire», *The Mosquito*, 93 [March 1951])

συμμαχικές στρατιωτικές αρχές. Παράλληλα, με βασιλικό διάταγμα συστάθηκε η Κεντρική Επιστροφή εν Θεσσαλονίκη, με σκοπό την συλλογή εράνων από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Η επιτροπή αυτή προσπαθώντας να λάβει όση περισσότερη βοήθεια μπορούσε, αναγνώρισε ως υποεπιτροπές τις εξής: Κεντρική Ισραηλιτική Επιστροφή Περιθάλψεως, Μουσουλμανική Επιτροπή, Πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων Κυριών,²⁷ και Σοσιαλιστική Ένωση. Ταυτόχρονα, γινόταν προσπάθεια από τη κυβέρνηση να συνεργαστούν όλα τα ιδιωτικά σωματεία που προσέφεραν βοήθεια στους πυρόπληκτους με τις κρατικές αρχές και να δοθεί μια λύση στη στέγασή τους. Έτσι, με νόμο που ψηφίστηκε τον Μάιο του 1918, καταστρατηγήθηκε το προϋπάρχον ιδιοκτησιακό καθεστώς μέσα σε ένα πνεύμα «εκσυγχρονισμού», επειδή θεωρήθηκε πως ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούσαν οι ιδιοκτήτες των κτημάτων αλλά και οι έμποροι και οι επιχειρηματίες, ήταν αντιοικονομικός και δεν στόχευε στην οικονομική ανάπτυξη της πόλης. Ωστόσο, οι παλαιοί ιδιοκτήτες αντέδρασαν εντονα και, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς ήταν Εβραίοι θεώρησαν ότι ο επανασχεδιασμός αποσκοπούσε στην εκδίωξή τους. Παρά τις αντιρρήσεις όμως, το σχέδιο ανοικοδόμησης και αναδιοργάνωσης της πόλης είχε μπει ήδη σε εφαρμογή.²⁸

Το 1922 η Θεσσαλονίκη μετατράπηκε σε μια μεγάλη προφυγούπολη, καθώς αμέσως μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, έφταναν στο λιμάνι της συνεχώς πλεούμενα που μετέφεραν πρόσφυγες σε άθλια κατάσταση, πεινασμένους, ταλαιπωρημένους και ανήμπορους να συνειδητοποιήσουν τι ακριβώς είχε συμβεί. Το γεγονός ότι οι άνθρωποι αυτοί είχαν εγκαταλείψει τόσο γρήγορα τα σπίτια τους για να σωθούν, είχε ως αποτέλεσμα να βρεθούν μπροστά σε έναν τεράστιο λαβύρινθο γραφειοκρατίας καθώς σχεδόν κανένας δεν είχε μαζί του επίσημα έγγραφα που να πιστοποιούν τα στοιχεία του και έτσι ήταν αδύνατο να διεκδικήσουν οποιαδήποτε

²⁷ Σύνδεσμος που ιδρύθηκε το Νοέμβριο του 1914 με πρωτοβουλία της βασίλισσας Σοφίας με στόχο «να δώσει μεθοδικήν οργάνωσιν της γυναικείας εργασίας εν Ελλάδι προς τας νέας κατευθύνσεις της πρακτικής κοινωνικής πολιτικής.» (Δελτίον του Πατριωτικού Συνδέσμου των Ελληνίδων κυριών, έτος Α', τχ.1, Απρίλιος 1916, 1). Επείγοντα ζητήματα για τον Σύνδεσμο ήταν η εύρεση εργασίας για τις μητέρες, η φύλαξη ορφανών παιδιών και η οργάνωση σισιτίων στις φτωχές περιοχές της Αθήνας. Επίτιμα μέλη του Συνδέσμου ήταν άνδρες και γυναίκες, ωστόσο ο χαρακτήρας του ήταν κατεξοχήν γυναικείος. Από το Νοέμβριο του 1916 η δράση του Συνδέσμου περιορίστηκε αρκετά, ενώ το φθινόπωρο του 1917 διαλύθηκε όπως και άλλοι φιλοβασιλικοί σύλλογοι και στη θέση του ιδρύθηκε το Πατριωτικό Ίδρυμα Περιθάλψεως, με σκοπό τη περίθαλψη των στρατιωτών και των οικογενειών τους, τη βοήθεια σε άπορους και ασθενείς καθώς και την αρωγή σε απροστάτευτες μητέρες και παιδιά. (Νόμος 808, «Περί Πατριωτικού Ιδρύματος Προστασίας», Εφημερίς της Κυβερνήσεως, αρ.φυλ.183, τχ.Α', 2/9/1917, 611-614)

²⁸ Mark Mazower, Ο.π., σ. 387-389

αποζημίωση. Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων, που συγκροτήθηκε λίγο αργότερα με πρωτοβουλία της Κοινωνίας των Εθνών, προσπάθησε να δώσει λύση, κατασκευάζοντας χωριά και οικισμούς ώστε να μπορέσουν όλοι αυτοί οι άνθρωποι να στεγαστούν. Η φωτιά που είχε προηγηθεί όμως το 1917 δυσκόλευε περισσότερο τα πράγματα καθώς όλη η καμένη ζώνη ήταν εκτός των σχεδίων και στη προσπάθεια να λυθεί το πρόβλημα, κάποιοι από τους πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στα σπίτια που είχαν αφήσει πίσω τους οι μουσουλμάνοι στην Άνω Πόλη.²⁹

Τους μήνες που ακολούθησαν, η χαώδης κατάσταση που επικρατούσε δημιουργούσε προβλήματα, καθώς οι πρόσφυγες δε μπορούσαν να ενσωματωθούν με τους κατοίκους που ήδη έμεναν στη πόλη, εφόσον και μεταξύ δεν αποτελούσαν ένα ομοιογενές σύνολο. Οι περισσότεροι προέρχονταν από διαφορετικές περιοχές, άλλοι από τα βάθη της Τουρκίας, άλλοι από τα παράλια, άλλοι από τον Εύξεινο Πόντο, και είχαν διαφορετικές συνήθειες, έθιμα, διαλέκτους και είναι άξιο λόγου το ότι υπήρχαν άνθρωποι που δεν γνώριζαν καθόλου ελληνικά και συχνά έρχονταν σε διαμάχες με τους γηγενείς. Παράλληλα, υπήρχαν πολλοί που αναζητούσαν μέλη των οικογενειών τους και μέσα στο πανδαιμόνιο που επικρατούσε, έπρεπε οι αρχές να συντονίσουν τις έρευνες των χαμένων αλλά και την αποκατάσταση των υπολοίπων.³⁰

Η δημογραφία της Θεσσαλονίκης άλλαξε ραγδαία μετά το 1922, καθώς μετά τη καταστροφή και κυρίως μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών που επέβαλλε η Συνθήκη της Λωζάννης,³¹ οι μειονότητες της πόλης ελαττώθηκαν και το ίδιο συνέβη σε όλες τις ελληνικές πόλεις.

Έτσι μπορεί η Μικρασιατική Καταστροφή να έφερε το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, μακροπρόθεσμα όμως υπήρξαν θετικές αλλαγές στον οικονομικό τομέα καθώς οι

²⁹ Ο.π., σ. 422-424

³⁰ Ο.π., σ. 427

³¹ Υπογράφηκε στη Λωζάννη της Ελβετίας στις 24 Ιουλίου του 1923 από την Ελλάδα, τη Τουρκία και όσες χώρες ενεπλάκησαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η Τουρκία ανέκτησε την Ανατολική Θράκη, την Ίμβρο και τη Τένεδο, μια λωρίδα γης στα σύνορα με τη Συρία και τη περιοχή της Σμύρνης, ενώ υποχρεώθηκε να παραχωρήσει τα Δωδεκάνησα στην Ιταλία. Με ξεχωριστή συμφωνία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, αποφασίστηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών και από τις δύο χώρες, γεγονός που προκάλεσε μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών, καθώς τη Τουρκία εγκατέλειψαν περίπου 1.650.000 Τούρκοι υπήκοοι χριστιανικού θρησκευματος και από την Ελλάδα προς τη Τουρκία μετακινήθηκαν περίπου 670.000 Έλληνες υπήκοοι, μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ο.π., σ. 264-266)

άνθρωποι αυτοί είχαν φέρει μαζί τους νέες ιδέες και τρόπους ανάπτυξης, σχημάτισαν συλλόγους και σιγά σιγά ενσωματώθηκαν πλήρως στη καινούρια τους πατρίδα.³²

³²Mark Mazower, ο.π., σ. 422

Η γυναικεία φωνή στην αυγή του 20ού αιώνα.

Οι γυναίκες στην Ευρώπη.

Παρότι στην Ευρώπη του 19ου αιώνα άνθισαν πολλά καλλιτεχνικά και πνευματικά κινήματα, φαίνεται πως η αναφορά στις γυναίκες είτε σπανίζει, είτε απουσιάζει εντελώς. Αν και ο Διαφωτισμός δημιούργησε αρκετές αντιφάσεις σχετικά με το ποια θα έπρεπε να είναι η θέση της γυναίκας στη κοινωνία, ταυτόχρονα έκανε φανερή την αναγκαιότητα της εκπαίδευσής της. Και αυτό ήταν και το πρώτο δικαίωμα που φαίνεται να διεκδίκησαν οι γυναίκες, καθώς η εκπαίδευση ήταν προνόμιο των αγοριών και κάποιων «τυχερών» κοριτσιών που ανήκαν στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, αλλά και πάλι το περιεχόμενο της εκπαίδευσής τους ήταν σαφώς πιο περιορισμένο από εκείνο των αγοριών, καθώς σκοπός της εκπαίδευσης που λάμβαναν ήταν να ετοιμαστούν, ως κορίτσια της καλής κοινωνίας, για να γίνουν άξιες σύζυγοι και μητέρες.³³

Η αρχή του φεμινιστικού κινήματος στην Ευρώπη μπορεί να τοποθετηθεί χρονικά στη διάρκεια του πρώτου μισού του 19ου αιώνα, όταν οι γυναίκες άρχισαν να οργανώνονται και να διεκδικούν δικαιώματα, ίσα με εκείνα των ανδρών. Ειδικότερα, διεκδικούσαν πολιτικά δικαιώματα, με κύριο αίτημα αυτό της ψήφου, και κοινωνικά δικαιώματα, ζητώντας ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση. Ωστόσο, τα πρώτα χρόνια της εμφάνισής του, ο φεμινισμός δεν ήταν και τόσο επιτυχής ούτε ως προς την επιρροή του στους άνδρες, αλλά ούτε ως προς την επιστράτευση των γυναικών, καθώς οι περισσότερες γυναίκες ήταν υπερβολικά επιφυλακτικές σε ό,τι αφορούσε τη συμμετοχή τους σε ένα τέτοιο κίνημα. Από τα τέλη του 19ου αιώνα όμως, μέχρι και το 1920 περίπου, η κατάσταση φαινόταν ότι άρχιζε να αλλάζει όταν οι γυναίκες σε διάφορες χώρες της Ευρώπης κατάφεραν να αποκτήσουν τα δικαιώματα της εκπαίδευσης και της ψήφου.³⁴ Οι περισσότερες μεγάλες δυτικές δυνάμεις παραχώρησαν δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες κατά την διάρκεια της περιόδου του μεσοπολέμου, μεταξύ των οποίων ο Καναδάς (1917), η Βρετανία και η Γερμανία (1918), η Αυστρία και οι Ηνωμένες Πολιτείες (1920). Πρέπει να σημειωθεί ωστόσο,

³³ Γιώτα Παπαγεωργίου, *Φύλο και έρευνα*, Gutenberg, Αθήνα, 2010, σ. 33-34

³⁴ Μάρω Παντελίδου-Μαρούτα, *Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου, μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2007, σ. 17-19

πως η Γαλλία, η Ελλάδα και η Ελβετία αποτελούν σημαντικές εξαιρέσεις, καθώς το δικαίωμα ψήφου παραχωρήθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο.³⁵

Στον τομέα της εργασίας, οι γυναίκες των μεσαίων και κατώτερων κοινωνικών τάξεων δούλευαν κυρίως ως δασκάλες ή εργάτριες ενώ το επάγγελμα της εσώκλειστης υπηρέτριας ήταν αρκετά διαδεδομένο. Λίγο πριν το ξέσπασμα του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, όταν άνθιζαν σε όλες τις δυτικές δυνάμεις οι βιομηχανίες πολεμικών εξοπλισμών, οι γυναίκες «επιστρατεύονταν» στα εργοστάσια και η γυναικεία εργασία την περίοδο πριν το ξέσπασμα του πολέμου αλλά και κατά την διάρκειά του, αυξήθηκε θεαματικά. Άξιο λόγου είναι πως στη γερμανική μεταλλουργική βιομηχανία, η εργασία των γυναικών την περίοδο 1910-1918 αυξήθηκε κατά 408%, ενώ στη Γαλλία και στη Ρωσία το ποσοστό των εργαζομένων γυναικών διπλασιάστηκε και συχνά οι γυναίκες αποτελούσαν την πλειοψηφία των εργατών. Ωστόσο, η εκμετάλλευση σε όλα τα επίπεδα και ο μισογυνισμός που αντιμετώπιζαν ήταν τεράστιος, καθώς οι ίδιες δεν ήταν ακόμη έτοιμες να διεκδικήσουν τα συμφέροντά τους γι' αυτό και συχνά το ημερομίσθιό τους ήταν το μισό και κάποιες φορές πολύ λιγότερο από εκείνο των ανδρών, ενώ οι υπερωρίες και η νυχτερινή εργασία κάποιες φορές γίνονταν κανόνας.³⁶

Παράλληλα στις αρχές του 20ού αιώνα και κυρίως μετά το ξέσπασμα του Μεγάλου Πολέμου, άρχισαν να δημιουργούνται ανά την Ευρώπη διάφοροι φιланθρωπικοί σύλλογοι οργανωμένοι από ανθρώπους της ανώτερης τάξης, που στόχο είχαν τη περίθαλψη και την εκπαίδευση ανθρώπων, παιδιών κυρίως, των κατώτερων τάξεων. Η γυναικεία συμμετοχή στους φιλανθρωπικούς συλλόγους ήταν συχνή και πολλές φορές υπήρχε και πρωτοβουλία από πλευράς των γυναικών για την δημιουργία τους. Οι κατεξοχήν γυναικείοι σύλλογοι ήταν μια ευκαιρία για τις γυναίκες, της αστικής τάξης αρχικά, να βγούν από τον παραδοσιακό ρόλο του φύλου τους, σύμφωνα με τον οποίο όφειλαν να ασχολούνται αποκλειστικά με την επίβλεψη του οίκου· σταδιακά, η ενασχόληση με τους συλλόγους θα προσέφερε φωνή στις γυναίκες και θα τις βοηθούσε να αποκτήσουν περισσότερα δικαιώματα.³⁷

³⁵ Γιώτα Παπαγεωργίου, ο.π., σ. 37

³⁶ Αλεξάνδρα Κολλοντάι, *Το γυναικείο ζήτημα: από τη πρωτόγονη κοινωνία στη σύγχρονη εποχή*, Αθήνα, 2016, σ. 180-181

³⁷ Κατερίνα Δαλακούρα, *Η εκπαίδευση των γυναικών στις ελληνικές κοινότητες της οθωμανικής αυτοκρατορίας: κοινωνικοποίηση στα πρότυπα της πατριαρχίας και του εθνικισμού 19ος αι-1922*, Gutenberg, Αθήνα, 2008, σ. 244-247

Η θέση των γυναικών στην Ελλάδα

Η γυναίκα στην Ελλάδα του τέλους του 19ου αιώνα και αρχές του 20ού, είναι ένα πλάσμα παραγκωνισμένο από οποιαδήποτε δραστηριότητα. Η θέση της ήταν στο σπίτι και οι περιορισμοί ήταν φανεροί σε κάθε τομέα της ζωής της, καθώς σκοπός των κοριτσιών ήταν να προετοιμαστούν ώστε να πάρουν τα εφόδια που θα τις έκανε σωστές συζύγους και μητέρες. Η επιλογή συζύγου παρέμενε απόφαση των γονέων, ενώ οι γυναίκες που για κάποιο λόγο θα παρέμεναν ανύπαντρες ήταν κοινωνικά καταδικαστέες, ακόμη και αν ήταν ακόμη πολύ νέες. Παράλληλα η γυναικεία εκπαίδευση είχε σχεδόν διακοσμητικό ρόλο και αποτελούσε προνόμιο των κοριτσιών των πόλεων. Αντίθετα, στην ελληνική ύπαιθρο η εκπαίδευση των γυναικών δεν υφίσταται, καθώς μέλημα των γονιών ήταν να παντρέψουν τα κορίτσια τους νωρίς, ώστε να μην επιβαρύνονται άλλο οικονομικά, ενώ οι παντρεμένες γυναίκες βοηθούσαν στα χωράφια και παρόλο που τις περισσότερες φορές η εργασία τους ήταν πολύωρη και εξαντλητική, ο άνδρας θεωρείτο πάντα ανώτερος.³⁸

Αν και στην Ευρώπη είχαν ήδη αρχίσει από τα μέσα του 19ου αιώνα να δημιουργούνται φεμινιστικοί σύλλογοι, στην Ελλάδα οι γυναίκες παρέμεναν ακόμη πιστές στα ιδεώδη των προηγούμενων εποχών και όσες μπορούσαν να αντιπροσωπεύσουν το φεμινισμό, ήταν ελάχιστες. Μια από τις πρωτοπόρες του φεμινιστικού κινήματος, γυναίκα με έντονη δράση σε μια εποχή που η ελληνίδα παρέμενε «σκλάβα» των παραδόσεων, άρχισε να κάνει αισθητή τη παρουσία της.

Η Καλλιρρόη Παρρέν, γεννημένη στη Κρήτη το 1861, είχε σπουδάσει δασκάλα και είχε εργαστεί ως διευθύντρια ελληνικών παρθεναγωγείων στη Ρωσία και τα Βαλκάνια. Μετά το γάμο της με τον γάλλο δημοσιογράφο Ιωάννη Παρρέν, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και έκανε ένα τεράστιο βήμα για την γυναικεία φωνή, ξεκινώντας την έκδοση του περιοδικού *Εφημερίς των Κυριών*,³⁹ το Μάρτιο του 1887

³⁸ Ελένη Βαρίκα, *Η εξέγερση των κυριών: η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2011, σ. 100-101

³⁹ Το πρώτο φύλλο της Εφημερίδος των Κυριών, εκδόθηκε στις 8 Μαρτίου του 1887 και έκανε ιδιαίτερη αίσθηση στην αθηναϊκή κοινωνία, κάτι που φαίνεται από την εξάντλησή του την ίδια κιόλας μέρα. Τα περισσότερα άρθρα των πρώτων φύλλων ήταν ανυπόγραφα ή υπογεγραμμένα με ψευδώνυμα, όπως το όνομα της διευθύντριας που εμφανιζόταν στη πρώτη σελίδα, ως Εύα Πρενάρ. Δύο εβδομάδες αργότερα, η Εφημερίδα δημοσίευσε το πραγματικό όνομα της διευθύντριάς της Καλλιρρόης Παρρέν καθώς και των πρώτων συνεργατιδών της. Το περιοδικό ήταν εβδομαδιαίο από το 1887 έως το 1907 και από το 1907 έως και το 1917 έγινε δεκαπενθήμερο. Βασικός στόχος του ήταν η διάδοση των ιδεών

και ενώ αρχικά έγραφε μόνη της τα περισσότερα άρθρα, κατάφερε σύντομα να συγκεντρώσει κοντά της αρκετές γυναίκες άλλες ως συνεργάτιδες και άλλες ως συνδρομήτριες.⁴⁰

Εικόνα 6. Το πρώτο φύλλο της Εφημερίδος των Κυριών – Καλλιρρόη Σιγανού-Παρρέν

Γρήγορα η *Εφημερίς των Κυριών* συνδέθηκε με την φεμινιστική δράση και την αφύπνιση των γυναικών για να διεκδικήσουν δικαιώματα ίσα με εκείνα των ανδρών, ενώ η συνεργασία με ελληνίδες του εξωτερικού βοηθούσε τα σταθερά βήματα της Παρρέν. Στη συζήτηση για το γυναικείο ζήτημα στην Ελλάδα ήταν φυσικό να υπάρξει διαχωρισμός σε δύο στρατόπεδα, αυτό των υποστηρικτών και αυτό των αντίθετων σε οποιαδήποτε γυναικεία δράση. Φανερά πολέμιος του

για τα ίσα δικαιώματα ανδρών και γυναικών αλλά ταυτόχρονα λειτουργούσε και ως οργανωτικός πόλος της γυναικείας φιλανθρωπικής δραστηριότητας της χώρας. Μεγάλη σημασία δίνεται και στη λογοτεχνική έκφραση των γυναικών, με διαγωνισμούς και δημοσιεύσεις γυναικείων διηγημάτων. Το φύλλο 1106 ήταν το τελευταίο που κυκλοφόρησε το Δεκέμβριο του 1917 και το 1918 η Καλλιρρόη Παρρέν εξορίστηκε στην Ύδρα εξαιτίας των πολιτικών της φρονημάτων. (Ελένη Βαρίκα, ο.π., σ. 274-281)

⁴⁰ Ο.π., σ. 274-275

γυναικείου κινήματος, ο Εμμανουήλ Ροΐδης, δημοσίευσε τον Απρίλιο του 1896 στην εφημερίδα *Ακρόπολη*, ένα άρθρο στο οποίο καταδίκασε τις γυναίκες που ασχολούνταν με τη διηγηματογραφία, ορμώμενος από την έκδοση ενός τόμου διηγημάτων της Αρσινόης Παπαδοπούλου. Το άρθρο του αυτό ήταν η αφορμή για να ξεκινήσει μια αρθρογραφική διαμάχη ανάμεσα στον Ροΐδη και τη Παρρέν, με τις απόψεις του Ροΐδη να αποτελούν ουσιαστικά την άποψη της πλειοψηφίας των ανδρών της εποχής.⁴¹

Η δημιουργία σωματείων και η δημοσίευση άρθρων στην Εφημερίδα των Κυριών ήταν μια μεγάλη προσπάθεια από τις Ελληνίδες φεμινίστριες να ωθήσουν τις άλλες γυναίκες να αποκτήσουν το θάρρος να διεκδικήσουν δικαιώματα που ως τότε κατείχαν μόνο οι άνδρες. Όμως σε μια κοινωνία όπως η ελληνική, που ήδη από την αρχή του 20ού αιώνα είχε να αντιμετωπίσει πολλαπλά προβλήματα, ο αγώνας αυτός δεν ήταν εύκολος.⁴² Γι' αυτό και τα πρώτα χρόνια οι γυναίκες που είχαν το θάρρος να πάρουν θέση στο γυναικείο ζήτημα ήταν λίγες. Με την ίδρυση του *Λυκείου Ελληνίδων* το 1911⁴³ από τη Καλλιρρόη Παρρέν, με σκοπό την πρόοδο των γυναικών και την διατήρηση των εθίμων και των παραδόσεων και αργότερα την φιλανθρωπική

⁴¹ Κούλα Ξηραδάκη, *Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα: πρωτοπόρες Ελληνίδες 1830-1936*, Γλάρος, Αθήνα, 1988, σ. 61-64

⁴² Μάρω Παντελίδου-Μαρούτα, ο.π., σ. 24

⁴³ Το Λύκειο των Ελληνίδων ιδρύθηκε στις 19 Φεβρουαρίου του 1911, με δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως βασιλικού διατάγματος που ενέκρινε το πρώτο καταστατικό, το οποίο υπέγραφαν τα ιδρυτικά μέλη: Καλλιρρόη Παρρέν, που ήταν και η εμπνεύστριά του και ακολούθως οι Νίνα Φωκά, Ειρήνη Καλογερή, Αμαλία Καντά, Άννα Παπαδοπούλου, Μαρία Ορλώφ, Ελένη Ρουσοπούλου, Ασπασία Σκορδέλη, Ελένη Γεωργαντή, Μυρσίνη Κλεάνθους, Ερατώ Ασπρογέρακα, Βέρθα Σ. Λέκκα, Αλεξάνδρα Μιχαηλίδη, Ουρανία Βουγιούκα, Χαρίκλεια Αλεξανδρίδου, Σμαράγδα Γεννάδη, Ειρήνη Π. Δημητρακοπούλου, Αικατερίνη Μαρούλη, Μαρία Μομφερράτου και Ειρήνη Νικολαΐδου. Το καταστατικό όρισε ότι «σκοποί του Λυκείου των Ελληνίδων είναι ο μεταξύ γυναικών των γραμμάτων, των επιστημών, των τεχνών σύνδεσμος, προς εξυπηρέτησιν της προόδου του φύλου των, προς υπεράσπισιν και προστασίαν αυτών και προς αναγέννησιν και διατήρησιν των ελληνικών εθίμων και παραδόσεων, ως ελληνικών χορών, ασμάτων, εθνικών ενδυμασιών...». Από την ίδρυσή του, και χωρίς διακοπή (με εξαίρεση την εποχή του Β' Παγκοσμίου πολέμου και του Εμφυλίου), οι δραστηριότητες του Λυκείου Ελληνίδων ήταν σχετικές με τις παραδοσιακές τέχνες (χορό, μουσική και τραγούδι, ενδυμασία, οικοτεχνία, χειροτεχνία). Γι' αυτό και οργανώθηκαν εργαστήρια και εκθέσεις, σεμινάρια και συνέδρια. Ανάμεσα στους επιφανείς υποστηρικτές και συνεργάτες περιλαμβάνονται προσωπικότητες όπως οι Γ. Ιακωβίδης, Γρ. Ξενόπουλος, Θ. Φλωρά-Καραβία, Φ. Κόντογλου, Αγγ. Χατζημιχάλη κ.ά. Η εθνική δράση του Λυκείου των Ελληνίδων έχει συμβάλει και στην αντιμετώπιση ειδικών αναγκών σε ταραγμένες ιστορικά περιόδους, όπως στους Βαλκανικούς πολέμους, στον Ελληνοϊταλικό πόλεμο αλλά και στα χρόνια της Κατοχής. Το Λύκειο των Ελληνίδων ξεκίνησε την πορεία του με 131 μέλη και ακολούθησαν, μέσα σε μία δεκαετία, τμήματα και παραρτήματα στην Πάτρα, τη Θεσσαλονίκη, τη Σύρο, τα Χανιά, το Ρέθυμνο, τον Βόλο, την Καλαμάτα, τη Λάρισα, την Έδεσσα, τη Ζάκυνθο, τα Ιωάννινα, ακόμα και τη Σμύρνη (το 1920, με ενέργειες της Αγγλικής Χατζημιχάλη). Σήμερα, με 22 τμήματα του κεντρικού Λυκείου στην Αθήνα, 50 παραρτήματα σε όλη την Ελλάδα και 17 γραφεία-Λύκεια στο εξωτερικό, το Λύκειο Ελληνίδων αριθμεί περίπου τα 15.000 μέλη. (Ελένη Μπόμπου-Πρωτοπαππά, *Το Λύκειο των Ελληνίδων 1911-1991*, χ.ε., Αθήνα, 1993, σ. 19-23 και 96-97)

δράση, η Παρρέν κατάφερε να προσεγγίσει περισσότερες γυναίκες και η ίδια αλλά και το έργο της ήταν η αφορμή για την ελληνίδα να αρχίσει να επιζητεί την έξοδο από τον οίκο και την ενασχόληση και με τα κοινωνικά ζητήματα.⁴⁴

Την περίοδο του Μεσοπολέμου, θα δημιουργηθούν διάφορα γυναικεία σωματεία με προσανατολισμό φιλανθρωπικό ή επαγγελματικό. Το ξέσπασμα των Βαλκανικών και αμέσως μετά του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, δίνει το έναυσμα στις γυναίκες της αστικής τάξης κυρίως, να οργανώνουν τακτικά εράνους, φιλανθρωπίες και συσσίτια έχοντας στο πλευρό τους και τις γυναικείες της βασιλικής οικογένειας, ενώ πάντα η συμβολή της Παρρέν στην οργάνωσή τους ήταν ιδιαίτερως σημαντική. Από το 1914 και μετά η έλλειψη νοσοκόμων είχε αρχίσει να γίνεται εμφανής γι' αυτό και οι γυναικείοι σύλλογοι φρόντιζαν να εκπαιδεύουν τα νεότερα μέλη τους ώστε να μπορέσουν να καλυφθούν οι νοσοκομειακές ανάγκες του μετώπου.⁴⁵

Γενικά, τη περίοδο αυτή, η δραστηριότητα των γυναικείων φιλανθρωπικών σωματείων περιελάμβανε ευκαιριακή ή τακτική διανομή βοηθημάτων σε ομάδες άπορων ατόμων και οικογενειών, περίθαλψη ασθενών αλλά και ιδιαίτερη μέριμνα για τις άπορες και ενδεείς γυναίκες και κορίτσια όχι μόνο σε ό,τι αφορά την σίτιση και την ένδυση, αλλά και στην εκπαίδευσή τους. Γι' αυτό και συχνά η φιλανθρωπία συνδυάζεται με την φιλεκπαιδευτική δραστηριότητα, προσπαθώντας να προετοιμάσει τα κορίτσια για την αγορά εργασίας, η οποία ως επί το πλείστον ήταν ακόμη ανδροκρατούμενη.⁴⁶

⁴⁴ Εφη Αβδελά-Αγγελική Ψαρρά, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Γνώση, Αθήνα, 1985, σ. 45-46

⁴⁵ Ο.π., σ. 47-49

⁴⁶ Ο.π., σ. 92

Κεφάλαιο Δεύτερο

Τα δύο σημαντικότερα και μακροβιότερα γυναικεία σωματεία της Θεσσαλονίκης την περίοδο 1922 – 1923.

Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης

Αν και την περίοδο του Μεσοπολέμου συστάθηκαν πολλά νέα σωματεία στη Θεσσαλονίκη, σε μια προσπάθεια να αντιμετωπιστούν τα κοινωνικά προβλήματα, η προσπάθεια φιλανθρωπικής δράσης είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, όταν το 1871 ιδρύθηκε η Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης (αργότερα μετονομάστηκε σε Φιλόπτωχο Αδελφότητα Ανδρών Θεσσαλονίκης), η οποία απαρτιζόταν από όλη την ελίτ της πόλης, με κύριο σκοπό την φιλανθρωπική βοήθεια αλλά και την τόνωση της εθνικής συνείδησης που είχε αρχίσει να απειλείται ήδη από το 1869 από τη βουλγαρική πολιτική εξισλαμισμού. Αποκύφωμα της πολιτικής αυτής, ήταν οι δολοφονίες δασκάλων και ιερέων αλλά και η υποχρέωση των κατοίκων να στέλνουν τα παιδιά τους σε βουλγαρικά σχολεία. Η μόνη λύση που υπήρχε για να μη χαθεί η ελληνική συνείδηση των νέων παιδιών, αλλά και η χριστιανική πίστη, ήταν η οργάνωση σωματείων και συλλόγων που εκτός από την περίθαλψη των αρρώστων και των φτωχών, θα αναλάμβαναν και την τόνωση του εθνικού φρονήματος. Γι' αυτό και με την παρότρυνση του τότε Μητροπολίτη Νεόφυτου, εκτός από την Φιλόπτωχο Αδελφότητα Ανδρών, ιδρύθηκε το 1873 και η Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών, από πέντε αρχόντισσες, τη Λιζέτα Χατζηλαζάρου, την Αικατερίνη Ράλλη, τη Χρυσάνθη Χατζηλαζάρου, την Καλλιόπη Τάττη και την Ελένη Ρουσσίδου, σύλλογος που αποτελεί τρανό παράδειγμα της γυναικείας δράσης στη Θεσσαλονίκη σε μια ιδιαίτερα δύσκολη περίοδο και λειτουργεί μέχρι και σήμερα, αποτελώντας ένα από τα μακροβιότερα γυναικεία σωματεία της Θεσσαλονίκης.⁴⁷

⁴⁷ Θεόδωρος Ι.Δαρδαβέσης-Δημήτριος Μ.Κοντογεώργης, *Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών Θεσσαλονίκης: 1871-2013, μια πορεία 142 ετών προσφοράς στον άνθρωπο και τη κοινωνία*, χ.Ε., Θεσσαλονίκη, 2014, σ. 213-217

Η οργάνωση μιας γυναικείας αδελφότητας εκείνη την εποχή, δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει ιδιαίτερη αίσθηση, όμως στα πλαίσια του λόγου δημιουργίας της δεν συνάντησε ιδιαίτερες αντιστάσεις, παρόλο που ήταν ένα καθαρά γυναικείο σωματείο. Είναι άξιο λόγου πως πολλές γυναίκες από όλη την Ελλάδα αλλά και το εξωτερικό θέλησαν να συνδράμουν οικονομικά το έργο της Αδελφότητας αλλά και αρκετοί επιφανείς άνδρες της Θεσσαλονίκης, ιδιαίτερα τα μέλη του αντίστοιχου ανδρικού σωματείου, υποστήριζαν την δράση της.

Πρώτη πρόεδρος της Αδελφότητας διετέλεσε η Χρυσάνθη Χατζηλαζάρου, γεννημένη το 1818 στο χωριό Αγία Φωτεινή της Έδεσσας. Οι γονείς της, Ανδρέας και Μαρία Οικονόμου, κατάγονταν από μια ιδιαίτερα σημαντική γενιά που ξεκινούσε

Εικόνα 7. Χρυσάνθη Χατζηλαζάρου

από το 1722. Ο πατέρας της, της έδωσε το όνομα αυτό, θέλοντας να τιμήσει τον Μητροπολίτη Σερρών Χρυσανθο, καθώς ήταν αυτός που κανόνισε το προξενικό με την Μαρία και ήταν ο κουμπάρος στο γάμο τους. Το 1831, σε ηλικία μόλις 13 ετών, η Χρυσάνθη θα παντρευτεί τον Ιωάννη Χατζηλαζάρου που ήταν τότε 24 ετών, και μετά την μετακόμιση της οικογένειάς της στη Θεσσαλονίκη, η ίδια και ο άνδρας της θα μετακομίσουν και αυτοί εκεί. Απόκτησαν πέντε παιδιά και ο ένας από τους γιους της, ο Περικλής Χατζηλαζάρου θα αναδειχθεί σε σημαντική προσωπικότητα της

Θεσσαλονίκης και αργότερα μαζί με την γυναίκα του Ευφροσύνη, θα ανεγείρει το 1890 μια μεγάλη βίλα (γνωστή σήμερα ως βίλα Σιάγα, οδός Βασιλίσσης Όλγας και Συνδίκου γωνία), όπου θα φιλοξενηθούν και μέλη της βασιλικής οικογένειας μετά την απελευθέρωση.⁴⁸

⁴⁸ «Επαυλη Σιάγα (πρώην Χατζηλαζάρου), μια δημιουργία του Παιονίδα με μεγάλη ιστορία», Thessaloniki Arts and culture.gr,

Η Χρυσάνθη όπως και τα παιδιά της ήταν ιδιαίτερα δραστήριοι σε κοινωνικά, εθνικά και φιλανθρωπικά ζητήματα, καθώς όχι μόνο η ίδια διετέλεσε πρώτη πρόεδρος της Φιλοπτώχου Αδελφότητας Κυριών το 1873, αλλά και οι γιοι της Περικλής και Νικόλαος διετέλεσαν πρόεδροι της Φιλόπτωχου Αδελφότητας Ανδρών, ο πρώτος το 1874 και ο δεύτερος το 1886. Η Χρυσάνθη Οικονόμου – Χατζηλαζάρου απεβίωσε το 1907 σε ηλικία 89 ετών, αφήνοντας ένα σπουδαίο έργο πίσω της και αποτελώντας πρότυπο για πολλές γυναίκες της Θεσσαλονίκης που συνέχισαν την φιλανθρωπική και εθνική δράση.⁴⁹

Στην Φιλόπτωχο Αδελφότητα Κυριών, ήδη από τα πρώτα χρόνια, παράλληλα με την φιλανθρωπική δράση της, ίδρυσε το Εργαστήριον Κοπτικής και Κεντήματος, το 1876, με σκοπό να βοηθήσει τις άπορες νέες γυναίκες να εργαστούν, ενώ το 1900 ιδρύθηκε το παράρτημα Αδελφότητα δεσποινίδων «η Αγαθοεργία», με κύριο στόχο την φροντίδα ορφανών παιδιών και μωρών που δεν μπορούσαν οι μητέρες τους να τα μεγαλώσουν. Η σημασία των δύο αυτών παραρτημάτων, έγκειται στο γεγονός πως για πρώτη φορά οι γυναίκες είχαν την δυνατότητα να βγουν από τον κλασικό τους ρόλο, αυτό των οικιακών, και να αποκτήσουν τα εφόδια ώστε να συνεισφέρουν και αυτές όχι μόνο στην οικογένειά τους, αλλά και στην ευρύτερη κοινωνία της πόλης τους.⁵⁰

Μετά το 1900 κάποια από τα μέλη της Αδελφότητας, ταξίδευαν σε άλλες πόλεις και προσπαθούσαν να τονίσουν την ανάγκη δραστηριοποίησης όλων των γυναικών της Μακεδονίας, προσπάθεια που ευωδώθηκε όταν ιδρύθηκαν Φιλόπτωχοι Αδελφότητες Κυριών στη Καβάλα (1902), στη Δράμα (1904), στις Σέρρες (1905), στην Έδεσσα (1905), στη Κομοτηνή και τη Καστοριά (1907), στη Νάουσα (1908) και στα Γιαννιτσά (1909) και αργότερα και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας.

Τη περίοδο του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και ιδίως μετά τη μεγάλη πυρκαγιά του 1917, η Αδελφότης περιθάλπει τους πυρόπληκτους, βοηθά στην στέγασή τους προσφέροντας καταλύματα και είδη πρώτης ανάγκης και παράλληλα

<https://www.thessalonikiartsandculture.gr/thessaloniki/afieromata/epayli-siaga-proin-chatzilazaroy-mia-dimioyrgia-toy-paionidi-me-megali-istoria/>

⁴⁹ Ευάγγελος Χεκίμογλου, ο.π., σ. 280-295

⁵⁰ Αθηνά Τζινίκου-Κακούλη, «Γυναίκες Ελληνικοί Μακεδονικοί Σύλλογοι: Η Φιλόπτωχος 'Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης (1873)», Blogger.com, <http://yaunatakabara.blogspot.com/2012/06/1873.html>

φροντίζει τους πρόσφυγες και τους τραυματίες του πολέμου. Για τα επόμενα χρόνια η δράση της είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς μετά τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 και το τεράστιο κύμα προσφύγων που καταφτάνει στην πόλη, η Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών διαθέτει όλα τα χρήματα του ταμείου της για την σίτιση και την περίθαλψη των προσφύγων, ενώ παράλληλα οργανώνει εράνους και συγκεντρώνει χρήματα, τρόφιμα, ρούχα και υποδήματα.⁵¹

Αργότερα, κατά τη περίοδο της Κατοχής αλλά και του Εμφυλίου, οργάνωνε καθημερινά σιςίτια για τους μαθητές και τους άπορους ηλικιωμένους, ενώ μέχρι και σήμερα διαπράττει ιδιαίτερα σημαντικό έργο, προσφέροντας καθημερινά φαγητό και θαλπωρή σε περισσότερους από 120 άπορους γέροντες, άστεγους, ανέργους και παράλληλα δίνει στέγη και τροφή σε 25 σπουδάστριες και φοιτήτριες.⁵²

⁵¹ Συλλογικό Έργο, *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης: 100 χρόνια 1873-1973*, Μ. Τριανταφύλλου και Υιοί, Θεσσαλονίκη, 1973, σ. 6-25)

⁵² «Ιστορία», Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης, <http://www.filoptoxosadelfotiskirion.gr/content/1/%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%A1%CE%99%CE%91>

Μέριμνα Ποντίων Κυριών

Το Σεπτέμβριο του 1922, η Θεσσαλονίκη έγινε το καταφύγιο χιλιάδων προσφύγων, που εξαθλιωμένοι έφτασαν σε αυτή, με την ελπίδα μιας νέας αρχής, μετά την καταστροφή που είχαν υποστεί. Ωστόσο, η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς το ελληνικό κράτος δεν ήταν προετοιμασμένο να δεχτεί ένα τέτοιο αριθμό ανθρώπων μέσα σε λίγες μέρες και οι ανάγκες που είχαν δημιουργηθεί ήταν πάρα πολλές.⁵³ Ανάμεσα στο πλήθος των προσφύγων ήταν και η Θάλεια Σαουλίδου, ένα από τα ενεργά μέλη της Μέριμνας Ποντίων Κυριών στην Τραπεζούντα και κοντά της μαζεύτηκε ένα πλήθος κοριτσιών που γνώριζαν τη δράση της και εναπόθεταν τις ελπίδες για τη φροντίδα τους σε αυτή.

Εικόνα 8. *Θάλεια Σαουλίδου*

Η Θάλεια Σαουλίδου γεννήθηκε στη Τραπεζούντα το 1863. Κόρη του ιστορικού και διδασκάλου Περικλή Τριανταφυλλίδη και σύζυγος του Παντελή Σαουλίδη, καθηγητή του φροντιστηρίου της Τραπεζούντας, υπήρξε ένα από τα ενεργά μέλη της Μέριμνας Ποντίων Κυριών στη Τραπεζούντα και επανιδρύτρια του σωματείου στη Θεσσαλονίκη. Δεν απόκτησε παιδιά και φρόντισε σαν παιδιά της όλα τα κορίτσια της Μέριμνας. Η απόκτηση ιδιόκτητης στέγης του σωματείου το 1934 είναι αποκλειστικό έργο δικό της, γι' αυτό και ανακηρύχθηκε το 1949 επίτιμη πρόεδρος και μάνα της Μέριμνας. Πέθανε το 1954.⁵⁴

Η ίδρυση της Μέριμνας Ποντίων Κυριών στη Τραπεζούντα έγινε το 1904 και ήταν πρωτοβουλία της Βάσως Ασλανίδου, η οποία με την στήριξη και την καθοδήγηση του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνστάντιου, δημιούργησε ένα σύλλογο σε μια προσπάθεια να αφυπνίσει τη γυναικεία συνείδηση. Κύριος σκοπός της Μέριμνας ήταν «η διά παροχής εργασίας υλική υποστήριξις των δεομένων προστασίας και αρωγής Ελληνίδων», ενώ παράλληλα ιδρύθηκε το Εργαστήριο Κοπτικής – Ραπτικής και Εργοχείρων – Κεντημάτων, το οποίο πρόσφερε εργασία σε

⁵³ Mark Mazower, ο.π., σ. 430

⁵⁴ «Το ιστορικό της Μέριμνας», Μέριμνα Ποντίων Κυριών,
<https://www.merponky.gr/index.php/merimna-pontiwn/merimna>

Εικόνα 9.

*Δόμνη Αμοιρόγλη
- Καπαγιαννίδου*

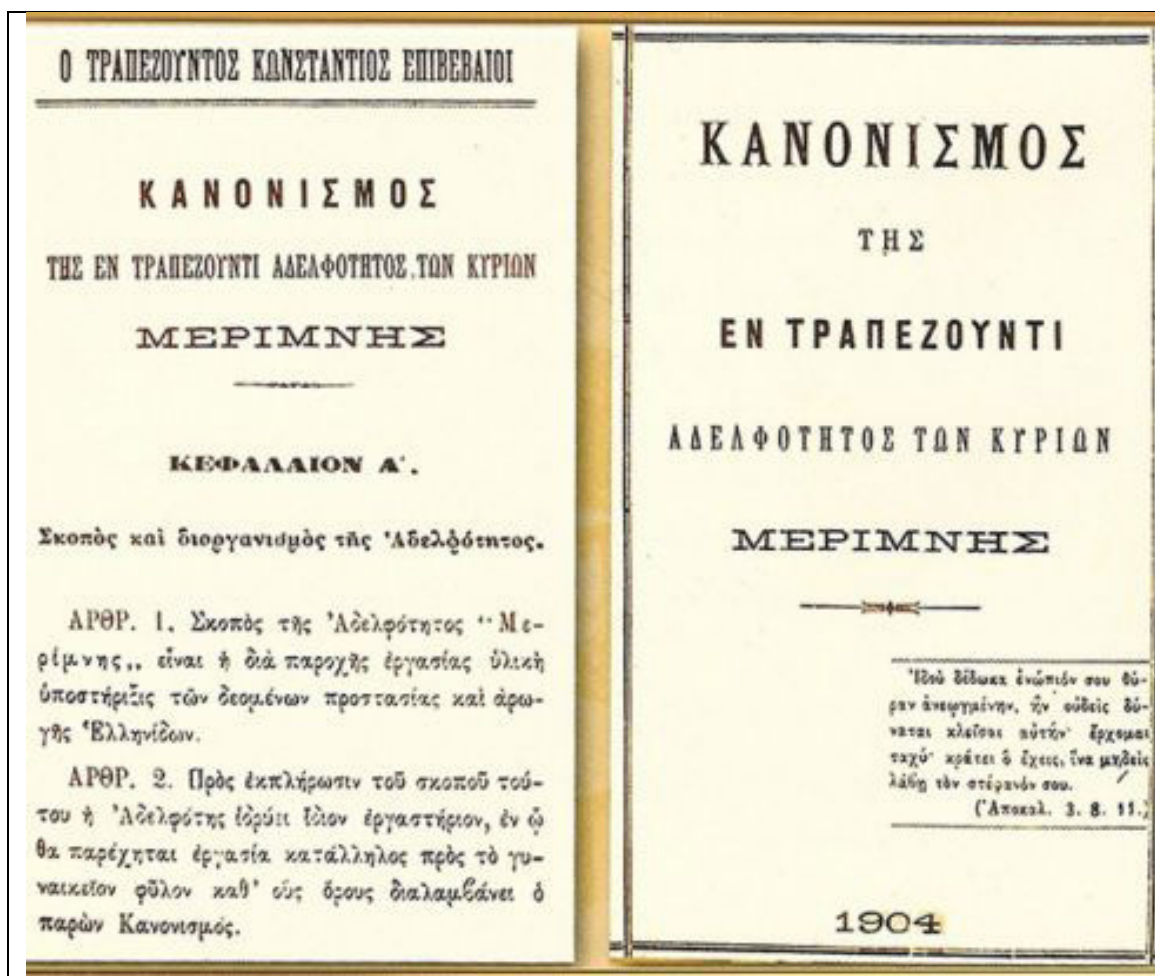
πολλές κοπέλες. Πρώτη πρόεδρος της Μέριμνας Ποντίων Κυριών ήταν η Δόμνη Καπαγιαννίδη και μετά την ίδρυσή της η Μέριμνα ανέλαβε την διεύθυνση και την λειτουργία του ορφανοτροφείου της Τραπεζούντας, ενώ τον Ιανουάριο του 1920 συνεργάστηκε με τον Ερυθρό Σταυρό, κάνοντας έρανο και προσφέροντας 200 λίρες για το χειρουργείο του νοσοκομείου και την φροντίδα των στρατιωτών.⁵⁵

Η Δόμνη Αμοιρόγλη, γεννήθηκε το 1843 στη Τραπεζούντα. Οι κοπέλες τότε παντρεύονταν πολύ μικρές, γιατί οι Τούρκοι δε πείραζαν τις παντρεμένες γυναίκες και όταν η Δόμνη έφτασε στην ηλικία των 17 ετών και ήταν ακόμη ανύπαντρη θεωρούνταν γεροντοκόρη. Τότε ακριβώς παντρεύτηκε τον

Γρηγόρη Καπαγιαννίδη, γιο ενός μεγαλεμπόρου αστού της Τραπεζούντας και μαζί απόκτησαν τέσσερα παιδιά, την Μελπομένη, τον Κώστα, τον Αλκιβιάδη και τη Λευκοθέα. Ο Γρηγόρης με τους δυο γιους του ίδρυσε την Τράπεζα Καπαγιαννίδη, που αποτέλεσε τη μεγαλύτερη τράπεζα της περιοχής, ενώ η Δόμνη εκμεταλλευόμενη το κύρος και τα χρήματα της οικογένειας, προσπαθούσε πάντα να βοηθάει όσους είχαν ανάγκη και ήταν η πρώτη πρόεδρος της Μέριμνας Ποντίων Κυριών (1904-1908) και διετέλεσε ξανά πρόεδρος από το 1912 έως το 1919, δουλεύοντας με πολλή αγάπη σε μια από τις δυσκολότερες περιόδους για τον ελληνισμό του Πόντου. Το έργο της συνέχισαν, η κόρη της Μελπομένη, η εγγονή της Ιφιγένεια και η δισέγγονή της Άννα, στη Θεσσαλονίκη. Η Δόμνη Καπαγιαννίδη πέθανε το 1935.⁵⁶

⁵⁵ Λεύκωμα, *Μέριμνα Ποντίων Κυριών 1904-1979*, Τυπογραφείο Ν. Νικολαΐδη, Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 20-25

⁵⁶ Ο.π.

Εικόνα 10. Κανονισμός της Μέριμνας Ποντίων Κυριών Τραπεζούντας, 1904.

Η Θάλεια Σαουλίδου, μετά τον ξεριζωμό, συνάντησε στην Θεσσαλονίκη το ζεύγος Θεοφύλακτο και Ιφιγένεια Θεοφύλακτου, με τους οποίους συνεργάστηκε στην επανίδρυση της Μέριμνας στην Θεσσαλονίκη το 1923 με το όνομα Μέριμνα Ποντίων - Καυκασίων Κυριών Μακεδονίας. Η Ιφιγένεια Θεοφύλακτου γεννήθηκε στη Τραπεζούντα το 1890 και ήταν κόρη της Μελπομένης και του Αντώνη Κογκαλίδη και εγγονή της προέδρου της Μέριμνας, Δόμνης Καπαγιαννίδη. Από τον γάμο της με τον γιατρό Θεοφύλακτο Θεοφύλακτο, απέκτησε τρία παιδιά, το ένα από τα οποία, η κόρη της Άννα, συνέχισε το έργο της στη Θεσσαλονίκη. Η Ιφιγένεια πέθανε το 1961.⁵⁷

⁵⁷ Ο.π., σ. 72

Εικόνα 11. Ζεύγος Θεοφύλακτου.

Σκοπός της Μέριμνας, σύμφωνα με το καταστατικό, είναι «η παροχή εργασίας εις πτωχά κοράσια εν συνδυασμώ με την διδασκαλίαν εις αυτά της κοπτικής, ραπτικής και χειροτεχνίας».⁵⁸ Για τη λειτουργία της Μέριμνας, ο κανονισμός τόνιζε πως τα μέλη της θα έπρεπε να πληρώνουν τη συνδρομή των 25 δραχμών το χρόνο, ενώ παράλληλα ήλπιζε σε δωρεές χρημάτων ή ύλης (π.χ. ρούχα, τρόφιμα κτλ).

Το πρώτο συμβούλιο της Μέριμνας στη Θεσσαλονίκη απαρτιζόταν από την Θάλεια Σαουλίδου που ήταν η πρόεδρος, την Πηνελόπη Χατζηνώτα ως αντιπρόεδρο, την Ιφιγένεια Διονυσιάδου ως γενική γραμματέα και την Ιφιγένεια Θεοφύλακτου ως ταμία, ενώ ως σύμβουλοι εμφανίζονται οι Λίζα Ακριτίδου, Ελένη Βασιλειάδου, Δόμνα Βελισσαρίδου, Σούλα Γαληνού, Αλεξάνδρα Κανονίδου, Σοφία Κλωσίδου, Μαρίκα Μουμτζή και Ελένη Τριανταφυλλίδου.⁵⁹

Βασικός στόχος της Μέριμνας, ήταν να βοηθήσει φτωχές προσφυγοπούλες και να διοργανώσει εράνους για να συγκεντρώσει χρήματα που θα βοηθούσαν τους πρόσφυγες κατά τους πρώτους μήνες της μετεγκατάστασης.

⁵⁸ Γενικά Αρχεία του Κράτους, Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης, Φ. 350
⁵⁹ Ο.π.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ
„ΜΕΡΙΜΝΗΣ
ΠΟΝΤΙΩΝ-ΚΑΥΚΑΣΙΩΝ ΚΥΡΙΩΝ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ“

ΠΕΡΙ ΣΚΟΠΟΥ

“Αρθρον 1ον. — Με πρότυπον τῆς ἐν Τραπεζοῦντι «Μερίμναν» ἰδρύεται ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Μερίμνα Ποντίων—Καυκασίων Κυριῶν Μακεδονίας» Σωματεῖον Κυριῶν, τοῦ ὁποῖου σκοπὸς εἶνε ἡ παροχὴ ἐργασίας εἰς πτωχὰ κοράσια ἐν συνδυασμῷ μετὰ τὴν διδασκαλίαν εἰς αὐτὰ τῆς κοπτικῆς, ραπτικῆς καὶ χειροτεχνίας.

“Αρθρον 2ον.—Ὁ σκοπὸς τοῦ Σωματείου ἐπιτυγχάνεται.

α) Διὰ συστάσεως ἐργαστηρίου κοπτικῆς, ραπτικῆς καὶ χειροτεχνίας, ὅπου προσερχόμεναι αἱ πτωχαὶ κορασίδες διδάσκονται τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα.

β) Διὰ συστάσεως πρατηρίου ἢ πρατηρίων ὅπου πωλοῦνται τὰ παρασκευαζόμενα χειροτεχνήματα καὶ

γ) Δι’ οἰωνδῆποτε ἄλλων μέσων, τὰ ὁποῖα τὸ Δ. Συμβούλιον ἤθελε θεωρίσαι ἐνδεδειγμένα.

ΠΕΡΙ ΜΕΛΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ

“Αρθρον 3ον.—Πᾶσα Κυρία Ποντία ἢ Καυκασία ἐν Θεσσαλονίκῃ εἴτε καὶ μακρὰν αὐτῆς διαμένουσα δύναται νὰ γίνῃ μέλος τῆς «Μερίμνης» προτάσει δύο τῶν ἰδρυτῶν ἢ δύο τῶν μελῶν τοῦ Σωματείου καὶ ἐγκρίσει τοῦ Δ. Συμβουλίου. Ἐκτὸς τῶν τακτικῶν μελῶν γίνονται καὶ ἐπίτιμα μέλη Κυρίαι ἢ Κύριοι διαφοροτρόπως ἐργαζόμενοι ἐπ’ ἀγαθῷ τοῦ Σωματείου προτάσει καὶ ἐγκρίσει

Εικόνα 12. Μερίμνα Ποντίων Κυριῶν Θεσσαλονίκη, 1η σελίδα του καταστατικού ιδρύσεως.

Στις 30 Ιουνίου του 1930, σύμφωνα με το αντίγραφο πρακτικῶν συνελεύσεων, ἡ Μερίμνα Ποντίων – Καυκασίων Κυριῶν Μακεδονίας, μετονομάστηκε σε Μερίμνα Ποντίων Κυριῶν, διαγράφοντας τα ονόματα «Καυκασίων» καὶ «Μακεδονίας».⁶⁰

Ἡ Θάλεια Σαουλίδου διετέλεσε καὶ ἄλλες φορές πρόεδρος τῆς Μερίμνας ἐπιδεικνύοντας υπέρμετρη ἀγάπη γιὰ τὸ ἔργο που εἶχε αναλάβει. Χάρη στὴν δική της

⁶⁰ Ο.π.

πρωτοβουλία αλλά και στην προσπάθεια όλων των μελών της, η Μέριμνα το 1934 απέκτησε δική της ιδιόκτητη στέγη, γεγονός που βοήθησε ιδιαίτερος στο έργο της. Κατά την περίοδο της Κατοχής και συγκεκριμένα το 1941 το κτίριο της Μέριμνας επιτάχθηκε από τους Γερμανούς, οι οποίοι κατέστρεψαν ένα μεγάλο μέρος της κινητής περιουσίας και των αρχείων που φυλάσσονταν εκεί.

Η Μέριμνα Ποντίων Κυριών, λειτουργεί μέχρι και σήμερα και έγινε το πρότυπο και για άλλους συλλόγους με το ίδιο όνομα ανά τις πόλεις της Ελλάδας. Ιδιαίτερη είναι η μέριμνα για τα παιδιά και τους ηλικιωμένους, ενώ συχνά διοργανώνονται εκδηλώσεις αφιερωμένες στις χαμένες πατρίδες και στον προσφυγικό ελληνισμό.⁶¹

⁶¹ «Το ιστορικό της Μέριμνας», Μέριμνα Ποντίων Κυριών,
<https://www.merponky.gr/index.php/merimna-pontiwn/merimna>

Κατάλογος τῶν ἰδρυτῶν τοῦ ἡ Μέρμνα, Θεσσαλονίκης - Κωνσταντίνου
 Κυρίου Μανωλίου, 2.

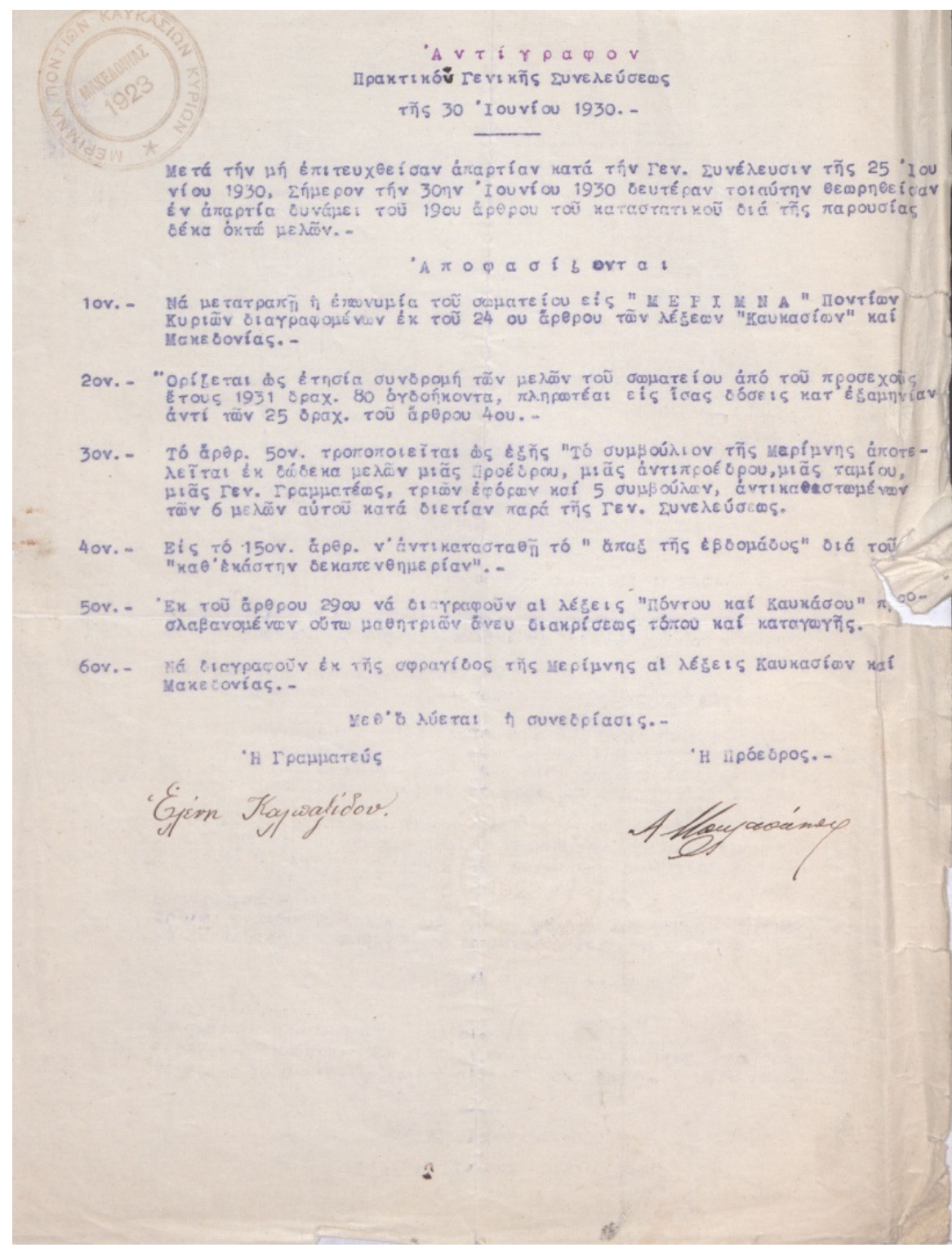
Θάμνα Λαοφύτου	ὁδὸς Μισσαρῶν 2
Παναγιώτης Χαλφούλα	ὁδὸς Νεομνησίων.
Γεωργίου Ουροφάνου	ὁδὸς Ἀγ. Σοφίας
Αγγελική Λαδοπούλου	Καλαμαριά
Ἐμὴν Τανωλίδου	Βασιλίσσης Ὁδῶν 141
Αγγελική Κοιλιάρη	ὁδὸς Βασιλίσσης
Παναγιώτης Παναγιώτου	ὁδὸς Μισσαρῶν 2
Ἐμὴν Τανωλίδου	2
Αγγελική Τανωλίδου	ὁδὸς Ἀγίας 33
Σοφία Τανωλίδου	Κ. Νέου. Παναγιώτου
Μ. Μουρλίου	Χαλφούλας 4
Κ. Παναγιώτου	Φιλοσόφου 195.
Σ. Παναγιώτου	ὁδὸς Θεσσαλίας 8
Οδ. Τανωλίδου	ὁδὸς Ἑλβετίας 145.

Ἄν. Παναγιώτου
 Βάμνα Λαοφύτου.

Εικόνα 13. Κατάλογος των γυναικών που επανίδρυσαν τη Μέρμνα στη Θεσσαλονίκη.⁶²

⁶² Γενικά Αρχεῖα του Κράτους, ο.π., Φ. 350

Εικόνα 14. Μετονομασία της Μέριμνας το 1930.⁶³

⁶³ Ο.π., Φ. 350

Κεφάλαιο Τρίτο

Από τη Φιλανθρωπία στο Φεμινισμό

Ένωσις χηρών και ορφανών πολέμου Θεσσαλονίκης

Όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο, ο ερχομός των προσφύγων μετά το 1922 ήταν για την Θεσσαλονίκη ένα σημαντικό γεγονός, που άλλαξε άρδην την οικονομική και κοινωνική ζωή. Οι βασικότεροι προσφυγικοί συνοικισμοί, ήταν αυτοί της Αγίας Φωτεινής, του Αγίου Παύλου, των Σαράντα Εκκλησιών, της Καλαμαριάς και της Τριανδρίας, ενώ ο συνοικισμός της Τούμπας που χτίστηκε το 1922 και φιλοξένησε περίπου 32.000 πρόσφυγες, ήταν ο μεγαλύτερος της πόλης. Όπως σε όλες τις πόλεις που δέχτηκαν πρόσφυγες, έτσι και στη Θεσσαλονίκη, τα προβλήματα ήταν πάρα πολλά και δεν έλειπαν οι συχνές διαμάχες μεταξύ των ντόπιων κατοίκων και των προσφύγων σχετικά με τις περιοχές εγκατάστασης. Παραδείγματος χάριν, το 1925 ο Συνεταιρισμός Καλλιεργητών Λαχανικών Θεσσαλονίκης, διαμαρτυρήθηκε στον πρωθυπουργό πως σε κάποια από τα κτήματα που καλλιεργούσε, εγκαταστάθηκαν προσφυγικές οικογένειες, ενώ το γεγονός πως ούτε και οι γηγενείς είχαν επαρκείς βεβαιώσεις για να αποδείξουν την κυριότητα των κτημάτων τους, περιέπλεκε τα πράγματα.⁶⁴

Πέντε χρόνια μετά, στις αρχές του 1928, η κατάσταση παρέμενε εξίσου δύσκολη με τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης των προσφύγων. Στους προσφυγικούς συνοικισμούς υπήρχαν πολλοί άνθρωποι που ζούσαν σε άθλιες συνθήκες, πάμφτωχοι και χωρίς καμιά ελπίδα για να καλυτερεύσει η ζωή τους, ενώ ήταν γεγονός πως δυσκολότερη ήταν η θέση των γυναικών που ήταν μόνες, είτε των χηρών με παιδιά, που χωρίς το ανδρικό στήριγμα συχνά γίνονταν έρμαιο εξαπάτησης και εκμετάλλευσης.⁶⁵

Αυτός ήταν και ο βασικότερος λόγος που το 1928 ιδρύθηκε στην Θεσσαλονίκη η Ένωσις χηρών και ορφανών πολέμου, με πρώτη πρόεδρο τη Μαρία Θ. Στεφάνου.

⁶⁴ Mark Mazower, ο.π., σ. 430-432

⁶⁵ Ο.π., σ. 433

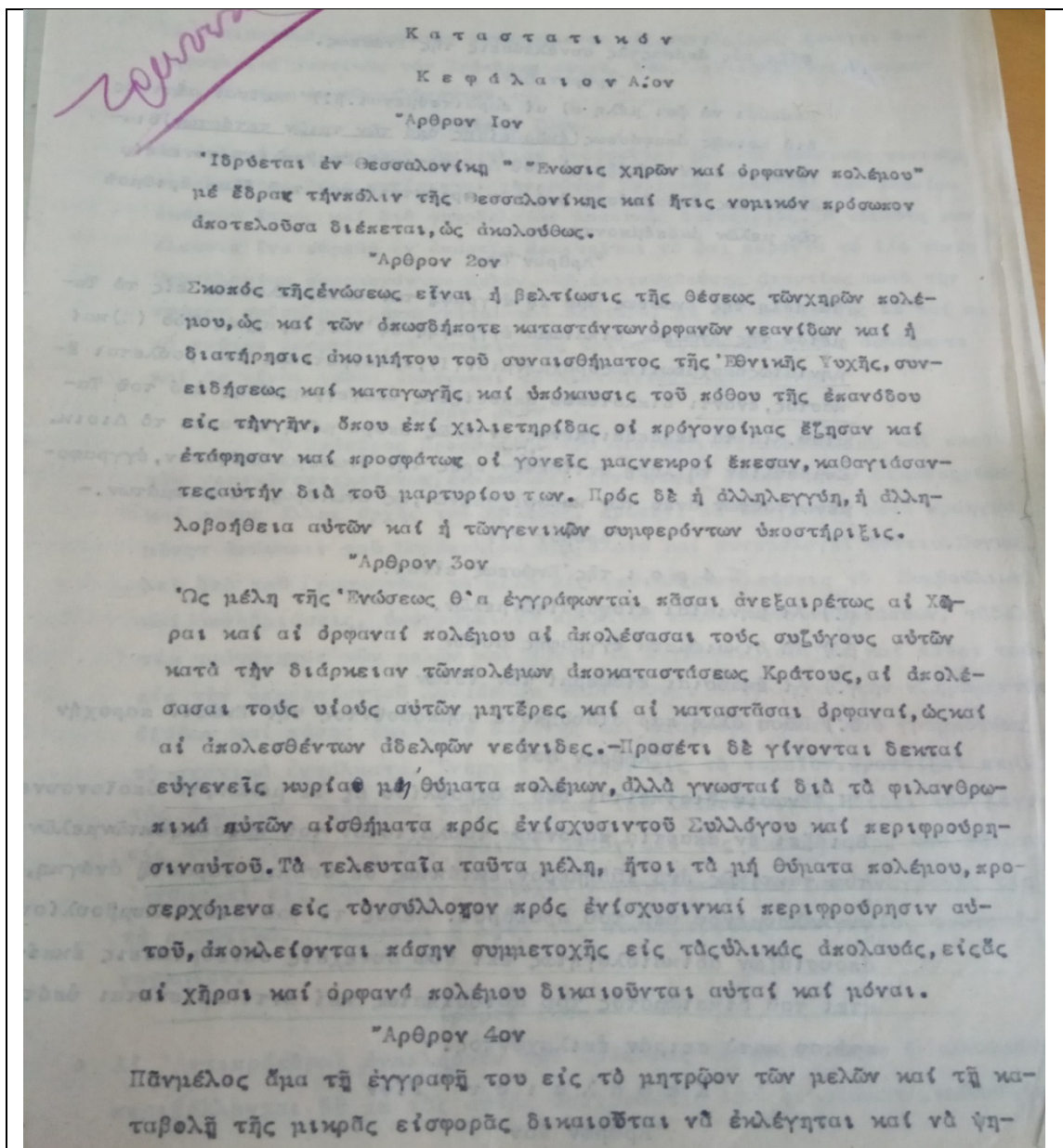
Σύμφωνα με το καταστατικό ιδρύσεως, η Ένωση ιδρύθηκε με σκοπό να βελτιώσει τη θέση των χηρών αλλά και των ορφανών νεαρών κοριτσιών, να διατηρήσει το συναίσθημα της εθνικής συνειδήσεως και καταγωγής αλλά και να καταπραΰνει την θέληση των προσφύγων για επάνοδο στις πατρογονικές τους εστίες, που είχαν χαθεί οριστικά μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.⁶⁶

Στο σύνδεσμο αυτό, μπορούσαν να εγγραφούν όλες οι χήρες και οι ορφανές κοπέλες, καταβάλλοντας το αντίτιμο των δύο δραχμών, ενώ η μηνιαία εισφορά του κάθε μέλους ήταν μία δραχμή υποχρεωτικά και μεγαλύτερο ποσό προαιρετικά για όσες κυρίες το επιθυμούσαν. Όσοι ή όσες προσέφεραν στον Σύνδεσμο χρήματα ή ακίνητη περιουσία, θα ονομάζονταν Ευεργέται ή Δωρηταί της Ένωσης. Η κάθε Πρόεδρος που εκλεγόταν, ήταν υποχρεωμένη να εκπροσωπεί την Ένωση στα Δικαστήρια για οποιοδήποτε θέμα και αν προέκυπτε, ενώ ήταν αυτή που θα έπρεπε να επιβλέπει τις εργασίες της Ένωσης.

Στο τελευταίο άρθρο του καταστατικού του συλλόγου, αναφέρεται πως σε περίπτωση διάλυσής του, η περιουσία του θα δωθεί ισότιμα σε όλες τις προσφυγικές κοινότητες της Ελλάδος ώστε να διατεθεί ανάλογα για τις προσφυγικές ανάγκες.⁶⁷

⁶⁶ Γενικά Αρχεία του Κράτους, ο.π., Φ. 1571

⁶⁷ Ο.π., Φ. 1571

Εικόνα 15. Πρώτο φύλλο του καταστατικού ιδρύσεως της Ένωσης.

Το ζήτημα της ψήφου

Την περίοδο του Μεσοπολέμου, η συλλογική δραστηριότητα των γυναικών είναι έντονη στην Θεσσαλονίκη, όπως και στην Αθήνα, και ενώ αρχικά οι στόχοι των συλλόγων είναι κυρίως φιλανθρωπικοί, στην πορεία άρχισαν να διευρύνονται και να εμπλουτίζονται. Η φιλανθρωπία συνεχίζει να αποτελεί μέρος της δράσης των γυναικών αλλά μετά το 1925 παρατηρείται η δημιουργία συλλόγων χωρίς κατεξοχήν φιλανθρωπικό χαρακτήρα. Είναι σύλλογοι και σωματεία που ασχολούνται με τις επαγγελματικές διεξόδους των γυναικών και κατά βάση με τα επαγγέλματα της νοσοκόμας και της μαίας, ενώ και οι δασκάλες αρχίζουν να συμμετέχουν ενεργά πια στους διδασκαλικούς συλλόγους.

Παράλληλα, μετά το 1928 υπάρχει πιο έντονη η γυναικεία πρωτοβουλία σχετικά με το δικαίωμα της ψήφου, καθώς ανάλογες συζητήσεις είχαν ήδη ξεκινήσει στην Αθήνα από τις αρχές της δεκαετίας. Το 1920 δημιουργήθηκε στην Αθήνα ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, με βασικό σκοπό δημιουργίας την προάσπιση και κατοχύρωση των δικαιωμάτων των γυναικών και την ουσιαστική εξίσωσή τους με εκείνα των ανδρών.⁶⁸ Πρώτη πρόεδρος του Συνδέσμου ήταν η Αύρα Θεοδωροπούλου, μια γυναίκα που αποτέλεσε πρότυπο για τις υπόλοιπες Ελληνίδες φεμινίστριες.⁶⁹

Η Αύρα Θεοδωροπούλου, το γένος Δρακόπουλου, γεννήθηκε το 1880 στην Ανδριανούπολη και ανήκε σε μια εύπορη οικογένεια, καθώς ο πατέρας της, Αριστοτέλης Δρακόπουλος ήταν γενικός πρόξενος της Ελλάδας. Έλαβε πολύ καλή μόρφωση, γνώριζε τρεις ξένες γλώσσες (Αγγλικά, Γαλλικά και Γερμανικά) και σπούδασε μουσική και συγκεκριμένα πιάνο, στο Ωδείο Αθηνών, απ' όπου πήρε το δίπλωμά της το 1900. Χάριν στην αρίστευσή της στις εξετάσεις, της απονεμήθηκε το αργυρό βραβείο Ανδρέα και Ιφιγένειας Συγγρού. Δίδαξε πιάνο στο Ωδείο Αθηνών και αργότερα στο Ελληνικό Ωδείο και συνέβαλε στην ίδρυση του Εθνικού Ωδείου. Παντρεύτηκε τον Σπύρο Θεοδωρόπουλο, ποιητή, γνωστό με το ψευδώνυμο Άγις Θέρος, και έγραφε ως κριτικός μουσικής σε περιοδικά ενώ παράλληλα είχε αναπτύξει

⁶⁸ Μάρω Παντελίδου-Μαρούτα, ο.π., σ. 23

⁶⁹ Συλλογικό έργο, *Σχολεία και εκπαιδευτικοί της Θεσσαλονίκης (19^{ος} αι – Μεσοπόλεμος): προσωπογραφίες ενεργετών και εκπαιδευτικών*, Κυριακίδη, Αθήνα, 2013, σ. 307-308

και έντονο συγγραφικό έργο, με γνωστότερα έργα της τα: «Η μουσική διά των αιώνων» και «Μουσικές μελέτες».

Εικόνα 16. *Αύρα Θεοδοροπούλου*

Από το 1897 έως και το 1940 πρόσφερε τις υπηρεσίες της ως εθελόντρια νοσοκόμα ενώ υπήρξε και ιδρύτρια αρκετών σχολείων και σωματείων (1911: Κυριακό Σχολείο Εργατριών, 1918: Αδελφή Στρατιώτου, 1920: Σύνδεσμος για τα δικαιώματα της γυναίκας, 1925: Νυχτερινή Εμπορική Σχολή Θηλέων, 1929: Παπαστράτειος Εμπορική Σχολή). Στον Σύνδεσμο για τα δικαιώματα της γυναίκας ήταν η πρώτη πρόεδρος και έμεινε στο αξίωμά της για 35 συνεχή

χρόνια, επιδεικνύοντας άριστο έργο. Αγωνιζόταν συνεχώς για τα δικαιώματα της γυναίκας και την απόκτηση ίσων δικαιωμάτων με εκείνα των ανδρών και πήρε μέρος σε πολλά διεθνή συνέδρια όπου οι εισηγήσεις της είχαν ιδιαίτερα ένθερμο κοινό. Στα τελευταία χρόνια της ζωής της, όπου λόγω προβλημάτων υγείας δε μπορούσε πια να ταξιδέψει για να παρευρεθεί στα συνέδρια, έστελνε τις εισηγήσεις της γραπτώς και είναι άξιο λόγου το ότι πάντα οι εισηγήσεις της γίνονταν δεκτές από τα μέλη των συνεδρίων, ακόμη και όταν η ίδια απουσίαζε. Πέθανε στην Αθήνα το 1963.⁷⁰

Το 1926 η μόλις ορκισθείσα κυβέρνηση Ζαΐμη, κλήθηκε να αντιμετωπίσει το ζήτημα της γυναικείας ψήφου, καθώς η συγκέντρωση των γυναικών στις 18 Μαρτίου του 1928 στην Αθήνα, υπέρ του δικαιώματος της γυναικείας συμμετοχής στα κοινά είχε ιδιαίτερα μεγάλη συμμετοχή. Το ζήτημα της ψήφου είχε θεμελιώδη σημασία και για το Σύνδεσμο, καθώς σύμφωνα με τις υποστηρίκτριές του, οι γυναίκες πρέπει να ψηφίζουν καθώς ως πολίτες δικαιούνται και τα αντίστοιχα δικαιώματα και επίσης, γιατί η ψήφος θα τους έδινε τη δυνατότητα να καταπολεμήσουν σημαντικά

⁷⁰ Θανάσης Μουσόπουλος, «Η Θρακιώτισσα Αύρα Θεοδοροπούλου: η πρωτοπόρος του ελληνικού γυναικείου κινήματος», Akritas News, <https://akritasnews.com/i-thrakiotissa-avra-theodoropoulou-i-protoporos-tou-ellinikou-ginekiou-kinimatos/>

προβλήματα όπως η αγγραματοσύνη, η σωματεμπορία αλλά και το δύσκολο έργο της ανάθρεψης των παιδιών τους,⁷¹ παρόλα αυτά, το ζήτημα ήταν ιδιαιτέρως περίπλοκο καθώς αν και η πρώτη πρόταση για να δοθεί δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες έγινε το 1922, δεν υπήρξε η υποστήριξη που θα έδινε στη πρόταση αυτή την ευκαιρία για να υλοποιηθεί. Ωστόσο, το 1925 ο νόμος που εγκρίθηκε και αφορούσε στο δικαίωμα να ψηφίζουν οι γυναίκες που είχαν τελειώσει τη πρωτοβάθμια εκπαίδευση και είχαν συμπληρώσει το τριακοστό έτος της ηλικίας τους, έδωσε μια ελπίδα στις φεμινίστριες ότι σταδιακά θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν τα αιτήματά τους. Αντίθετα όμως από τις προσδοκίες τους, ο νόμος παρέμεινε ανεφάρμοστος για παραπάνω από δύο χρόνια.⁷²

Οι αγώνες για το δικαίωμα ψήφου εν μέρει δικαιώθηκαν, όταν στο Σύνταγμα του 1927, αναφέρθηκε πως η λέξη πολίτης μεταφράζεται ως αυτός που έχει την ελληνική ιθαγένεια, χωρίς διάκριση στο φύλο και στην ηλικία⁷³, ενώ λίγα χρόνια μετά, στο Σύνταγμα του Φεβρουαρίου του 1927, αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά το δικαίωμα του εκλέγειν των γυναικών, κάποιους ωστόσο περιορισμούς. Οι γυναίκες που θα μπορούσαν να προσέλθουν στις κάλπες, θα έπρεπε να είναι εγγράμματες και να έχουν συμπληρώσει το 30ό έτος της ηλικίας τους. Αυτό ήταν και το έναυσμα για τις γυναικείες οργανώσεις ώστε να εντείνουν τις προσπάθειές τους να πείσουν όσο περισσότερες γυναίκες γινόταν να γραφούν στους εκλογικούς καταλόγους και παράλληλα προσπαθούσαν να οργανώσουν μαθήματα ανάγνωσης και γραφής για όσες παρέμεναν αναλφάβητες. Στις τοπικές εκλογές της Θεσσαλονίκης, στις 14 Δεκεμβρίου του 1930, μόνο 240 γυναίκες άσκησαν το εκλογικό τους δικαίωμα, ενώ άξιο λόγου είναι πως οι περισσότερες εγγράμματες γυναίκες ήταν απρόθυμες να παραδεχτούν δημοσίως την ηλικία τους, αφού η προσέλευσή τους στα εκλογικά κέντρα θα σήμαινε πως είχαν ήδη κλείσει τα τριάντα τους χρόνια. Ήταν λοιπόν φανερό ότι οι σκόπελοι που έπρεπε να ξεπεράσει η ελληνίδα για να καταφέρει να αποκτήσει ίσα πολιτικά δικαιώματα με τον άνδρα θα ήταν τεράστιοι.⁷⁴

⁷¹ Έφη Αβδελά-Αγγελική Ψαρρά, ο.π., σ. 58-59

⁷² Μάρω Παντελίδου-Μαρούτα, ο.π., σ. 31

⁷³ Ο.π.

⁷⁴ Ο.π., σ. 70

Εικόνα 17. Δελτίο του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, Μάρτιος 1924

ΕΤΟΣ Α.
ΜΑΡΤΙΟΣ 1924
ΑΡΘΡ. 8

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ

Ε. 167 / 1924

Ζητούμε δικαιοσύνη πολιτική, άστική και οικονομική
στα και ήμερα για τη γυναίκα και για τον άνδρα.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΝΔΕΙΣΜΟ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ
Αίμα Θεοφύλακτος, Πάρις Δελφίνης, 12 Αννα Παπαφραγκίου, Αποκαρδίας Τριανταφυλλίδου, 2 Ελένη Πολυτάκη, Γ. Σ. Σακελλαρίου, 3 Βασιλίσσα Στάσιου, Γεν. Γραμματεία Μανωλάκη, 3 Αικατερίνη Τάσιου, Γεν. Γραμματεία Μανωλάκη, 3 Ελένη Καραβάνου, Ελένη Γραμματεία Μανωλάκη, 3 Ελένη Τριανταφυλλίδου, Μανωλάκη, 3 Αικατερίνη Βασιλίου, Μανωλάκη, 3 Ελένη Καραβάνου, Μανωλάκη, 3 Μαρίνη Ματσαίου, Μανωλάκη, 3 Αννα Σακελλαρίου, Μανωλάκη, 3 Ζαχαρούλα Νικολαΐδου, Μανωλάκη, 3	Τι περιέχεται Προς μαθητέας ή δασκ. Ν Άννα Σακελλαρίου Η γυναίκα και η Κων. των Ελλών Αικατερίνη Βασιλίου Ελευθερία και γέννηση Ελένη Τριανταφυλλίδου Κριτική των δικαίων Μ. Ν. Πρόγραμμα Γυναικείας Μεταρρύθμισης

ΤΙ ΠΕΡΙΜΕΝΟΜΕ

Από τη τέλεια κυβέρνηση έχουμε κάθε δικαίωμα να περιμένουμε πολλά ταχέως. Πρώτα πρώτα γινάτι το πρόγραμμα του δημοκρατικού κόμματος στηρίζεται ιδιαιτέρως πάνω στην άσκή της ισότητας. Δίωκν τον πολιτικό ανδρισμό από θρησκεία, φύλο, γένος κ.λπ. Είναι αδύνατο να γινάσεν τόσο άσμενική, οι σημερινά κυβερνήτες της χώρας. Όσοι ισχυρίζοντο ότι είναι πως το πρόγραμμα της ισότητας που τους δίνεται ή ελευθερία να έχουν δική τη δύναμη να το διακηρύξουν. Είναι μέσα στη συγκρότηση της Κυβερνήσεως επιλέγονται πρόσωπα που από προσηγορίες ενόχους, τους μέσα στη δική μας παρέχουν κάποια εγγύηση προς τα αλήθεια μας. Θα λογαριαστούμε σοβαρά, και δεν είναι δυνατόν παρά να καταργηθούν πολλή διακρίσεις της άστικής νομοθεσίας που άδικούν τη γυναίκα. Οπως Υπουργός των Εσωτερικών κ. Παν. Αρναβιτινός ήταν μέλος της Ελίας, Έκτασης, επί της αρμοδιότητας νόμου περί υποτακτικότητας της γυναίκας. Η Έκτασή αυτή από 12 μέλη από τα οποία το δ, ο κ. Ν. Σηφός, Π. Παρίδης, Ι. Μαντίας, Π. Καραβάνος και Ι. Βακιδής είναι αμεταρτίτοι και στην ιερή Έκτασή τους, από την προεδρία του κ. Α. Γεωργίου Μανιά. Επειδή στις 2 Μαΐου 1920 πρόταση νόμου περί υποτακτικότητας των γυναικών που υποτάσσεται με πολλά σημεία τη νομοθεσία μας. Και πρώτα πρώτα τον έμπαρκο νόμο, που έμπροσθεν τις γυναίκες να υποτασσονται χωρίς την θέα του άνδρα του, είναι το νόμο περί αντισυντακτικότητας, που βάσει περιστασιακής αντισυντακτικότητας γυναίκα που θέλουν είναι μέλη, οι σημερινά και οι άστικής της, σφράξη να έχει αντισυντακτικότητας. Καταργηθεί άστικής τους περιστασιακές που βάσει στη γυναίκα στη σχολική και εκπαιδευτικές λειτουργίες.

από οργανισμό των δικαιοτήτων, όπως έλθουμε ή παρόλογη απαγόρευση να χρησιμοποιή η γυναίκα ως μέλος σε συμβόλαιο ή άλλες έπισημες πράξεις.

Είπαμε ταπεινωμένοι τα άστικής του Άστικής και του Πολιτικού Κώδικα που άδικούν τη γυναίκα. Όσοι οι μερικά σημεία να μην είναι άστικής ριζοσπαστική αυτή ή πρόταση νόμου, όπως π.χ. για τις άστικής θέσεις, όπως περιόριζε το δικαίωμα των γυναικών ως το βαθμό ανεξαρτησίας. Υποστήριξε. Μην έσχυριζόμαστε πως το κοινοβούλιο αυτό είναι τόσο και τόσο οργάνω χάρις και όσα καθίσταται, παρ' όσον ούτως ή άλλως από το σημερινό.

Και πρώτα ότι όλα είναι που δεν διαφέρει άστικής αυτή ή πρόταση νόμου είναι να δοθεί ή κήρυξη στη γυναίκα. Επειδή όμως οι πολλά μέσα οι γυναίκες που πήραν κήρυξη ήταν υποτακτικότητας έλθουν να καταργηθούν και έτσι τις άστικής της νομοθεσίας τους, οι προσηγορίες είναι τον άστικής και όλα τα σημεία.

Όσοι οι νέες Δημοκρατίες άρχισαν με τις θέσεις των δικαιοτήτων άστικής των πολιτών. Αλλά αμεταρτίτοι και από την Έλληνική Δημοκρατία.

Τώρα είναι ή σφράξη να είναι ή Έκτασή του γυναικό βήμα, και να βρεθεί στην ίδια γραμμή με τις μεταπολεμικές δημοκρατίες και τις χαρακτήριζε με ζωτικότητα και με όλη, που έλθουν άστικής από τις χώρες με τα πολλά μοναρχισμικά στοιχεία, είτε Συνταγματικές Βασιλίες, είναι οι Δημοκρατίες.

Είναι ή Έλληνική Δημοκρατία θα άστικής οι νέες άστικής άστικής άστικής άστικής άστικής. Και ή από μεγάλη άστικής μας Κυβερνήσεως είναι να έλθουν τα χρησιμοποιή ή άστικής της αντισυντακτικότητας και ή άστικής άστικής μας χάρις.

Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας και Θράκης

Έχοντας ως πρότυπο τις φεμινίστριες της Αθήνας, οι γυναίκες της Θεσσαλονίκης που επιδίωκαν να αποκτήσουν περισσότερα δικαιώματα, ίδρυσαν αρκετές ενώσεις που ασχολούνταν με την ψυχαγωγία, την εκπαίδευση και τη διανοήση αλλά και τον ίδιο το φεμινισμό ως κίνημα. Τα δύο βασικότερα γυναικεία σωματεία που δημιουργήθηκαν σε αυτό το πλαίσιο ήταν η Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας και Θράκης και ο Συλλογος Διανοουμένων Γυναικών, με πρωταρχικό στόχο, την εξίσωση των δικαιωμάτων των δύο φύλων.

Την πρώτη Ιουνίου του 1928, κατατέθηκε στο πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης η αίτηση για τη δημιουργία σωματείου με την ονομασία «Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας και Θράκης, επροσωπούμενου υπό της προέδρου αυτού Ειρήνης⁷⁵ Παγκάλου»⁷⁶ με βασικό στόχο δημιουργίας, την ανύψωση και τη μόρφωση των γυναικών, την απόκτηση ίσων δικαιωμάτων με εκείνα των ανδρών και γενικά την ισότητα των δύο φύλων. Για την πόλη της Θεσσαλονίκης, αυτό ήταν ένα ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός καθώς ποτέ νωρίτερα δεν είχε δημιουργηθεί στη πόλη ένα γυναικείο οργανωμένο σωματείο για την επιδίωξη αυτών των σκοπών. Σύμφωνα με το καταστατικό ιδρύσεως, δικαίωμα εκλογής στο σωματείο είχαν αποκλειστικά οι γυναίκες – μέλη του και η θητεία του κάθε συμβουλίου ήταν μονοετής. Αναφέρεται ρητά ότι σε περίπτωση διάλυσης του συλλόγου, όλοι οι πόροι του θα παραχωρούνταν στα φιλανθρωπικά ιδρύματα της Θεσσαλονίκης.

Εξίσου σημαντική προσωπικότητα για την εξέλιξη της Φεμινιστικής Ένωσης Μακεδονίας και Θράκης ήταν και η Ελπίδα Αντωνιάδου, που υπογράφει ως γραμματέας του σωματείου.

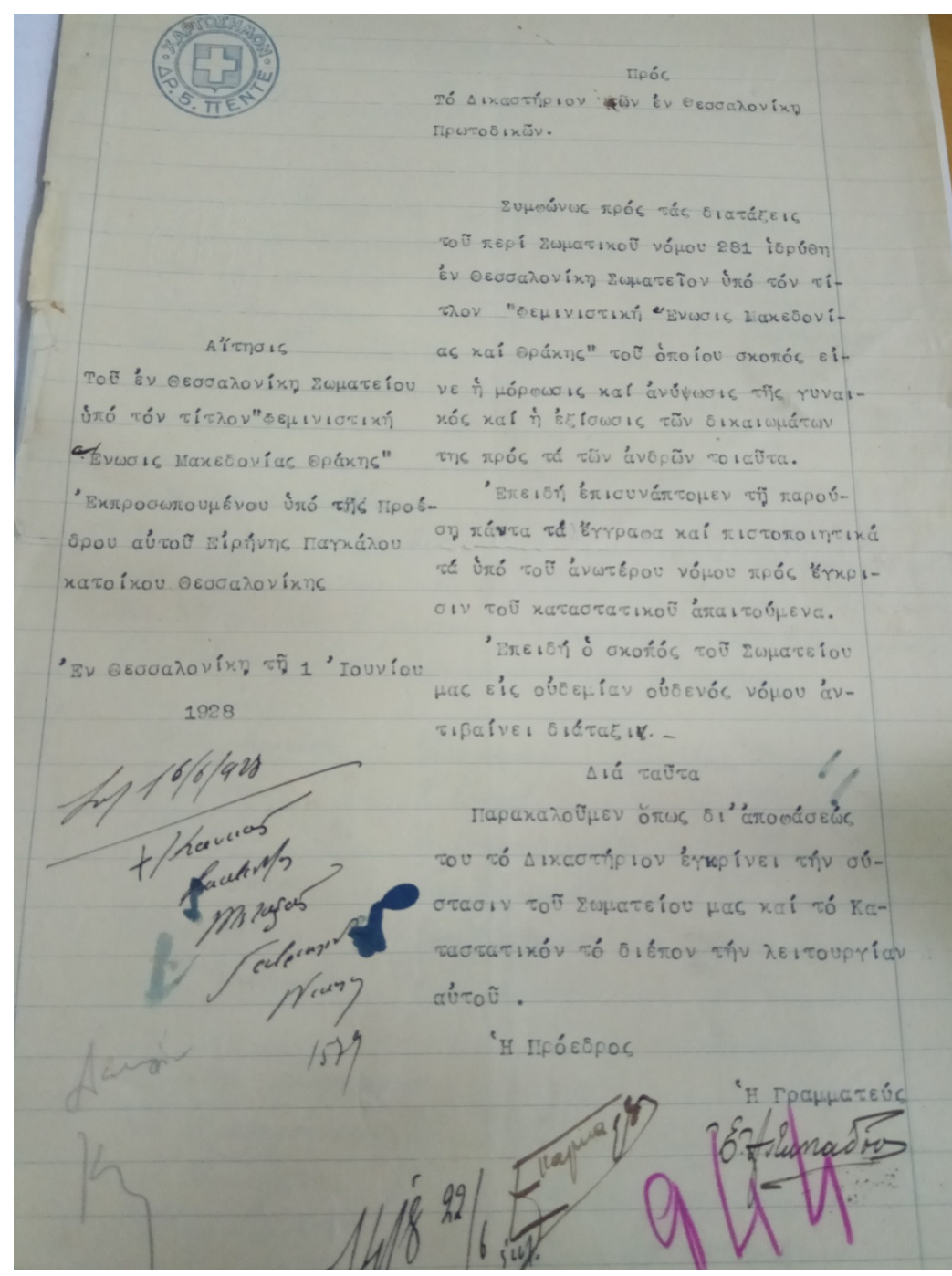
Το συγκεκριμένο σωματείο επιδίωξε με κάθε μέσο κάποιες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις, που η πραγματωσή τους θα άλλαζε ριζικά τη ζωή των γυναικών μέσα στο γάμο καθώς και τα δικαιώματά τους. Συγκεκριμένα έγινε η προσπάθεια εξίσωσης των δικαιωμάτων του πατέρα και της μητέρας στα παιδιά, αλλά και της

⁷⁵ Σημείωση: Θα πρέπει να αναφερθεί ότι συχνά στη βιβλιογραφία αλλά και στις ηλεκτρονικές πηγές, το όνομα της προέδρου αναφέρεται ως Ελένη Παγκάλου, ωστόσο στο αρχειακό υλικό, πάντα υπογράφει ως Ειρήνη.

⁷⁶ Γενικά Αρχεία του Κράτους, ο.π., Φ. 1577

συμμετοχής των γυναικών στα οικογενειακά συμβούλια και σε κάθε είδους νομική πράξη. Εξίσου σημαντική ήταν η δικαίωση όλων των γυναικών που αδικούνταν σε περίπτωση διαζυγίου, γι' αυτό και καθιέρωσε ίσους λόγους διαζυγίου και για τους δύο συζύγους ενώ παράλληλα ζήτησε μεταρρύθμιση των νόμων περί εξώγαμων τέκνων, ώστε να επέλθει εξίσωση αυτών με τα εντός γάμου τέκνα.⁷⁷

Εικόνα 18. Αίτηση ιδρύσεως της Φ.Ε.Μ.Θ.

⁷⁷ Ο.π.

Παράλληλα με το ζήτημα του γάμου, ασχολήθηκε με την κοινωνική ισότητα των γυναικών στις βασικές δομές της κοινωνίας, όπως τα δικαστήρια. Γι' αυτό και έκρινε θεμελιώδους σημασίας την εγγραφή των γυναικών στους καταλόγους των ενόρκων και πρότεινε τη σύσταση δικαστηρίων για ανηλίκους όπου θα συμμετείχαν και οι γυναίκες.⁷⁸

Στη προσπάθεια να ακουστεί η φωνή των γυναικών δυνατότερα, η Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας και Θράκης δημιούργησε το δημοσιογραφικό της όργανο τη «Φεμινιστική», που ήταν μια δεκαπενθήμερη επιθεώρηση που πρωτοκυκλοφόρησε τον Ιανουάριο του 1930 μετά από πρωτοβουλία της Ελπίδας Αντωνιάδου που ήταν η γραμματέας της Φ.Ε.Μ.Θ. και της αδερφής της Τασίας, επίσης ενεργό μέλος, καθώς και οι δυο ήταν οι περισσότεροι πολιτικοποιημένες σε σχέση με τις υπόλοιπες γυναίκες της Ένωσης.

⁷⁸ Βασιλική Παναγιωτίδου – Μαμαλούκα, *Ιστορία της δραστηριότητας των γυναικών στη περιοχή της Θεσσαλονίκης κατά τη περίοδο 1914-1936, Μαμαλούκας, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 19*

Αυτός ήταν και ο λόγος που η Φεμινιστική προσέδιδε έναν έντονα πολιτικοποιημένο χαρακτήρα στα αιτήματα της Ένωσης, καθώς η Ελπίδα και η Τασία ήταν υπέρμαχοι του σοσιαλισμού.

Εκτός όμως από τα άρθρα που αναφέρονταν στο ζήτημα της ισότητας των γυναικών με τους άνδρες και στα αιτήματα που είχε η Ένωση, η επιθεώρηση αυτή, ασκούσε σκληρή κριτική σε δύο «αρτιοσκληρωτικές κυρίες»,⁷⁹ την Μερόπη Τσιώμου – Βασιλικού και την Αγγελική Μεταλληνού, κατηγορώντας τις για έντονο συντηρητισμό, που δεν οφελούσε το φεμινιστικό κίνημα και την επίτευξη των στόχων του. Παράλληλα με αυτά, συχνά η Φεμινιστική παρουσίαζε και δείγματα γυναικείας γραφής, πεζογραφίας και ποίησης.

Η Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας και Θράκης, αργότερα θα συγχωνευτεί με τα «Δικαιώματα της Γυναίκας» σωματείο που είχε ιδρυθεί το 1920 στην Αθήνα και πρόεδρος του παραρτήματος θα είναι η Ελένη Καραϊωσηφίδου, μέχρι και το 1936, όπου η δικτατορία Μεταξά και ο Δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος που ακολούθησε, εμπόδισαν την περαιτέρω ανάπτυξη οργανώσεων.

⁷⁹ Απόστολος Παπαγιαννόπουλος, *Θεσσαλονίκη εν θερμώ: ο συγκλονιστικός 20ός αιώνας της πόλης: Α' τόμος, Μαλλiάρης Παιδεία, χ.τ., 2009, σ. 523*

Η μάχη για την εκπαίδευση

Είναι σημαντικό να τονιστεί πώς μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα, απουσιάζει πλήρως η συστηματική και οργανωμένη μέριμνα για την εκπαίδευση των γυναικών στην Ελλάδα και συνεπώς οι γυναίκες που είχαν την ευκαιρία να μορφωθούν ήταν ελάχιστες, ενώ είναι γεγονός πως η σκοπιμότητα της γυναικείας εκπαίδευσης περιοριζόταν στην εκπλήρωση του προορισμού των γυναικών, δηλαδή στην απόδοση του ρόλου της συζύγου, της μητέρας και της οικοδέσποινας. Πρώτο μέλημα των διάφορων γυναικείων φιλεκπαιδευτικών συλλόγων που δημιουργήθηκαν πριν την περίοδο που εξετάζεται στη παρούσα εργασία, ήταν η επαρκής μόρφωση των κοριτσιών των λαϊκών στρωμάτων, ώστε να έχουν αργότερα τη δυνατότητα να διεκδικήσουν τα νόμιμα δικαιώματά τους στην εργασία τους, καθώς ήταν γεγονός πως ειδικά στον τομέα της βιοτεχνίας και της βιομηχανίας, οι γυναίκες εργάτριες ήταν υποδεέστερες από τους άνδρες, ακόμη και αν δούλευαν περισσότερο από εκείνους.

Η σημασία της μόρφωσης των γυναικών διαφαίνεται ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, όταν το 1872 ιδρύεται στην Αθήνα, ο Σύλλογος Κυριών υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως, στον οποίο συμμετείχαν γυναίκες γνωστών εύπορων οικογενειών (Ελένη Παπαρηγοπούλου, Ελένη Σκουζέ, Σμαράγδα Βικέλα κ.α.). Τα επόμενα χρόνια ο σύλλογος αναπτύσσει έντονη φιλανθρωπική και φιλεκπαιδευτική δραστηριότητα και γίνεται πρότυπο για τους συλλόγους που αργότερα θα δημιουργούνταν για τον ίδιο σκοπό.⁸⁰

Οι μετέπειτα προσπάθειες να ενταχθούν τα κορίτσια στο εκπαιδευτικό σύστημα ήταν λίγες και συνήθως παρέμεναν στη θεωρία. Παρόλα αυτά, το 1904, ο Σύλλογος Διάδοσης των Ελληνικών Γραμμάτων, συγκάλεσε στην Αθήνα το πρώτο ελληνικό εκπαιδευτικό Συνέδριο, στο οποίο ένα από τα ζητήματα που τέθηκαν ήταν η ανύπαρκτη εκπαίδευση των κοριτσιών. Η πρόεδρος του τμήματος γυναικείας αγωγής, Αικατερίνη Λασκαρίδου, τόνισε πως ο αριθμός των κοριτσιών που δεν πήγαινε καθόλου στο σχολείο ήταν ανεπίτρεπτα μεγάλος. Η ομιλία της Καλλιρρόης Παρρέν ήταν αυτή που έβαλε το γενικό πλαίσιο για περισσότερο καινοτόμο για την εποχή

⁸⁰ Κορασίδου Μαρία, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους: φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα του 19ου αιώνα*, Γενική Γραμματεία της νέας γενιάς, Αθήνα, 1995, σ. 187-194

μέτρα, όταν εισηγήθηκε τη δημιουργία επαγγελματικών δημοτικών σχολείων και την πρόσθεση τάξεων όπως η κηπουρική, η ανθοκομία, η μελισσοκομία κ.α. Οι προτάσεις της όμως απορρίφθηκαν.⁸¹

Εξίσου σημαντικό βήμα για την είσοδο του γυναικείου φύλου στην εκπαιδευτική κοινότητα ήταν όταν το 1909, ο υπουργός Παιδείας Σπυρίδων Στάης⁸² προκήρυξε διαγωνισμό υποτροφιών εξωτερικού για κορίτσια, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για τη χώρα. Οι πρώτες υπότροφες ελληνίδες ήταν η Σοφία Λασκαρίδου για σπουδές στη ζωγραφική και οι δεσποινίδες Παλαμά, Καμπανάκη και Πανά για σπουδές στη μουσική. Ακόμη επτά εργαζόμενες άπορες κοπέλες έφυγαν για επαγγελματικές και οικοκυρικές σπουδές στο εξωτερικό, γεγονός που άνοιξε τις θύρες για την μόρφωση και την επαγγελματική αποκατάσταση των γυναικών.⁸³

Η περίοδος 1913 – 1929 είναι καίρια για τη γυναικεία εκπαίδευση, καθώς, αν και τα νομοσχέδια του 1913, που πρότειναν εκτός των άλλων την δημιουργία γυμνασίων και διδασκαλίων αρρένων και θηλέων δεν ψηφίστηκαν, έθεσαν τις βάσεις για την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929, η οποία ωστόσο επικεντρωνόταν στην εξειδικευμένη οικοκυρική εκπαίδευση, γεγονός που φαίνεται από την κατάργηση των τριετών αστικών σχολείων θηλέων και την αντικατάστασή τους με τετραετή Ανώτερα Παρθεναγωγεία, στα οποία το πρόγραμμα σπουδών επικεντρωνόταν στην προετοιμασία των γυναικών για τα οικιακά καθήκοντα. Ο Σύνδεσμος υπέρ των Δικαιωμάτων της Γυναίκας διατύπωσε τις αντιρρήσεις του για το συγκεκριμένο νομοσχέδιο, υποστηρίζοντας πως ο θεσμός αυτός ήταν ελλιπής ως προς την μόρφωση των κοριτσιών, ενώ η Μαρία Σβώλλου, γραμματέας του Συνδέσμου, τόνιζε πως τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία θα πρόσφεραν «διακοσμητική μόρφωση σύμφωνα με το ιδανικό της γυναίκας – κούκλας που έτρεφε η πλουτοκρατική μειοψηφία».⁸⁴

⁸¹ Αλεξάνδρα Μπακαλάκη-Ελένη Ελεγκίτου, *Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929*, Γενική Γραμματεία της Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1987, σ. 149-157

⁸² Ο Σπυρίδων Στάης (1859-1932) ήταν Έλληνας πολιτικός με καταγωγή από τα Κύθηρα. Ήταν υπουργός Δημόσιας Εκπαιδεύσεως της κυβέρνησης Θεοτόκη για τρεις χρονικές περιόδους (1900-1901, 1903-1904, 1908-1909). Το εκπαιδευτικό του έργο υπήρξε σημαντικό, ιδιαίτερα κατά τη τρίτη περίοδο της θητείας του καθώς τα νομοσχεδιά του ήταν καινοτόμα σε μια συντηρητική κυβέρνηση όπως ήταν αυτή του Θεοτόκη. Αργότερα διετέλεσε υπουργός Άνευ Χαρτοφυλακίου, Εσωτερικών, Επισιτισμού καθώς και υπουργός Γενικός Διοικητής Θεσσαλονίκης (1922). Πέθανε το 1932. (*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ*, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 2000, σ. 185-1186)

⁸³ Ελένη Μπόμπου-Πρωτοπαππά, ο.π., σ. 18-19

⁸⁴ Αλεξάνδρα Μπακαλάκη-Ελένη Ελεγκίτου, ο.π., σ. 178-185 και 208-209

Γενικότερα οι φεμινίστριες του Μεσοπολέμου απέρριψαν το πρότυπο του Ανώτερου Παρθεναγωγείου, ωστόσο συμφωνούσαν πως οι οικοκυρικές σπουδές θα μπορούσαν να εφοδιάσουν τα κορίτσια με επαγγελματικά προσόντα που θα τους ήταν χρήσιμα αργότερα. Την περίοδο αυτή, οι γυναίκες που είχαν καταφέρει να μορφωθούν και να ξεχωρίσουν στην ανδροκρατούμενη κοινωνία, έκριναν αναγκαία την οργάνωση και ίδρυση σωματείων, μέσω των οποίων θα μπορούσαν όχι μόνο να ωθήσουν τα κορίτσια προς την εκπαίδευση αλλά και να αναδείξουν τη δική τους μόρφωση, όσο αυτό ήταν δυνατό.

Σύνδεσμος Διανοουμένων Γυναικών Θεσσαλονίκης

Λίγο πριν τη δεκαετία του 1930 στην Θεσσαλονίκη, εύπορες και μορφωμένες γυναίκες αποφάσισαν την ίδρυση ενός συλλόγου, ο οποίος θα ασχολείται εξ' ολοκλήρου με την παντός τύπου ανύψωση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία. Στις 7 Νοεμβρίου του 1928, είκοσι τέσσερις γυναίκες συναντήθηκαν στο ιατρείο της Χαρίκλειας Ακριβοπούλου και συνέταξαν το κείμενο με το οποίο ίδρυσαν τον Σύνδεσμο Διανοουμένων Γυναικών της Θεσσαλονίκης. Ο σκοπός του συλλόγου, ο οποίος αναγράφεται καθαρά στο καταστατικό ιδρύσεώς του, είναι η κοινωνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση των γυναικών, η μελέτη των γυναικείων προβλημάτων και η προσπάθεια γυναικείων διεκδικήσεων σε όλους τους χώρους της κοινωνικής ζωής της Θεσσαλονίκης.⁸⁵

Οι ιδρύτριες του Συνδέσμου είναι οι εξής:

Χαρίκλεια Ακριβοπούλου, ιατρός

Αθηνά Ξανθοπούλου, γραμματεύς

Μαρίκα Τσικρίκα, γραμματεύς

Ειρήνη Κορνηλάκη, διδασκάλισσα

Κορίνα Καρατζίδου, διδασκάλισσα

Φιφή Τσικρίκα, τελειόφοιτη γυμνασίου

Μαρία Πελαργίδου, διδασκάλισσα

Αγγελική Τσάκωνα, ιατρός

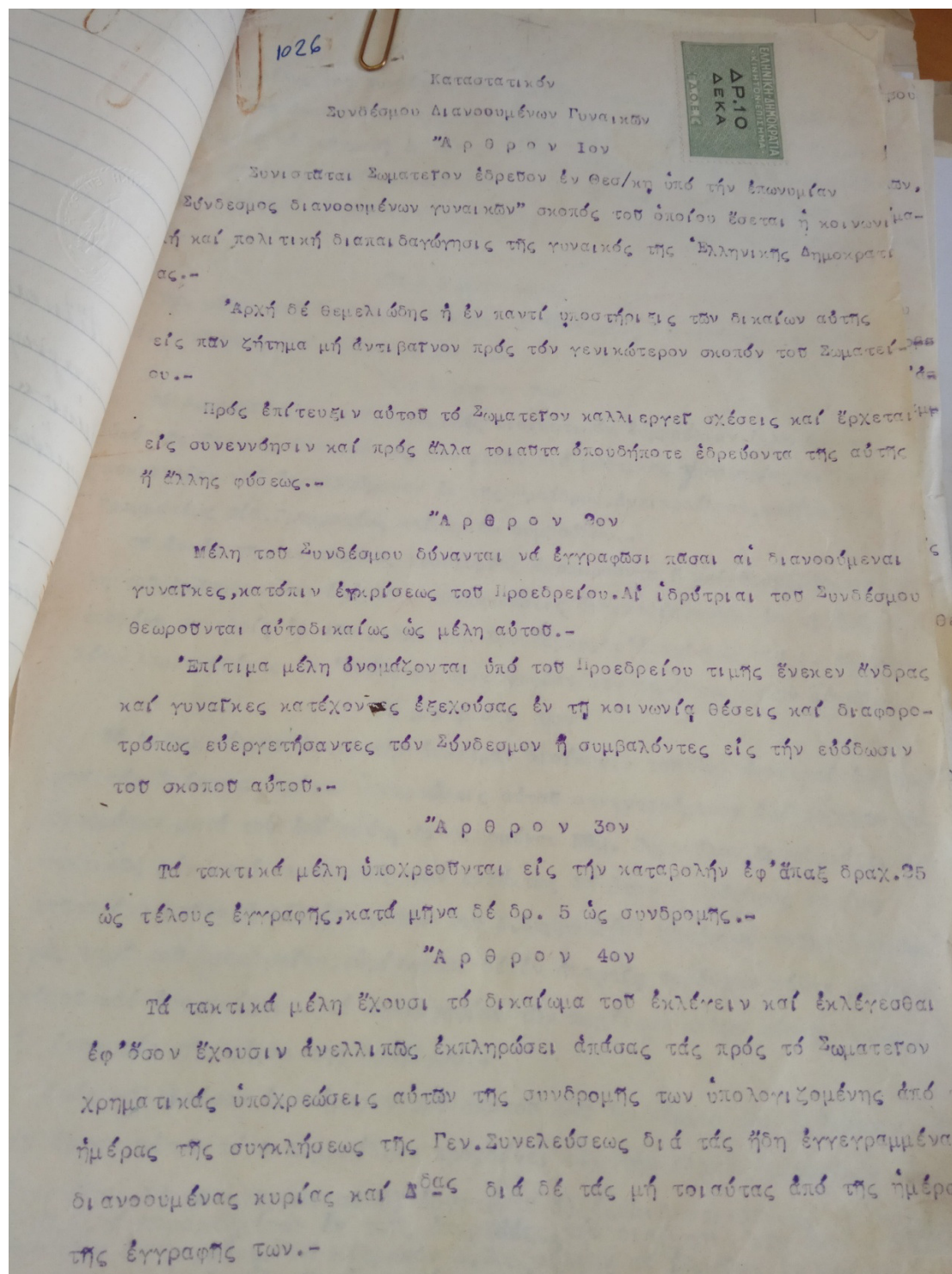
που είναι και το πρώτο διοικητικό συμβούλιο και ακολουθούν άλλες δώδεκα κυρίες που υπογράφουν στο καταστατικό ως ιδρύτριες – μέλη του Συνδέσμου.

Ο Σύνδεσμος διοικούνταν από οκτώ μέλη τα οποία εκλέγονταν κάθε πέντε χρόνια με μυστική ψηφοφορία. Για την καλύτερη λειτουργία του Συνδέσμου αλλά και την ευκολότερη εκπλήρωση των στόχων του, το διοικητικό συμβούλιο πρότεινε την ίδρυση ακόμα τεσσάρων τμημάτων που θα διοικούνταν από το ίδιο συμβούλιο: 1) φιλανθρωπικό τμήμα, 2) εργατικό τμήμα, 3) εκπαιδευτικό τμήμα και 4) πολιτικό

⁸⁵ Βασιλική Παναγιωτίδου – Μαμαλούκα, ο.π., σ. 21

τμήμα. Έτσι ο κάθε τομέας θα ασχολούνταν με ένα συγκεκριμένο ζήτημα που απασχολούσε τις γυναίκες, διευκολύνοντας έτσι την λειτουργία αλλά και την εκπλήρωση του αρχικού σκοπού ιδρύσεως.⁸⁶

Εικόνα 20. Πρώτο φύλλο του καταστατικού ιδρύσεως.⁸⁷

⁸⁶ Γενικά Αρχεία του Κράτους, ο.π., Φ. 463

⁸⁷ Ο.π.

Εικόνα 21. Πίνακας ιδρυτριών του Συνδέσμου.⁸⁸

Π Ι Ν Α Κ		
Ιδρυτριών Συνδέσμου Διανοσθένων Γυναικών		
*Ονοματεπώνυμον	*Επάγγελμα	Διεύθυνσεις
1) Χαρίκλεια Ακριβοπούλου,	Ίατρος, Συνοικισμός Χαριλάου	
2) Αθηνά Ξανθοπούλου,	Γραμματέας Έταιρ. Τροχ/μων Συνοικισμός Χαριλάου	
3) Μαρίκα Τσικρίκα,	" " " " "	
4) Ειρήνη Κορνηλάκη,	Διδασκάλισσα	" "
5) Κορίνα Καρατζίδου,	Διδασκάλισσα	Όδος Ακροπόλεως 34
6) Φιότη Τσικρίκα,	Τελειοφ. Γυμνασίου, Συνοικισμός Χαριλάου	
7) Μαρία Πελαργίδου,	Διδασκάλισσα,	Όδος Ναλμπάνκτου άριθ. 8
8) Αγγελική Τσάκωνα,	Ίατρος	Όδος Τσιμισκη άριθ. 104
9) Ααρίσσα Καριπίδου,	"	Αημόσιον Μαιευτήριον
10) Χριστίνα Ααζαρίδου,	Τελειόφοιτος Ίατρικης, Συνοικισμός Ξηροκρήνης	
11) Εύα Μοσχονά,	Οίκιακιά, Διαγώνιος Καλλιγιά-Πιττακος	
12) Ανριέττα Ναβάρα,	Γραμματέας Έταιρ. Τροχ/μων, Αγίας Τριάδος άριθ. 10	
13) Εύφημία Καραμανλάκη,	Διδασκάλισσα, Συνοικισμός Χαριλάου	
14) Αιλή Δοδοπούλου,	Οίκιακιά, Διαγώνιος Καλλιγιά-Πιττακος	
15) Εύφημία Μπούζου,	Γραμματέας Πρωτοδικείου, Γραφεΐα Πρωτοδικείου	
16) Καλυψώ Μπούζου,	Δακτυλογράφος	" "
17) Ερψιχόρη Ψάλτου,	Διδασκάλισσα, Συνοικισμός Ξηροκρήνης	
18) Ρεζίν Λεβή,	Γραμματέας Έταιρίας Τροχ/μων, Αθανασίου Διάκου 51	
19) Βασιλική Κορνηλάκη,	Οίκιακιά, Μαυροκορδάτου άριθ. 3	
20) Στέλλα Αναστασιάδου,	Διδασκάλισσα, Θάλατος πρόδος Γραβιάς	
21) Νίνα Κορνηλάκη,	Υπάλληλος Έποικισμοσ, Όδος Μαυροκορδάτου άριθ. 3	
22) Μαρία Ραμφοπούλου,	Προϊσταμένη Κλινικής, Συνοικισμός Χαριλάου	
23) Ελένη Καρατζίδου,	Διδασκάλισσα, Διαλέκτη άριθ. 8	
24) Αϊκατερίνη Βαμβακά,	Οίκιακιά, Συνοικισμός Χαριλάου	

⁸⁸ Ο.π.

Σύμφωνα με τα αρχεία του συγκεκριμένου συλλόγου, ο τίτλος του δυσκόλευε ιδιαίτερα την προσέλκυση των γυναικών σε αυτόν, καθώς συχνά η λέξη «διανοούμενος» ήταν παρεξηγήσιμη. Αυτός ήταν και ο λόγος που για δύο χρόνια περίπου οι καινούριες συμμετοχές στο Σύνδεσμο ήταν ελάχιστες, καθώς οι κυρίες δεν ήταν σίγουρες αν είχαν τα απαραίτητα εφόδια για να εγγραφούν σε ένα τέτοιο σύλλογο και συχνά δεν προσπαθούσαν καθόλου να ενημερωθούν για το σκοπό και την δράση του.

Έτσι, το 1934, σύμφωνα με το αντίστοιχο αρχείο, η αντιπρόεδρος Α. Κερκυροπούλου πρότεινε τη μετονομασία του συλλόγου για να αποφευχθεί η δυσκολία των γυναικών να γίνουν μέλη του. Στις 4 Ιανουαρίου του 1934 ο Συνδεσμός Διανοουμένων Γυναικών μετονομάστηκε σε «Σύνδεσμος Κοινωνικής Αλληλεγγύης Κυριών Θεσσαλονίκης» και παράλληλα μειώθηκε το ποσό εγγραφής των εικοσιπέντε σε δεκαπέντε δραχμές, ελπίζοντας πως αυτές οι αλλαγές θα προσέλκυαν καινούρια μέλη και περισσότερες υπέρμαχες του βασικού σκοπού της κοινωνικής ανύψωσης της γυναίκας.⁸⁹

⁸⁹ Ο.π.

Εικόνα 22. Μετονομασία του Συλλόγου το 1934.⁹⁰

Ἀπόσπασμα Πρωτοκόπου τῆς Γεν. Συνελεύσεως τῶν μελῶν
τοῦ Συνδέσμου Διανοομένων Κυριῶν Θεο/νίκης κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν
σχετικῆς ἀδείας τῆς Δ. Ἀστυνομίας, γενομένης τὴν 4ην Ἰαννουαρίου
1934 εἰς τὸ Γραφεῖο τοῦ Συνδέσμου Συν/σμός Χαρί- ἀκούσα-
λδου Λεωφόρος 3η ἀριθ. 6 .-

" Κατὰ τὴν διαλογικὴν συζητήσεως καὶ ἀνακτόξεως τῶν λόγων
τῆς ἀκροθυμίας τῶν Κυριῶν πρὸς ἐγγράφην ὡς μέλη εἰς
τὸν Σύνδεσμον ἐκροτῶθη ὑπὸ τῆς Κυρίας Α. Κερκυρακοῦλου οἰκονομ
ἀντιπρόεδρος ἡ μετονομασία τοῦτου κατ' ὅσον ὡς ἀντελήφθη ἡ εἰς τ
λέξις διανοομένη παρεξηγήθη ὑπὸ τοῦ γυναικισμοῦ ὡς θε συνδ
τουσα ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν διανοήσιν των. Ἡ ὁλομέλεια ὑπεστήριξε κα
ξεν τὸ δίκαιον τῆς ἀξιώσεως τῆς μετονομασίας καὶ συσχεφθεῖς, 4
σα ἐκί τοῦ νέου ὁνόματος τὸ ὅποιον θὰ ἡδύνατο νὰ προσελ- (6) I
κύση περισσότερα μέλη, ἐφ' ὅσον μάλιστα ὁ σκοπὸς εἶναι τὸσον
ἀερός καὶ ὑψηλός ἀπεφασίσθη ὅπως μετονομασθῇ : " Σύνδεσμος
Κοινωνικῆς Ἀλληλεγγύης Κυριῶν Θεο/νίκης " ὡς οὕτως ἀπεφα-
σίσθη ἡ τροποποίησις τοῦ τρίτου ᾠθροῦ ὡς ἑξῆς : " Ὑπο -
χρεοῦται εἰς τὴν καταβολὴν ἐφ' ἑκάστῳ Δραχμῶν δεκά πέντε (15)
ὀντὶ εἴκοσι πέντε (25) ὡς τέλος ἐγγραφῆς καὶ πέντε (5)
κατὰ μῆνα ."

Ἡ Πρόεδρος
Ν. Κυριβοῦ

Ἡ Γεν. Γραμματεὺς
Θεοφανίδου

⁹⁰ Ο.π.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ : 1930 – 1935

Κεφάλαιο Τέταρτο

Η ταραχώδης περίοδος του 1930 – 1935.

Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα.

Η δεκαετία του 1930 ξεκίνησε αρκετά δυσοίωνα για την Ελλάδα, καθώς η χώρα ήδη προερχόταν από τη προηγούμενη πολύ δύσκολη για την οικονομία και τη πολιτική ζωή, δεκαετία. Η επανεκλογή του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1928, στις εκλογές της 19ης Απριλίου, μετά από πέντε χρόνια απουσίας δεν είχε την αναμενόμενη ανταπόκριση και η δυσπιστία στο πρόσωπο των Φιλελευθέρων μετά την καταστροφική Μικρασιατική εκστρατεία, ήταν ακόμη πολύ έντονη. Παρά τις σημαντικές κινήσεις του Βενιζέλου για τη διασφάλιση μιας επιτυχούς εξωτερικής πολιτικής,⁹¹ η διακυβέρνησή του ξύπνησε την διαμάχη μεταξύ Βενιζελικών και Βασιλοφρόνων, ενώ παράλληλα η παγκόσμια οικονομική ύφεση που είχε προηγηθεί το 1929 δεν άφηνε περιθώριο στην Ελλάδα για οικονομική ανάκαμψη.⁹²

Αν και οι συμφωνίες του Βενιζέλου στην εξωτερική πολιτική ήταν σημαντικές, δημιούργησαν αρκετούς επικριτές, καθώς άφησε έξω από τις συζητήσεις τα Δωδεκάνησα καθώς και οποιαδήποτε πρωτοβουλία των Κυπρίων για ένωση με την Ελλάδα. Ιδιαίτερως η υπογραφή του ελληνο-τουρκικού Συμφώνου φιλίας ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων καθώς με αυτόν τον τρόπο έθετε οριστικό τέρμα σε οποιαδήποτε αναφορά στη Μεγάλη Ιδέα και ισοπέδωσε τις ελπίδες των προσφύγων να ξαναγυρίσουν στα πάτρια εδάφη τους. Έτσι, ο Βενιζέλος έχασε το μεγαλύτερο

⁹¹ Κύριος στόχος του Βενιζέλου ήταν να διασφαλίσει ειρηνικές σχέσεις με τις γειτονικές χώρες, προσπαθώντας να κρατήσει την Ελλάδα έξω από οποιαδήποτε διαμάχη. Η πρώτη κίνηση εξωτερικής πολιτικής μετά την εκλογή του ήταν να υπογράψει Σύμφωνο φιλίας, συνδυαστικής και διακανονισμού μεταξύ Ελλάδος και Ιταλίας, στη Ρώμη στις 23 Σεπτεμβρίου του 1928 και αμέσως μετά προσπάθησε να εξομαλύνει τις διαφορές με τις Βαλκανικές χώρες, ξεκινώντας από τη Βουλγαρία χωρίς ιδιαίτερα επιτυχή αποτελέσματα. Αντίθετα όμως, κατάφερε να υπογράψει το Ελληνοσερβικό πρωτόκολλο στο Βελιγράδι τη 1η Οκτωβρίου του 1928 και ακολούθησε το ελληνο-γιουγκοσλαβικό πρωτόκολλο που υπογράφηκε στη Γενεύη στις 17 Μαρτίου του 1929. Η μεγαλύτερη επίτευξη όμως ήταν η υπογραφή του διμερούς Συμφώνου φιλίας, ουδετερότητας και διαιτησίας μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, που υπογράφηκε στην Άγκυρα στις 30 Οκτωβρίου του 1930.

(Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ο.π., 349-355)

⁹² Ιστορία των Ελλήνων, Τόμος 12, *Νεότερος Ελληνισμός 1910-1940*, Εκδόσεις Δομή Α.Ε., Αθήνα, χ.χ., σ. 294

μέρος των υποστηρικτών του και η κάθοδός του από την εξουσία ήταν πλέον μονόδρομος.

Οι εκλογές του 1932 ήταν το ορόσημο για μια εποχή νέας αστάθειας που ξεκινούσε για την Ελλάδα. Η ήττα του Βενιζέλου έδωσε τα ηνία στο Δημοκρατικό κόμμα του Αλέξανδρου Παπαναστασίου και στην συνέχεια στον συνασπισμό των Λαϊκών του Παναγή Τσαλδάρη. Η συνεχής άνοδος και κάθοδος των κομμάτων οδήγησε στις εκλογές του Ιανουαρίου του 1933 που έδωσαν ξανά την σκυτάλη στον Βενιζέλο, όμως οι επόμενοι μήνες ήταν ιδιαίτερα κρίσιμοι μέχρι τις επόμενες εκλογές του Μαρτίου του ίδιου έτους, όπου το Λαϊκό κόμμα φαινόταν να σημειώνει άνοδο. Αυτό οδήγησε στο στρατιωτικό κίνημα την επομένη των εκλογών, με αρχηγό τον Νικόλαο Πλαστήρα, σε μια προσπάθεια να εμποδίσει τη δημιουργία κυβέρνησης από το Λαϊκό κόμμα. Η παταγώδης αποτυχία του σύντομου πραξικοπήματος οδήγησε στη φυγή του Πλαστήρα στο εξωτερικό και κατάφερε ένα σημαντικό πλήγμα στη παράταξη των Φιλελευθέρων.⁹³ Την ίδια μέρα, διορίστηκε μεταβατική κυβέρνηση από τον Αλέξανδρο Οθωναίο και στις 13 Μαρτίου του 1933 ορκίστηκε πρωθυπουργός ο Παναγής Τσαλδάρης.⁹⁴

Η περίοδος 1933 – 1935 σημαδεύτηκε από συνεχείς πολιτικές εντάσεις και επεισόδια βίαιων περιστατικών καθώς οι αδιάλλακτοι βενιζελικοί προσπαθούσαν να βρουν τρόπο να επανέλθει το κόμμα των φιλελευθέρων στην εξουσία. Οι εντάσεις αυξήθηκαν ιδιαίτερα μετά την απόπειρα δολοφονίας κατά του Βενιζέλου τον Ιούνιο του 1933 και τις σταδιακές απομακρύνσεις βενιζελικών αξιωματικών από τον στρατό. Οι αντιδράσεις των βενιζελικών και η τελευταία ελπίδα του Βενιζέλου για επάνοδο του κόμματός του, οδήγησαν στο κίνημα του 1935, όπου στόχος των βενιζελικών ήταν να καταλάβουν τον στόλο και να τον οδηγήσουν προς την Θεσσαλονίκη και την Καβάλα, ενώ παράλληλα θα ξεγείρονταν οι υποστηρικτές του Βενιζέλου στη Κρήτη και στα νησιά του Αιγαίου. Το κίνημα εκδηλώθηκε τη 1η Μαρτίου, όπου οι κινηματίες κατάφεραν να καταλάβουν το μεγαλύτερο μέρος του στόλου χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα. Ωστόσο αυτή η πρώτη νίκη του κινήματος συνοδεύτηκε από την αλλαγή του αρχικού σχεδίου καθώς ο στόλος κατευθύνθηκε προς την Κρήτη και όχι προς τη Θεσσαλονίκη. Η κυβέρνηση Τσαλδάρη αντέδρασε άμεσα και ανέθεσε τη

⁹³ Αναστασάκος Σέφης, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, Τόμος Γ΄ 1933-1953, Επικαιρότητα, Αθήνα, 2009, σ. 20-35

⁹⁴ Ιστορία των Ελλήνων, ο.π., σ. 295-296

καταστολή του κινήματος στον Υπουργό Στρατιωτικών Γεώργιο Κονδύλη και στον Ιωάννη Μεταξά, τον οποίο όρισε Υπουργό Άνευ Χαρτοφυλακίου.⁹⁵

Εικόνα 23. Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας «Η Πρωΐα», 2 Μαρτίου 1935

Το κίνημα κατέρρευσε και στις 18 Μαρτίου οι βενιζελικοί αξιωματικοί που ενεπλάκησαν, κλήθηκαν σε δίκη, ενώ στις 23 Απριλίου ξεκίνησε και η δίκη των πολιτικών αρχηγών.

Ο Βενιζέλος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Ελλάδα μετά την απόφαση του δικαστηρίου, όπου καταδίκασε τον ίδιο και τον Πλαστήρα σε θάνατο. Ο ίδιος πέθανε αυτοεξόριστος ένα χρόνο αργότερα στο Παρίσι, ενώ το κίνημα που είχε προηγηθεί έδωσε την αφορμή στη κυβέρνηση Τσαλδάρη για την απομάκρυνση όλων των βενιζελικών αξιωματικών του στρατού και του ναυτικού, ενώ παράλληλα στην προσπάθεια για πλήρη εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από «βενιζελικά στοιχεία», καταργήθηκε η ισοβιότητα των δικαστικών και αναστάλθηκε η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων.⁹⁶

Ωστόσο ούτε η κυβέρνηση Τσαλδάρη είχε μέλλον καθώς στις 10 Οκτωβρίου του 1935 ο Κονδύλης και οι αρχηγοί του στρατού και του ναυτικού ανέτρεψαν την κυβέρνηση και ανέλαβαν την διακυβέρνηση.

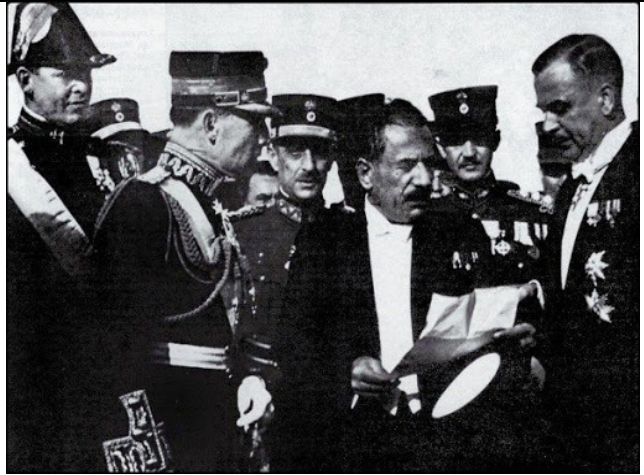
⁹⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ο.π., σ. 359-360

⁹⁶ Ο.π., σ. 364-365

Στις 25 Νοεμβρίου έφτασε στην Ελλάδα και ο Γεώργιος Β΄ ο οποίος επιθυμούσε να έχει ενεργό ρόλο στη διακυβέρνηση της χώρας, θέτοντας τέλος στην πραξικοπηματική κυβέρνηση Κονδύλη.

Στις 30 Νοεμβρίου σχηματίστηκε προσωρινή υπηρεσιακή κυβέρνηση από τον καθηγητή αστικού δικαίου Κωνσταντίνο Δεμερτζή, ωστόσο η πολιτική κατάσταση συνέχιζε να διακατέχεται από συνεχείς εντάσεις,

που τελικά οδήγησαν λίγους μήνες μετά στο πραξικόπημα της 4ης Αυγούστου.⁹⁷

Εικόνα 24. Ο Γ. Κονδύλης παρέδωσε στον Γεώργιο Β΄ το κείμενο του διαγγέλματος που θα απηύθυνε στον ελληνικό λαό.

⁹⁷ Ο.π., σ. 370

Η Θεσσαλονίκη της κρίσιμης πενταετίας 1930-1935

Η Θεσσαλονίκη δεν αποτέλεσε εξαίρεση από την κρίσιμη περίοδο που ταλάνιζε όλη την χώρα, καθώς ήταν μια πόλη που συχνά αποτελούσε το επίκεντρο των πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων. Το παρελθόν της ήταν αρκετά επιβαρυνόμενο εξαιτίας της έλευσης και αποκατάστασης των προσφύγων και το μέλλον της προβλεπόταν δυσοίωνα, καθώς καθ' όλη τη πενταετία 1930 – 1935, μαστιζόταν από συνεχείς διαδηλώσεις και απεργίες ομάδων εργατών. Ανάμεσα στα κύρια αιτήματα ήταν η αλλαγή της κατανομής της εργασίας από τους εργοδότες, η προστασία των ανέργων, ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα για την πόλη, η βελτίωση των συνθηκών εργασίας αλλά και η αύξηση των υπερβολικά χαμηλών ημερομισθίων.⁹⁸

Ήδη από το 1927, είχε κάνει την εμφάνισή της στη Θεσσαλονίκη η Ε.Ε.Ε., δηλαδή η Εθνική Ένωση Ελλάς (ή Τρία Έψιλον), όπου η πλειοψηφία των μελών της ήταν φτωχοί άνθρωποι που συσπειρώθηκαν σε μια προσπάθεια να ανεβάσουν το βιοτικό τους επίπεδο. Ωστόσο οι ηγετικές φυσιογνωμίες της οργάνωσης έκριναν υπεύθυνους για την δυσκολία της υλοποίησης των στόχων τους, την Ισραηλιτική κοινότητα και τους κομμουνιστές. Αποτέλεσμα αυτού ήταν μια γενικευμένη εχθρότητα εναντίον των Εβραίων της Θεσσαλονίκης καθώς και βιαιοπραγίες εις βάρος και των Εβραίων και των κομμουνιστών. Αποκορύφωμα αυτών ήταν οι έντονες συμπλοκές στο συνοικισμό Χαριλάου και ο εμπρησμός της συνοικίας Καμπέλ (εβραϊκή φτωχογειτονιά της Καλαμαριάς) όπου περίπου 151 οικογένειες Εβραίων αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους.⁹⁹

Εξίσου σημαντικό είναι να αναφερθεί πως η ανάδυση νέου τύπου κινημάτων σε όλη την Ελλάδα αλλά και στην Θεσσαλονίκη αφορούσαν την προστασία της εργασίας αλλά και την γυναικεία χειραφέτηση, η οποία άρχισε να παίρνει νέες μορφές διεκδίκησης, με κυρίαρχο αίτημα το δικαίωμα της ψήφου.¹⁰⁰ Ο αγώνας των φεμινιστριών στην Θεσσαλονίκη εν μέρει δικαιώθηκε όταν στις δημοτικές εκλογές

⁹⁸ Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Τόμος Β', *Μέρος Α' 1922-1940 Ο Μεσοπόλεμος*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, σ. 320-329

⁹⁹ Καβάλα Μαρία, *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941-1944) μια ιστορία με πολλές πτυχές*, Εκδόσεις Κάλιπος, Αθήνα, 2015, σ. 37-38

¹⁰⁰ Μάρω Παντελίδου-Μαρούτα, ο.π., σ. 32

του 1930, ψήφισαν για πρώτη φορά κάποιες από τις «εγγράμματες» γυναίκες της πόλης, που συμπλήρωσαν το τριακοστό έτος της ηλικίας τους.¹⁰¹

Η πλειοψηφία των γυναικών της εργατικής τάξης απασχολούνταν στα εργοστάσια της πόλης, και κυρίως στην «ΥΦΑΝΕΤ», εργοστάσιο υφαντουργίας που ιδρύθηκε το 1905 με την ονομασία «Καπαντζής – Καζάζης και Σία», αλλά καταστράφηκε έπειτα από πυρκαγιά το 1909 και επαναλειτούργησε ένα χρόνο μετά χωρίς όμως να καταφέρει να αποκτήσει τους αναγκαίους πόρους και το 1921 περιήλθε στην κυριότητα της εταιρείας «Εργάνη», η οποία το 1926 συγχωνεύτηκε με την «Ανώνυμο Εταιρεία Βιομηχανίας Υφασμάτων Υφανέτ». Μέχρι και την οριστική διακοπή της λειτουργίας της το 1964, η ΥΦΑΝΕΤ απασχολούσε πάρα πολλούς εργαζομένους, ειδικά την περίοδο του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, όπου επεκτάθηκε και απασχολούσε περίπου 1.300 εργαζομένους και ανάμεσά τους πάρα πολλές γυναίκες.

Στο εργοστάσιο «ΑΛΥΣΙΔΑ» επίσης, ιδρυμένο στις αρχές της δεκαετίας του 1930 και ειδικευμένο στη κατασκευή υποδημάτων από κάουτσουκ, εργάζονταν πολλές γυναίκες, καθ' όλη την διάρκεια λειτουργίας του μέχρι το 1998.¹⁰²

Εικόνα 25. Γυναίκες εργάτριες στην υποδηματοποιία ΑΛΥΣΙΔΑ.

Ωστόσο, ήταν γεγονός πως οι γυναίκες δε προστατεύονταν επαρκώς από τον εργασιακό νόμο, ενώ ήταν γενικός κανόνας πως οι μισθοί των εργατών και ιδιαιτέρως των εργατριών ήταν ιδιαίτερα χαμηλοί, γεγονός που οδηγούσε στην αφύπνιση της εργασιακής συνείδησης και ώθησε σε πολλές διαμαρτυρίες καθ' όλη τη περίοδο 1930 – 1936.

¹⁰¹ Ιστορία των Ελλήνων, ο.π., σ. 560-562

¹⁰² «Τα διάσημα εργοστάσια της Θεσσαλονίκης του 20^{ου} αιώνα», Followthess, <https://followthess.gr/epikerotita/ta-diasima-ergostasia-tis-thessalonik/>

Φιλική Ένωση Γυναικών Μακεδονίας

Στο πλαίσιο της κινητοποίησης για την προστασία των γυναικών στην εργασία, ιδρύθηκε το 1933 στη Θεσσαλονίκη η Φιλική Ένωση Γυναικών Μακεδονίας, από την Μερόπη Τσιώμου – Βασιλικού και μια ομάδα γυναικών (την αδερφή της Αγγελική Μεταλληνού και τις Μαρίκα Χριστάκου, Ελένη Κομητοπούλου, Αθηνά Παλαμήδους, Φανή Θεοδωρίδου, Μαριάνθη Τρύφωνος, Άννα Ταγαρά, Μαρίκα Κωνσταντινίδου, Αγλαΐα Μπουντάρα, Κατερίνα Πάνου, Σοφία Ζαφειροπούλου, Μαρία Παπαδοπούλου, Φανή Ηγουμενίδου και Ιφιγένεια Καμτσίδου), με σκοπό την προστασία των άνεργων γυναικών, την εύρεση εργασίας για αυτές και την τόνωση των ηθικών συναισθημάτων της γυναίκας, μέσω της αλληλοϋποστήριξης και της μόρφωσής τους.¹⁰³

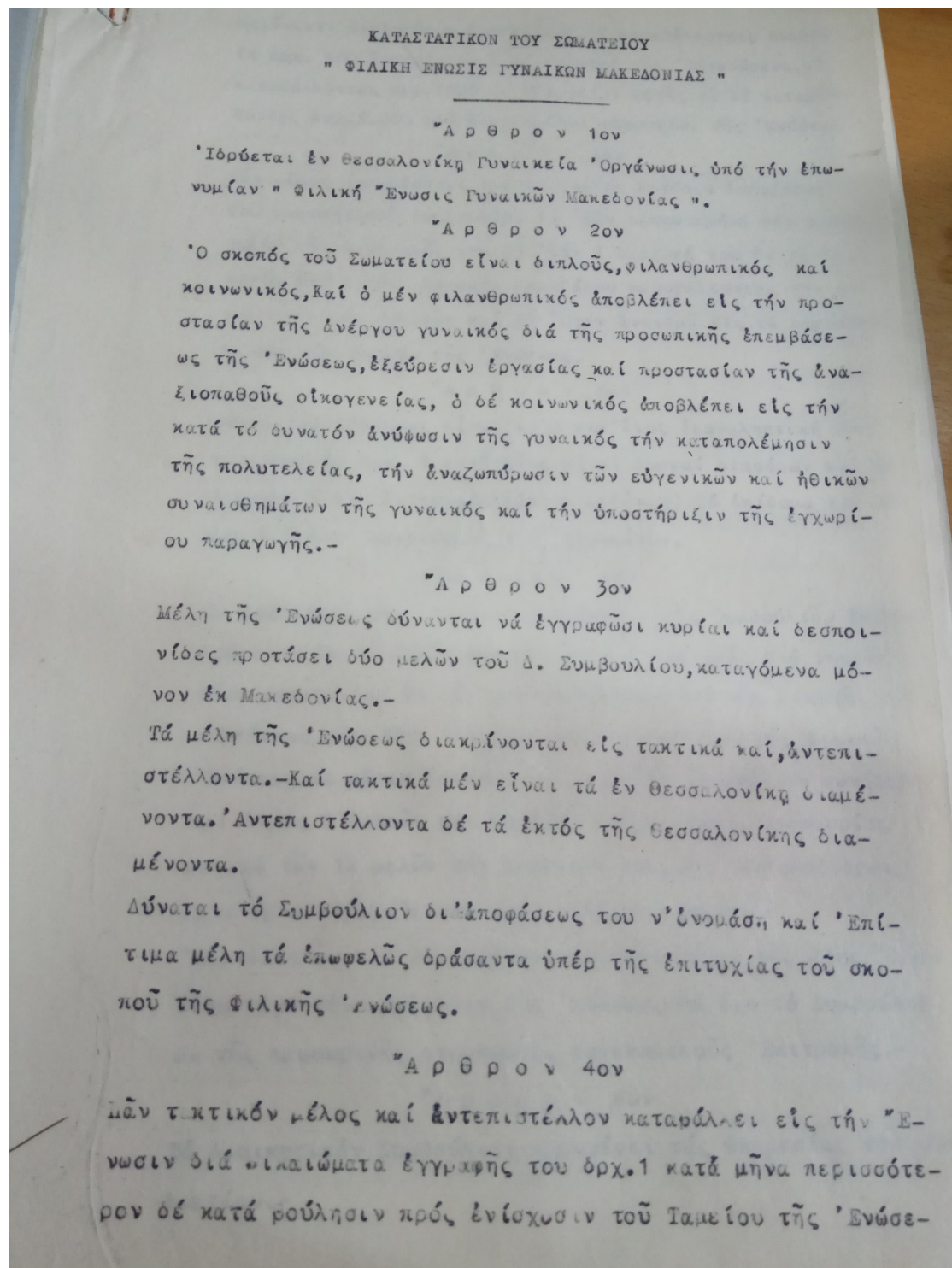
Η Μερόπη Τσιώμου – Βασιλικού ήταν η πρώτη γυναίκα που ψήφισε στις δημοτικές εκλογές του 1930 στη Θεσσαλονίκη και μια από τις σημαντικότερες γυναικείες μορφές της πόλης. Γεννημένη το 1897, απόφοιτη του Ανώτερου Παρθεναγωγείου και της ανώτατης Γερμανικής Σχολής, ταξίδεψε σε πολλές πόλεις της Ευρώπης για δημοσιογραφικούς λόγους, ειδικά μετά το γάμο της με τον δημοσιογράφο και πολιτικό Βασίλη Βασιλικό. Ήταν μια από τις πρωτοπόρες του φεμινιστικού κινήματος της Θεσσαλονίκης, με εντυπωσιακό βιογραφικό και έντονη δράση και υπήρξε μέλος της Παγκόσμιας Γυναικείας Οργάνωσης υπέρ της Ειρήνης. Ωστόσο, αν και υποστήριζε τα δικαιώματα της γυναίκας και την εξίσωσή τους με τα δικαιώματα του άνδρα, η ίδια δεν έκρυβε τις συντηρητικές της αρχές και συχνά κατηγορούνταν από άλλες φεμινίστριες ως υπερβολικά συντηρητική.

Εικόνα 26. Η Μερόπη Τσιώμου-Βασιλικού σε νεαρή ηλικία.

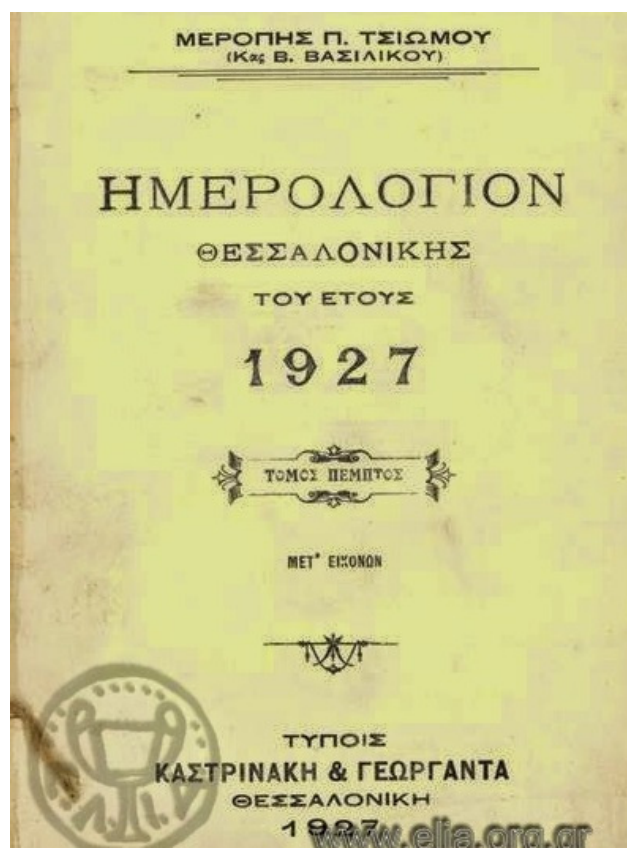
¹⁰³ Γενικά Αρχεία του Κράτους, ο.π., Φ. 2668

Εικόνα 27. Το πρώτο φύλλο του καταστατικού ιδρύσεως της Φιλικής Ένωσης
Γυναικών Μακεδονίας.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Ο.π.

Εικόνα 28. Φύλλο του «Ημερολογίου Θεσσαλονίκης», 1927

Η Βασιλικού ήταν αυτή που εξέδωσε δύο σημαντικά έντυπα για τα γυναικεία ζητήματα, το πρώτο ήταν το «Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης» (1919-1921 και 1926-1932) και το δεύτερο η «Εφημερίς των Γυναικών» (1929). Ειδικότερα το δεύτερο έντυπο, δημιουργήθηκε για να αντιμετωπίσει δημοσιογραφικά την «Φεμινιστική» και τις ιδρύτριές της Ελπίδα και Τασία Αντωνιάδου. Ωστόσο δεν είχε την αναμενόμενη απήχηση στο γυναικείο πληθυσμό και ύστερα από μερικά φύλλα έκλεισε. Στο «Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης» υπήρχαν και δημοσιεύσεις σημαντικών ονομάτων των

Γραμμάτων, όπως των Κ. Καβάφη, Κ. Παλαμά, Γ.Ν. Χατζιδάκι, Γ. Θέμελη και άλλων, ενώ παράλληλα έδινε την δυνατότητα σε όσες λόγιες γυναίκες ήθελαν να εκφράσουν τις απόψεις τους για το γυναικείο ζήτημα, χωρίς όμως να προεβαίνουν σε νεωτερισμούς που έρχονταν σε αντίθεση με τις έντονα συντηρητικές απόψεις της Βασιλικού.¹⁰⁵

Η συντηρητική αυτή στάση της Βασιλικού σχετικά με την ηθική, γίνεται ακόμη πιο εμφανής στο πέμπτο άρθρο του καταστατικού ιδρύσεως της Φιλικής Ένωσης Γυναικών Μακεδονίας, όπου αναγράφεται πως ένα μέλος του θα διαγράφεται «εάν ή

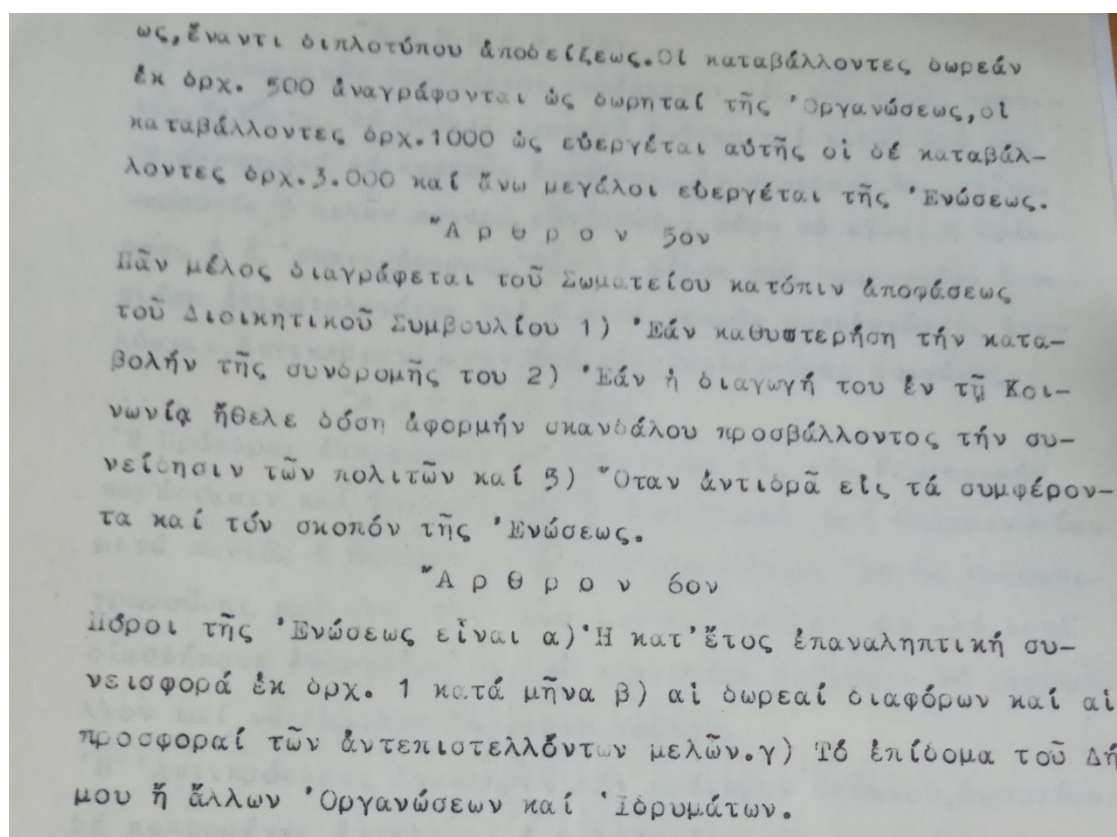
¹⁰⁵ Χρήστος Ζαφείρης, «Φεμινίστριες, γυναίκες και εφημερίδες του Μεσοπολέμου στη Θεσσαλονίκη», Thessmemory, <http://www.thessmemory.gr/%ce%b5%ce%b9%ce%ba%ce%bf%cf%83%cf%84%ce%bf%cf%83-%ce%b1%ce%b9%cf%89%ce%bd%ce%b1%cf%83/%cf%86%ce%b5%ce%bc%ce%b9%ce%bd%ce%af%cf%83%cf%84%cf%81%ce%b9%ce%b5%cf%82-%ce%b3%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%af%ce%ba%ce%b5%cf%82-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%ce%b5%cf%86%ce%b7%ce%bc%ce%b5%cf%81%ce%af%ce%b4%ce%b5-2/>

διαγωγή τοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἤθελε δόση ἀφορμὴν σκανδάλου προσβάλλοντας τὴν συνείδησιν τῶν πολιτῶν»¹⁰⁶.

Ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ καὶ ἡ ἐντονη διαμάχη πού υπήρχε ἀνάμεσα στὴν ἴδια τὴν Βασιλικὴ καὶ τὶς προαναφερθεῖσες ἀδερφές Αντωνιάδου, καθὼς μολονότι καὶ οἱ τρεῖς ἦταν ηγετικές φυσιογνωμίες τοῦ γυναικείου κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης, οἱ ἀπόψεις τοὺς διέφεραν ἀρκετὰ ὡς πρὸς τὸ συντηρητισμό.

Ἡ Φιλικὴ Ἐνωση Γυναικῶν Μακεδονίας, διαλύθηκε ὅπως ὅλες οἱ γυναικείες οργανώσεις ἀπὸ τὴ Δικτατορία Μεταξά τὸ 1936.

Εἰκόνα 29. *Οἱ ἐντονα συντηρητικὲς ἀπόψεις τῆς Βασιλικῆς μέσα ἀπὸ τὸ πέμπτο ἀρθρο τοῦ καταστατικοῦ τῆς Φιλικῆς Ἐνώσεως Γυναικῶν Μακεδονίας.*¹⁰⁷

¹⁰⁶ Γενικά Αρχεῖα τοῦ Κράτους, ο.π.

¹⁰⁷ Ο.π.

Γυναικεία Χριστιανικά Σωματεία ως απάντηση στο φεμινισμό

Είναι γεγονός πως η αφύπνιση της γυναικείας φεμινιστικής συνείδησης δημιουργούσε αρκετούς εχθρούς – παλέμαχους των παλαιότερων ηθών που θεωρούσαν ηθική μια γυναίκα μόνο όταν αυτή παρέμενε αποκλειστικά «εις τα του οίκου» καθήκοντα. Αν και οι αρνητικές αντιδράσεις των ανδρών ήταν κάτι που μπορούσε να δικαιολογηθεί και ήταν αναμενόμενες, είναι αξιοσημείωτο πως ήταν πολλές οι γυναίκες που αντιδρούσαν σε οποιαδήποτε φεμινιστική κίνηση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι πως στη Θεσσαλονίκη της πενταετίας 1930 – 1935 ιδρύθηκαν πολλά σωματεία και σύλλογοι που τόνιζαν την χριστιανική τους ιδιότητα, ως απάντηση στα γυναικεία φεμινιστικά σωματεία που είχαν δημιουργηθεί τα προηγούμενα χρόνια, θεωρώντας πως η απομάκρυνση από τα χριστά ήθη και έθιμα ήταν ένα από τα σημαντικά προβλήματα της εποχής.

Στις 11 Μαρτίου του 1930, ιδρύθηκε ο φιланθρωπικός σύλλογος της ενορίας Παναγίας της Φανερωμένης, που έφερε το όνομα Φιλανθρωπία και είχε ως βασικούς στόχους την ενίσχυση των άπορων οικογενειών της ενορίας, την παροχή δωρεάν ιατρικής περίθαλψης, την φιλοξενία των ορφανών παιδιών στα ορφανοτροφεία της πόλης και την οικονομική ενίσχυση άπορων δεσποινίδων μέχρι εκείνες να παντρευτούν. Μέσα στους σκοπούς του συλλόγου, σύμφωνα με το καταστατικό, ήταν η ανέγερση εκκλησίας που θα ονομαζόταν Παναγία η Φανερωμένη ενώ τονίζεται πως μέλη του συλλόγου θα μπορούσαν να είναι γυναίκες της ενορίας ενώ δικαίωμα συμμετοχής είχαν και οι άνδρες, χωρίς όμως το δικαίωμα του εκλέγεσθαι. Πρόεδρος του συλλόγου ήταν η Ευγενία Βογιατζάκη.¹⁰⁸

Την επόμενη χρονιά, στις 28 Ιανουαρίου του 1931, ιδρύθηκε η Ορθόδοξη Χριστιανική Αδελφότης Γυναικών και Νεανίδων με την ονομασία Η Αποστολική Διακονία, ως παράρτημα της ήδη υπάρχουσας αντίστοιχης Ορθοδόξου Αδελφότητος Ανδρών (1928). Στόχοι της ήταν η δωρεάν χριστιανική μόρφωση των μελών της αλλά και άλλων γυναικών της πόλης και η «προάσπιση των τιμαλφών δια την Ελληνίδα, κειμηλίων πίστεως, πατρίδας, γλώσσας και οικογένειας». Στο δεύτερο άρθρο του καταστατικού αναφέρεται ως αιτία της ίδρυσης της Αδελφότητος, το γεγονός πως οι

¹⁰⁸ Γενικά Αρχεία του Κράτους, ο.π., Φ. 589

κομμουνιστικές, μαρξιστικές και φεμινιστικές ιδέες είναι αυτές που παρασύρουν τις γυναίκες σε έκλυτο βίο και τις απομακρύνουν από τον δρόμο της ηθικής. Επιπλέον στόχος λοιπόν του συλλόγου, ήταν η επαναφορά αυτών των γυναικών στον χριστιανικό δρόμο μέσω κατηχητικών μαθημάτων, χριστιανικών εντύπων που θα μοιράζονταν στις οικογένειες, και η απομάκρυνση των γυναικών από αντιορθόδοξες θρησκευτικές ιδέες όπως η Σαββατιστική, Ευαγγελιστική και άλλες. Η Αδελφότητα ιδρύθηκε από εκατό συνολικά γυναίκες και πρώτη πρόεδρος ήταν η Ελισάβετ Α. Γιαγλόγλου.¹⁰⁹

Εικόνα 30. Αγγελική Μεταλληνού

Το 1932, ιδιαίτερη αίσθηση προκάλεσε το άρθρο της Αγγελικής Μεταλληνού στο Ταχυδρόμο Βορείου Ελλάδος (10/8/1932) όπου αναφέρει πως ο Απόστολος Παύλος θίγει την γυναικεία ισότητα, καθώς στους γάμους διαβάζεται η φράση «Ἡ δέ γυνή ἵνα φοβῆται τόν ἄνδρα», ενώ στην ίδια εφημερίδα δημοσιεύονται άρθρα που δείχνουν την ενόχληση για τους οίκους ανοχής που άρχισαν να πληθαίνουν στην Θεσσαλονίκη, τονίζοντας πως καθήκον όλων των γυναικείων οργανώσεων

και κυρίως αυτών που ασχολούνταν και με την χριστιανική καθοδήγηση των γυναικών, ήταν να περιοριστούν στο ελάχιστο αν όχι να κλείσουν όλοι.¹¹⁰

Σ' αυτό το πλαίσιο ιδρύθηκαν αρκετά σωματεία εκείνη την χρονιά, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την Φιλόπτωχο Αδελφότητα Κυριών και Δεσποινίδων των συνοικισμών της Δυτικής πλευράς της Θεσσαλονίκης, με βασικό σκοπό την φροντίδα άπορων γυναικών, την παροχή χριστιανικής βοήθειας σε «χρηστοθήεις» μαθητές και μαθήτριες και την παροχή οποιασδήποτε βοήθειας σε αποδεδειγμένους ενδεείς και αρρώστους των περιοχών αυτών.¹¹¹

Επίσης, ο Φιλανθρωπικός Σύλλογος κυριών και δεσποινίδων με την ονομασία «Ἡ Θεοτόκος» της ενορίας Αγίων Πάντων, είχε ως βασικό στόχο την ανύψωση της

¹⁰⁹ Ο.π. Φ. 669

¹¹⁰ Βασιλική Παναγιωτίδου – Μαμαλούκα, ο.π., σ. 96-99

¹¹¹ Γενικά Αρχεία του Κράτους, ο.π., Φ. 777

πνευματικής και κοινωνικής ηθικής των μελών του, αλλά και την μόρφωση των μαθητριών της ενορίας. Παράλληλα φρόντιζε για την πάσης φύσεως βοήθεια σε όσους την χρειάζονταν.¹¹²

Από αυτό το πλαίσιο ξεχωρίζει ο Φιλανθρωπικός Σύλλογος κυριών και κυριών «ο Άγιος Ελευθέριος», που ιδρύθηκε στις 22 Ιανουαρίου του 1932, και ήταν μικτός σύλλογος με στόχο την ηθική υποστήριξη όσων βρίσκονταν στις φυλακές αλλά και την υλική και χρηματική βοήθεια όσων αποφυλακίζονταν και έπρεπε να ενταχθούν ξανά στη κοινωνία. Πρόεδρος του συλλόγου εκλέχθηκε η Μαρία Γεωργοπούλου, ενώ αξίζει να σημειωθεί πως ανάμεσα στους συμβούλους του συγκεκριμένου συλλόγου ήταν και η Αγγελική Μεταλληνού.¹¹³

Το 1934, άλλος ένας χριστιανικός σύνδεσμος έκανε την εμφάνισή του, στη περιοχή της Περαιάς, όπου ιδρύθηκε στις 18 Ιουνίου η Αδελφότης Κυριών Περαιάς, με βασικούς σκοπούς τον καλλωπισμό του ναού Μεταμόρφωση του Σωτήρος και την διακόσμηση του νεκροταφείου, την παροχή βοήθειας σε ορφανά παιδιά, άπορους γέροντες και ασθενείς που κατοικούσαν στη περιοχή της Περαιάς.¹¹⁴

¹¹² Ο.π., Φ. 760

¹¹³ Ο.π., Φ. 728

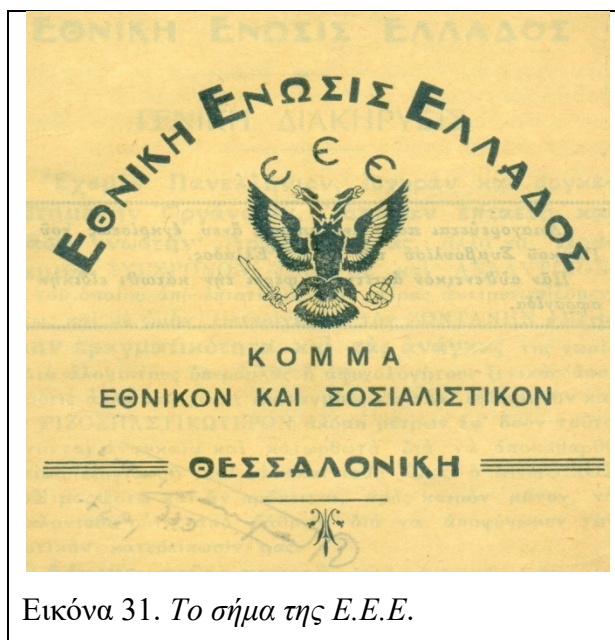
¹¹⁴ Ο.π., Φ. 999

Κεφάλαιο Πέμπτο

Η αντίδραση των ανδρών.

Αντιφεμινιστική Ένωση Νέων Μακεδονίας και Θράκης

Η ολοένα αυξανόμενη επιρροή των φεμινιστικών σωματείων αλλά και των διάφορων εργατικών κινημάτων που άρχισαν να έχουν μεγάλη επιρροή στη λαϊκή μάζα, ήταν η αφορμή για την οργάνωση του αντίποδα τους, σε μια συνολική – και τελικώς αποτυχημένη προσπάθεια να αναχαιτιστεί η δράση κομμουνιστικών, φεμινιστικών και εργατικών σωματείων. Ήταν ήδη γεγονός πως στην Ευρώπη ολοένα και αυξάνονταν τα φασιστικά σωματεία και δεν ήταν λίγα αυτά που άρχισαν να οργανώνονται και στην Ελλάδα, χωρίς όμως ποτέ να καταφέρουν να ασκήσουν μεγάλη επιρροή, εκτός ίσως από την Εθνική Ένωση Ελλάς, η οποία μαζικοποιήθηκε αρκετά και έγινε ευρύτερα γνωστή μετά τον εμπρησμό της συνοικίας Καμπέλ.

Εικόνα 31. Το σήμα της Ε.Ε.Ε.

Παράλληλα, όσο τα φεμινιστικά σωματεία προσέλκυαν όλο και περισσότερες γυναίκες, τόσο οι αντίθετες φωνές άρχισαν να διαμαρτύρονται, άλλοτε για τις καινοτομίες στην εμφάνιση, ιδιαιτέρως των κυριών της αστικής τάξης, άλλοτε για τις

νέες μορφές ψυχαγωγίας (χαρτοπαιξία, καλλιστεία, κοσμικές δεξιότητες) και συχνά και για την είσοδο μεγάλου πλέον ποσοστού του γυναικείου πληθυσμού στον χώρο της μισθωτής εργασίας. Οι άνδρες κυρίως, υπέρμαχοι των πατροπαράδοτων τρόπων ζωής, άρχισαν να δυσανασχετούν θεωρώντας πως τα ήθη της ελληνικής κοινωνίας απειλούνταν από την έξοδο της γυναίκας από το σπίτι.¹¹⁵

Στην Θεσσαλονίκη ιδρύθηκαν αρκετές εθνικιστικές και αντικομμουνιστικές οργανώσεις την περίοδο 1930-1935 (η Αντικομμουνιστική Οργάνωσις Νέων Μακεδονίας (1931), ο Σύλλογος Φρουρών Ηθικής Νεολαίας (1932), η Οργάνωσις Ελλήνων Εθνικιστών Εθνικής Σωτηρίας (1934) και ανάμεσά τους ιδρύθηκε και η Αντιφεμινιστική Ένωση Νέων Μακεδονίας και Θράκης, στις 10 Φεβρουαρίου του 1932. Στο εκτενές καταστατικό της αναφέρεται πως σκοπός της δημιουργίας της Ένωσης ήταν η απομάκρυνση των γυναικών από τις δημόσιες και ιδιωτικές υπηρεσίες, με εξαίρεση όσες «έχρηζαν γυναικείων χειρών» και την αντικατάστασή τους από άρρενες. Επιπρόσθετα, στόχος ήταν και η επαναφορά των γυναικών στα αμιγώς γυναικεία καθήκοντα καθώς και η περιφρούρηση των ηθικών και υλικών συμφερόντων των νέων.¹¹⁶

Ιδιαίτερα αξιοσημείωτο είναι πως στο δεύτερο άρθρο του καταστατικού αναφέρεται ρητά πως για την επίτευξη των στόχων της Ένωσης, οι εκάστοτε υπεύθυνοι θα μπορούν να προβούν σε οποιαδήποτε μέσο κρίνουν απαραίτητο, γεγονός που δείχνει την όποιου είδους υπονόμευση των γυναικείων δικαιωμάτων, ενώ τονίζεται πως κάθε μέλος πρέπει όχι μόνο να φροντίζει για την επίτευξη των στόχων, αλλά να προσελκύει και να πετυχαίνει την εγγραφή ενός τουλάχιστον ατόμου ως μέλος της Ένωσης.¹¹⁷ Αυτό θα μπορούσε να σχολιαστεί ως αδυναμία της συγκεκριμένης ένωσης να προσελκύσει πολύ κόσμο και την προσπάθειά της να επηρεάσει το ανδρικό φύλο εναντίον της αφύπνισης του γυναικείου.

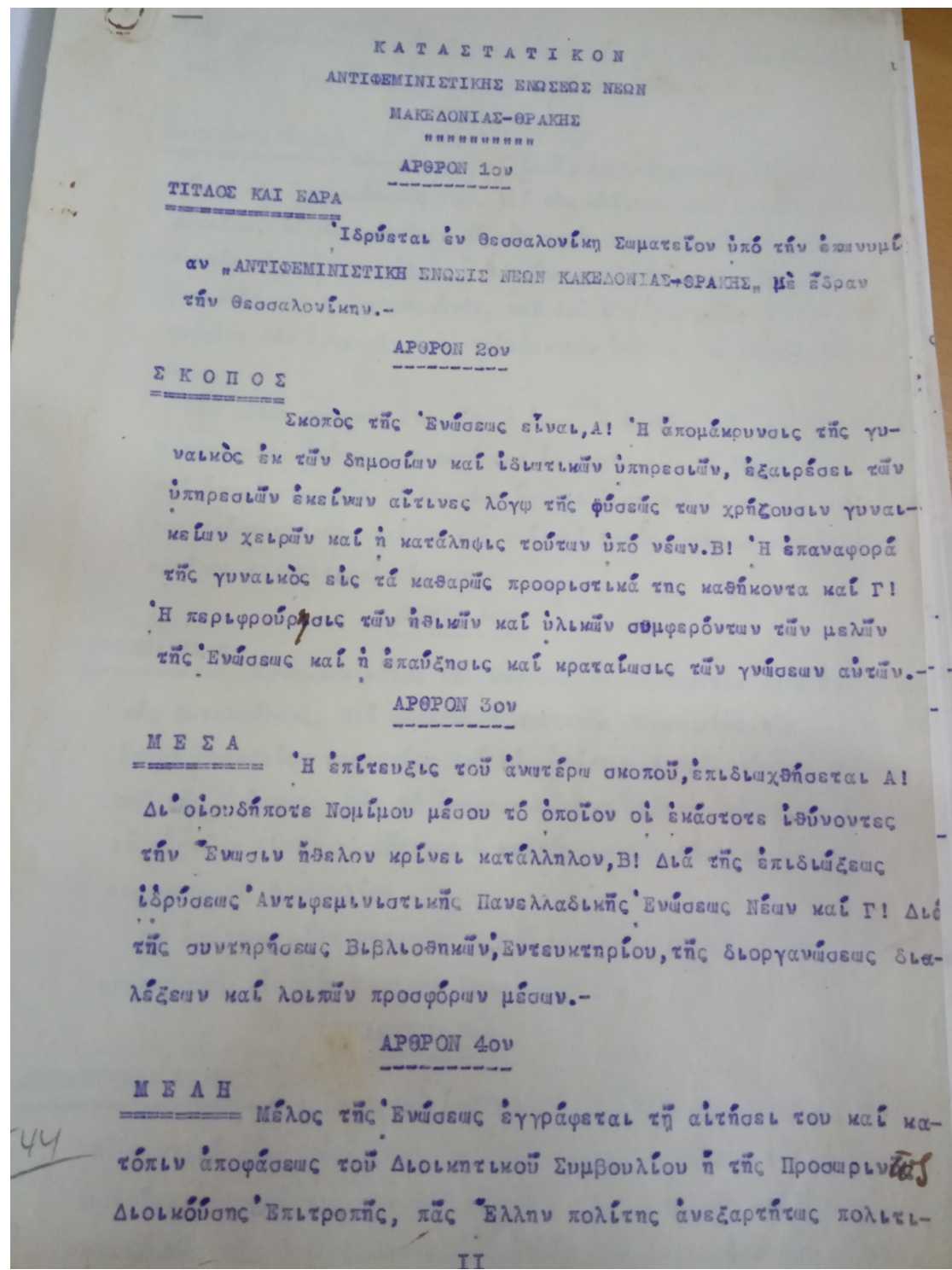
Πρέπει να σημειωθεί πως αν και το καταστατικό είναι αναλυτικό σε όλα, απουσιάζουν τα ονόματα των ιδρυτών και του προέδρου και το μόνο που υπάρχει είναι η υπογραφή του τελευταίου χωρίς όμως να συνοδεύεται από κάποιο ονοματεπώνυμο. Δυστυχώς και η μελέτη της αντίστοιχης βιβλιογραφίας δεν απέδωσε καρπούς στην αναζήτηση των ονομάτων των ανδρών που απάρτιζαν την Ένωση.

¹¹⁵ Ιστορία των Ελλήνων, ο.π., σ. 551-553

¹¹⁶ Γενικά Αρχεία του Κράτους, ο.π., Φ. 2650

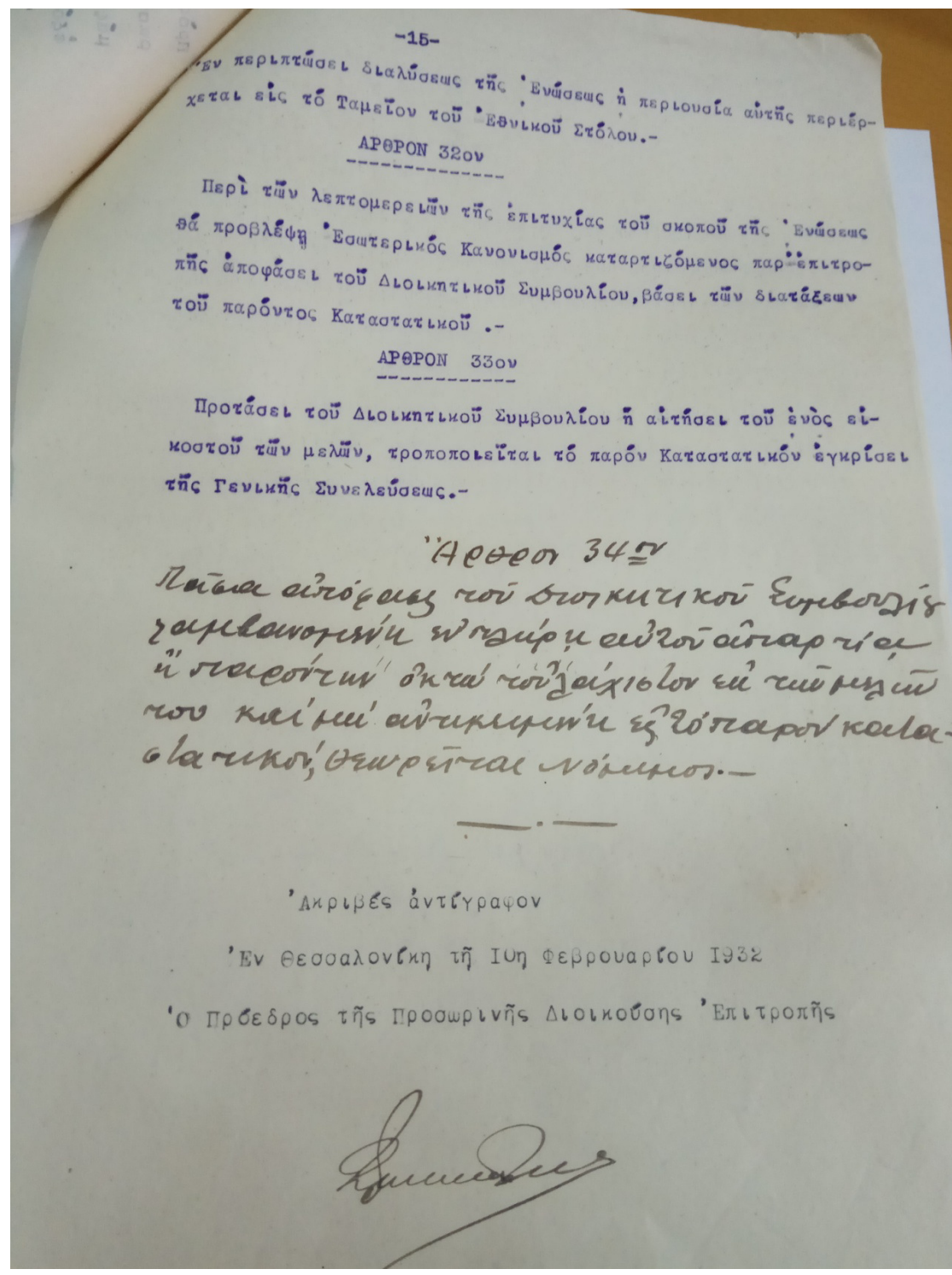
¹¹⁷ Ο.π.

Εικόνα 32. Το πρώτο φύλλο του καταστατικού της Αντιφεμινιστικής Ένωσης Νέων Μακεδονίας και Θράκης.¹¹⁸

¹¹⁸ Ο.π.

Εικόνα 33. Το τελευταίο φύλλο του καταστατικού της Αντιφεμινιστικής Ένωσης Μακεδονίας και Θράκης.¹¹⁹

¹¹⁹ Ο.π.

Κεφάλαιο Έκτο

Στο κατόφλι της Δικτατορίας.

Πολιτικές εξελίξεις στη χώρα

Από την αρχή της δεκαετίας του 1930, οι χώρες της Ευρώπης άρχισαν να προετοιμάζονται για κάποιον επικείμενο πόλεμο, καθώς τα γεγονότα του Μεγάλου πολέμου και η συνεχής αναταραχή που υπήρχε όλα αυτά τα χρόνια έδειχναν πως οι ισορροπίες που υπήρχαν μέχρι τότε, ήταν έτοιμες να καταρρεύσουν. Η κρίση του '29 είχε αφήσει πίσω της τεράστιες πολιτικές και κοινωνικές εντάσεις στις περισσότερες χώρες και συχνά ήταν το έναυσμα για την άνοδο του φασισμού. Η Κοινωνία των Εθνών είχε αρχίσει να χάνει την επιρροή και την εξουσία της όταν λίγο πριν το ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, έμεινε αμέτοχη από τα γεγονότα που τελικά οδήγησαν στη πολεμική σύρραξη. Ο Χίτλερ είχε εδραιώσει την θέση του στη Γερμανία χωρίς πλέον να κρύβει τους στόχους του για την επέκταση της Γερμανίας και την επιβολή του Τρίτου Ράιχ, ενώ παράλληλα στην Ιταλία, ο Μπενίτο Μουσολίνι υποστήριζε και τους υπόλοιπους δικτάτορες της Ευρώπης, χωρίς να αποκρύπτει ούτε αυτός τους επεκτατικούς του στόχους.¹²⁰

Ο φασισμός άρχισε να αποτελεί λύση και για πολλές οργανώσεις στην Ελλάδα, με σημαντικότερη την Εθνική Ένωση Ελλάς, η οποία στις 18 Ιουνίου του 1933, προσπάθησε να αντιγράψει τη «Marcia su Roma» (Πορεία προς τη Ρώμη) που πραγματοποίησε το 1922 ο Μουσολίνι και οι οπαδοί του για την ανάληψη της εξουσίας, διοργανώνοντας την «Προς Αθήναις πορεία», με απογοητευτικά όμως αποτελέσματα. Τα μετέπειτα γεγονότα έδειξαν πως το κίνημα του 1935 ήταν ουσιαστικά ο πρόδρομος για τις πολιτικές εξελίξεις του 1936, καθώς η έκρυθμη πολιτική και οικονομική κατάσταση της χώρας (απεργίες, νόμος Ιδιώνυμου, διώξεις κομμουνιστών κτλ) ήταν αυτή που άνοιξε τον δρόμο στον Ιωάννη Μεταξά και την δικτατορία της 4ης Αυγούστου.¹²¹

¹²⁰ James Joll, ο.π., σ. 485-487

¹²¹ Χρήστος Χατζηιωσήφ, ο.π., σ. 484-485

Εικόνα 34. Ο Ι. Μεταξάς είχε την υποστήριξη του βασιλιά Γεώργιου Β΄.

Τα αποτελέσματα των εκλογών του Ιανουαρίου του 1936, όπου ούτε οι βενιζελικοί ούτε οι αντιβενιζελικοί κατάφεραν να σχηματίσουν κυβέρνηση, ήταν καθοριστικά, καθώς ο Γεώργιος Β΄ ήταν αυτός που συνέβαλε στην άνοδο του Ιωάννη Μεταξά και στην όλη εξέλιξη των πολιτικών πραγμάτων.¹²²

Ο βασιλιάς διόρισε τον Μεταξά Υπουργό στρατιωτικών χωρίς να ενημερώσει τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Δεμερτζή, ενώ μετά τον θάνατο του τελευταίου τον Απρίλιο του 1936, ο Μεταξάς έγινε πρωθυπουργός με τη στήριξη –ξανά, του βασιλιά. Έτσι η κυβέρνηση Μεταξά εξασφάλισε ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής, η οποία αποφάσισε αμέσως μετά, την διακοπή των λειτουργιών της για πέντε μήνες.¹²³

Παράλληλα η χώρα βρισκόταν σε ένα διαρκή αναβρασμό καθώς η δυσaráεσκεια της εργατικής τάξης οδηγούσε σε συνεχείς κινητοποιήσεις σε πολλές πόλεις, με τη κυβέρνηση να προσπαθεί να τις καταστείλει με κάθε τρόπο. Η κορύφωση των κινητοποιήσεων έγινε στη Θεσσαλονίκη, με τη μεγάλη απεργία των καπνεργατών, που είχε ως κύριο αίτημα την άυξηση του ημερομισθίου. Στις 27 Απριλίου οι καπνεργάτες της Θεσσαλονίκης κήρυξαν απεργία διαρκείας έως ότου γίνουν αποδεκτά τα αιτήματά τους, ενώ η διακοπή των εργασιών της Βουλής την επόμενη μέρα, άφησε τον Μεταξά μοναδικό υπεύθυνο για την αντιμετώπιση των κινητοποιήσεων.¹²⁴

Η απεργία όμως επεκτάθηκε αμέσως σε όλη τη Βόρεια Ελλάδα με πρώτες πόλεις να ακολουθούν οι Σέρρες, η Δράμα, η Ξάνθη, ο Βόλος και εν συνεχεία και άλλες πόλεις της χώρας. Μέλημα του Μεταξά ήταν να κερδίσει χρόνο για να καταφέρει να κάμψει

¹²² Νικόλαος Θ. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1995, σ. 104-106

¹²³ Ιστορία των Ελλήνων, ο.π., σ. 615-617

¹²⁴ Άλκης Ρήγος, *Τα κρίσιμα χρόνια 1922-1935*, Παπαζήσης, Αθήνα, 1995, σ. 283-289

την απεργία, γι' αυτό και έδινε υποσχέσεις στους απεργούς ενώ παράλληλα τόνιζε στους εργοδότες ότι θα έπρεπε να παραμείνουν αδιάλλακτοι.¹²⁵

Στις 7 Μαΐου στον Βόλο, έγινε βίαιη καταστολή της απεργίας καθώς η Χωροφυλακή επιτέθηκε στους απεργούς, ενώ την επόμενη μέρα περίπου επτά χιλιάδες απεργοί συγκεντρώθηκαν έξω από τα γραφεία του σωματείου στη Θεσσαλονίκη, ζητώντας την άμεση πραγματοποίηση των αιτημάτων τους, και ξεκίνησαν για τη Γενική Διοίκηση Βορείου Ελλάδος. Στην Εγνατία, η Χωροφυλακή προσπάθησε να τους εμποδίσει, αλλά οι απεργοί κατάφεραν να διαπεράσουν τους Χωροφύλακες και να συνεχίσουν το δρόμο τους. Αυτό ήταν και το έναυσμα για την υπέρμετρη βία που ακολούθησε, καθώς οι Χωροφύλακες επιτέθηκαν χωρίς αναστολές πλέον στους απεργούς. Ωστόσο αυτό έφερε τα αντίθετα αποτελέσματα, καθώς το ίδιο βράδυ κήρυξαν εικοσιτετράωρη απεργία οι εργαζόμενοι στις δημόσιες συγκοινωνίες, ενώ παράλληλα το κέντρο της πόλης είχε γεμίσει από κόσμο που συμπαραστεκόταν στους απεργούς.¹²⁶

Εικόνα 35. Το πρώτο θύμα της αστυνομικής βίας ήταν ο Τάσος Τούσης. Στη φωτογραφία, η μητέρα του μοιρολογεί πάνω από τη σορό του.

Στις 9 Μαΐου, η πόλη συνεχίζει να είναι πεδίο συγκρούσεων των διαδηλωτών με την αστυνομία, ενώ το απεργιακό μέτωπο διευρύνθηκε κι άλλο με την συμμετοχή και άλλων κλάδων εργαζομένων (αρτεργάτες, λιμνεργάτες, μυλεργάτες κ.α.). Η Χωροφυλακή που δε μπορούσε πια να καταστείλει την απεργία, άρχισε να χρησιμοποιεί όπλα και τεθωρακισμένα σε μια άνευ προηγουμένου επίθεση προς τους απεργούς. Μέχρι το τέλος της ίδιας μέρας, ο απολογισμός ήταν

δώδεκα νεκροί και περίπου τριακόσιοι τραυματίες, κάποιοι από τους οποίους βαριά τραυματισμένοι, ενώ ύστερα από εντολή του Μεταξά, ο στρατός ανέλαβε δράση στην εκτός ελέγχου πια κατάσταση.

¹²⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ο.π., σ. 378

¹²⁶ Ο.π., σ. 378

Εικόνα 36. Πρωτοσέλιδα της εφημερίδας Μακεδονία.

Οι απεργοί δήλωσαν πως δεν θα σταματούσαν την απεργία αν δεν γίνονταν δεκτά τα αιτήματά τους, αν δεν τιμωρούνταν οι δολοφόνοι και αν δεν παραιτούνταν η κυβέρνηση. Ειδικά το τελευταίο αίτημα ήταν αυτό που αργότερα θα αποτελούσε την αφορμή για την επιβολή της δικτατορίας. Στις 10 Μαΐου έγιναν οι κηδείες των θυμάτων και στις 12 επέρχεται συμφωνία μεταξύ καπνεργατών και καπνεμπόρων και σιγά σιγά η κατάσταση άρχισε να εξομαλύνεται. Μετά τα γεγονότα αυτά όμως, η Θεσσαλονίκη αλλά και οι πόλεις οι οποίες εμπλέχθηκαν στην απεργία άρχισαν να βιώνουν το στρατιωτικό καθεστώς, καθώς οι απαγορεύσεις και οι συνεχείς συλλήψεις άνευ λόγου ή με ασήμαντες αιτίες ήταν πλέον συχνό φαινόμενο.¹²⁷

Ο Μεταξάς εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο τα γεγονότα του Μάη καθώς δήλωσε πως οι υπεύθυνοι των απεργιακών κινητοποιήσεων δεν αποσκοπούσαν στην εκπλήρωση αιτημάτων σχετικά με την εργασία, αλλά είχαν πολιτικούς σκοπούς και βασικό στόχο, την ανατροπή της κυβέρνησης. Οι απεργιακές κινητοποιήσεις ωστόσο δεν είχαν εκλείψει, καθώς συνεχίστηκαν –σε μικρότερο βαθμό, και τον Ιούνιο ενώ παράλληλα τα κόμματα του Σοφούλη (αντιβενιζελικός) και του Θεοτόκη (ηγέτης Φιλελευθέρων) κατέληξαν σε συμφωνία για κυβέρνηση συνασπισμού, αφού πρώτα συμφώνησαν στο να επανέλθει η πλειοψηφία των απότακτων. Ωστόσο η εξαγγελία εικοσιτετράωρης πανελλαδικής απεργίας για την πέμπτη Αυγούστου ήταν η αφορμή

¹²⁷ Ο.π., σ. 379

που περίμενε ο Μεταξάς για να εγκαθιδρύσει δικτατορία. Έτσι στις 4 Αυγούστου του 1936, παραμονή της απεργίας, συγκάλεσε έκτακτο υπουργικό συμβούλιο και ανακοίνωσε την διάλυση της Βουλής. Οι περισσότεροι υπουργοί υπέγραψαν τα σχετικά διατάγματα και έτσι με αφορμή της «σοβαρᾶς διαταράξεως τῆς δημοσίας τάξεως», η Βουλή διαλύθηκε και ο Ιωάννης Μεταξάς έγινε επίσημα δικτάτορας.¹²⁸

Εικόνα 37. Πλήθος κόσμου στην απεργιακή κινητοποίηση/βίαια επεισόδια ανάμεσα σε διαδηλωτές και Χωροφύλακες.

¹²⁸ Ο.π., σ. 380

Εικόνα 38. Ιωάννης Μεταξάς

Αμέσως μετά την εγκαθίδρυση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, έγινε αντιληπτό πως ελάχιστοι ήταν διατεθειμένοι να αντιδράσουν και το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού λαού έδειξε ανοχή στο καθεστώς, ενώ παράλληλα υπήρχαν και αρκετοί που προσδοκούσαν μέσα από αυτό, την αποκατάσταση της ειρήνης και της τάξης. Οι σχεδόν διαδοχικοί θάνατοι σημαντικών πολιτικών προσώπων όπως ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Παναγής Τσαλδάρης και ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου, δημιούργησαν ένα τεράστιο κενό στα σημαντικά κόμματα και μια μεγάλη κρίση διαδοχής, γεγονός που δημιούργησε περισσότερη παθητικότητα στις πολιτικές εξελίξεις, ενώ οι αντιδράσεις ήταν πλέον ελάχιστες και κυρίως κινούνταν στο επίπεδο της λεκτικής διαμαρτυρίας. Κάποιες αντιδικτατορικές οργανώσεις κυκλοφόρησαν φυλλάδια και προκηρύξεις καταγγελίας εναντίον του καθεστώτος, αλλά δεν κατάφεραν να προσελκύσουν το λαό και έτσι οι αντιδράσεις αδράνησαν και ξεχάστηκαν.¹²⁹

Η μόνη αξιόλογη συλλογική αντίδραση που υπήρξε (εκτός από μεμονωμένα περιστατικά κυρίως στους κύκλους του κομμουνισμού) ήταν στη Κρήτη, η οποία είχε πάντα ένα ιδιαίτερο δεσμό με τον Ελευθέριο Βενιζέλο και ήταν το μόνο μέρος που αν και είχε ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος, διέθετε την δική του πολιτική και διατηρούσε την αυτονομία του. Στις 29 Ιουλίου του 1938, στρατιωτικές μονάδες κατέλυσαν τις κρατικές αρχές στα Χανιά και κήρυξαν επανάσταση εναντίον της Αθήνας. Ο Μεταξάς, με την σύμφωνη γνώμη του βασιλιά, έπρεπε να καταπνίξει την επανάσταση και να μην αφήσει περιθώρια για παρόμοιες κινήσεις και άλλων πόλεων.

¹²⁹ Ιστορία των Ελλήνων, ο.π., σ. 628-629

Έτσι οι στρατιωτικές δυνάμεις που βρίσκονταν στο νησί, κινήθηκαν ενάντια στους κινηματίες και μέσα σε μια μέρα ανακατέλαβαν τα κυβερνητικά κτίρια. Οι επικεφαλείς του κινήματος έφυγαν από τα Χανιά και στις 22 Αυγούστου καταδικάστηκαν ερήμην τους από έκτακτο στρατοδικείο. Ωστόσο οι περισσότεροι αναχώρησαν για τη Κύπρο, καθώς οι διωκτικές Αρχές ήταν ιδιαίτερα χαλαρές ως προς την αναζήτηση των καταδικασθέντων.¹³⁰

Ωστόσο, αυτή η κινητοποίηση επωφέλησε ιδιαίτερα την κυβέρνηση καθώς για άλλη μια φορά, με την δικαιολογία της τήρησης της τάξης, προέβαινε σε συλλήψεις όχι μόνο στην Κρήτη, αλλά και σε άλλα μέρη της χώρας. Όμως καθώς πλησίαζε το 1939 και ήταν πια φανερά τα σύννεφα του πολέμου στο διεθνή ορίζοντα, η αντίσταση στο δικτατορικό καθεστώς σταμάτησε και πλέον ήταν θέμα χρόνου το ξέσπασμα του πολέμου.

¹³⁰ Ο.π., σ. 630

Η Φίμωση των Σωματείων και η ίδρυση της Ε.Ο.Ν.

Η 4η Αυγούστου υπήρξε η ταφόπλακα για τα περισσότερα σωματεία που είχαν δημιουργηθεί στη χώρα τα προηγούμενα χρόνια, καθώς για τον Μεταξά, ο κομμουνιστικός κίνδυνος ήταν μεγάλος και η δημιουργία ή η συνέχιση της λειτουργίας των σωματείων ήταν επίφοβη καθώς θα υπήρχε η δυνατότητα να υπάρχουν σ' αυτά ως μέλη ή να εισχωρήσουν αργότερα κομμουνιστικά στοιχεία.

Για το γυναικείο ζήτημα το γεγονός αυτό ήταν καταστροφικό, καθώς η γυναικεία φωνή που μόλις είχε αρχίσει να ακούγεται έπρεπε να σιωπήσει εντελώς. Τα γυναικεία σωματεία, ιδιαίτερα αυτά που είχαν δείξει από νωρίς τις φεμινιστικές τους ανησυχίες, άρχισαν ένα ένα να διαλύονται, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την διάλυση του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας στην Αθήνα, που είχε ιδρυθεί το 1920 και την κατάσχεση όλων των αρχείων και των εγγράφων του. Ακολούθησαν και άλλα σωματεία, ανάμεσα σε αυτά και η Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας και Θράκης. Οι ελληνίδες φεμινίστριες αναγκάστηκαν να αναστείλουν την δραστηριότητά τους ή να την προσαρμόσουν στις διατάξεις του καθεστώτος, όπως φαίνεται να έκανε το Λύκειο Ελληνίδων που ιδρύθηκε από τη Καλλιρρόη Παρρέν, το οποίο διατήρησε την επιμορφωτική του δραστηριότητα προς τα άπορα κορίτσια και αποσιώπησε τις φεμινιστικές του ενέργειες.¹³¹

Μέλημα του Μεταξά ήταν να δημιουργήσει κίνητρο στους νέους για να ταχθούν υπέρ του, γι' αυτό και ο πολιτικός του σχεδιασμός έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στο ζήτημα της νεολαίας. Έτσι τον Νοέμβριο του 1936 ιδρύθηκε η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (Ε.Ο.Ν.) με νομοθετικό διάταγμα. Τα μέλη της Ε.Ο.Ν. φορούσαν ομοιόμορφη μπλε σκούρα στολή και δίκωχο, και χωρίζονταν ανάλογα με την ηλικία τους σε σκαπανείς - σκαπανίτισσες (7-13 ετών) και φαλαγγίτες - φαλαγγίτισσες (14-25 ετών). Στόχος της οργάνωσης ήταν η διαπαιδαγώγηση των νέων ώστε να γίνουν ένθερμοι υποστηρικτές του καθεστώτος, ενώ οι δραστηριότητες της οργάνωσης ήταν αυτές που επέφεραν σημαντικές αλλαγές στον τρόπο ζωής των νέων, καθώς πλέον αγόρια και κορίτσια μπορούσαν να συμμετέχουν στις ίδιες δραστηριότητες, να αθλούνται και να συμμετέχουν σε ομαδικές εκδρομές. Ο Μεταξάς ήξερε πως με αυτό

¹³¹ Έφη Αβδελά-Αγγελική Ψαρρά, ο.π., σ. 96-97

τον τρόπο θα κέρδιζε την υποστήριξη ενός σημαντικού μέρους της ελληνικής νεολαίας.¹³²

Εικόνα 39. Μαθητική παρέλαση στα χρόνια του Μεταξά. Οι μαθητές φορούν την υποχρεωτική στολή της Ε.Ο.Ν.

¹³² Πετρίδης Πέτρος, *ΕΟΝ: Η Φασιστική Νεολαία του Μεταξά*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2000, σ. 23-25

Σύλλογος Πρότυπου Παρθενγωγείου Νούκα – Σχινά

Οδεύοντας προς το τέλος της περιόδου του Μεσοπολέμου, δεν υπάρχουν αρχεία που να πιστοποιούν την σύσταση νέων γυναικείων συλλόγων, καθώς η γυναικεία φωνή αναγκάστηκε να σιωπήσει για πολύ καιρό, ενώ την μεταξική περίοδο ακολούθησαν ο Δεύτερος Παγκόσμιος αλλά και ο Εμφύλιος πόλεμος. Λίγο πριν τα αιματηρά γεγονότα του Μάη του 1936 στη Θεσσαλονίκη, ιδρύθηκε ο Σύλλογος Αποφοίτων Πρότυπου Παρθενγωγείου Νούκα – Σχινά από μια ομάδα γυναικών αποφοίτων ενός από τα πιο σημαντικά εκπαιδευτήρια της πόλης. Τα Εκπαιδευτήρια Νούκα, ιδρύθηκαν το 1906 με την επωνυμία «Στέφανου Νούκα Πρακτικόν Παρθενγωγείον» και το 1917 την διεύθυνση ανέλαβε η Αγλαΐα Σχινά, προκαλώντας αντιδράσεις από μερίδα των γονέων, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Το 1922 η ονομασία αλλάζει σε «Πρότυπο Παρθενγωγείο Στέφανου Νούκα – Αγλαΐας Σχινά».

Πρώτη πρόεδρος του συλλόγου εκλέγεται με σαράντα ψήφους η Ρούλα Παπαδημητρίου ενώ ακολούθησαν οι: Κωσταντία Χατζηνάκου (αντιπρόεδρος), Άννα Κούσκουρα (ταμίας) και Ευρίκλεια Τσακάλου (γενική γραμματέας).

Εικόνα 40. Ρούλα
Παπαδημητρίου

Η Ρούλα Βαρέλλα γεννήθηκε το 1913 στη Θεσσαλονίκη και φοίτησε στο Παρθενγωγείο Νούκα – Σχινά. Παντρεύτηκε τον Αλέκο Παπαδημητρίου και έκαναν τρία παιδιά, ενώ η φιλολογική και φιλεκπαιδευτική της δράση ήταν ιδιαίτερα έντονη, κυρίως μεταπολεμικά, όταν εξέδωσε το Περιοδικό Ελληνίδων Βορείου Ελλάδος (1952-1996) με λογοτεχνικά, κοινωνικά, λαογραφικά και ιστορικά θέματα και υπήρξε συνεργάτιδα ραδιοφωνικών σταθμών στη Θεσσαλονίκη και στην Αθήνα, με γνωστότερη τη συνεργασία της με την Αντιγόνη Μεταξά (Θεία Λένα) στην εκπομπή της «Καλημέρα παιδιά». Το

πεζογραφικό έργο της Ρούλας Παπαδημητρίου περιλαμβάνει μελέτες για την ιστορία της Θεσσαλονίκης, τον Μακεδονικό Αγώνα αλλά και τον Κυπριακό ελληνισμό, ενώ παράλληλα αγωνίστηκε έντονα για το δικαίωμα ψήφου των γυναικών και η ίδια

υπήρξε υποψήφια βουλευτής Θεσσαλονίκης με το Κόμμα των Προοδευτικών του Σπύρου Μαρκεζίνη το 1956. Πέθανε το 2005.¹³³

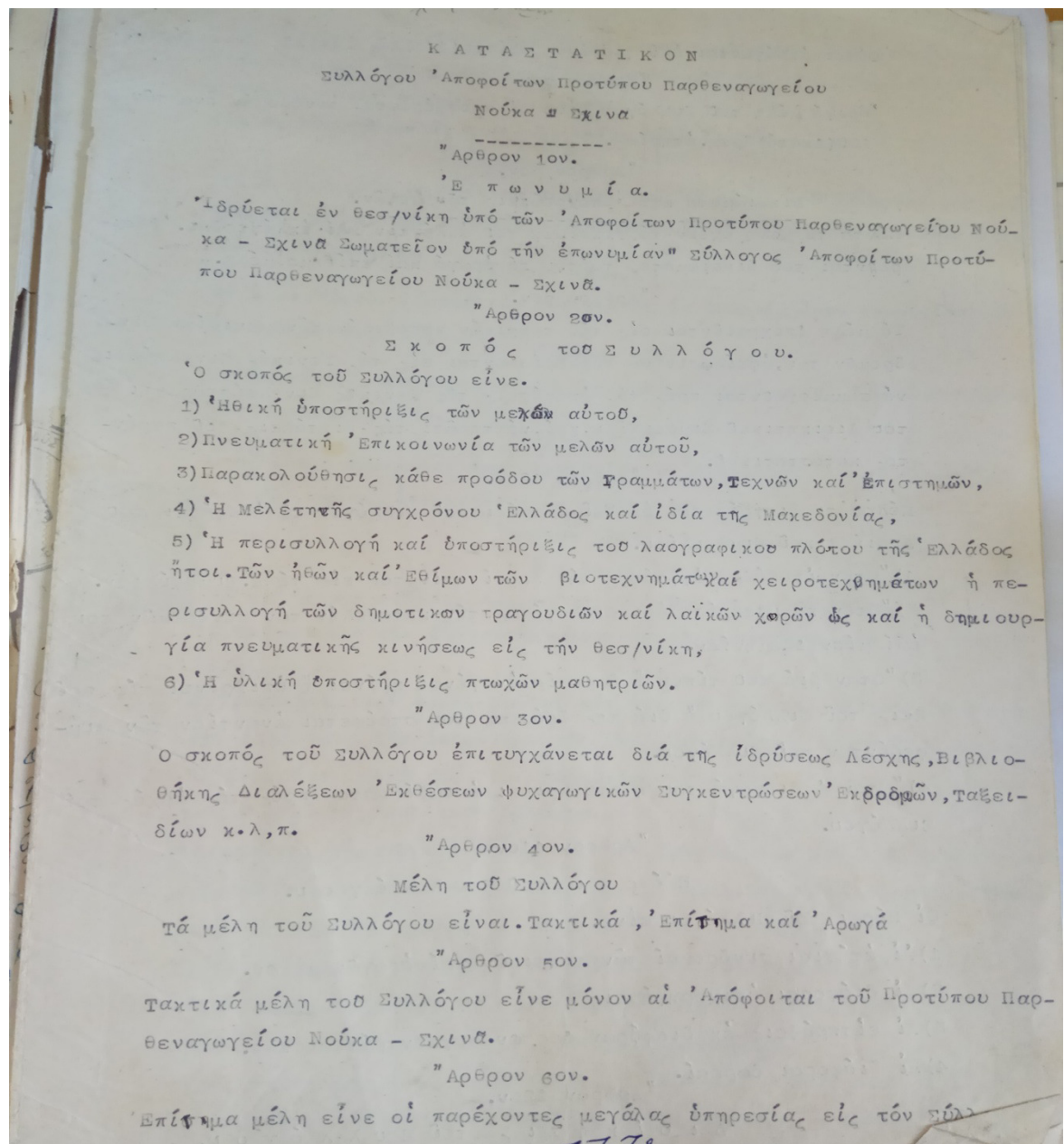
Σκοπός της ίδρυσης του Συλλόγου Αποφοίτων Πρότυπου Παρθεναγωγείου Νούκα – Σχινά, η οποία έγινε στις 8 Απριλίου του 1936, σύμφωνα με το καταστατικό ήταν, η παρακολούθηση κάθε εκπαιδευτικής και επιστημονικής προόδου, η μελέτη της σύγχρονης ιστορίας της Ελλάδας και κυρίως της Μακεδονίας και η συλλογή του λαογραφικού πλούτου της χώρας (ήθη, έθιμα, δημοτικά τραγούδια, χειροτεχνήματα κτλ).

Σημαντικό ήταν το έργο αρωγής του συλλόγου στις άπορες μαθήτριες τις οποίες βοηθούσε υλικά και χρηματικά. Για την επίτευξη των στόχων του συλλόγου, διοργανώνονταν συχνά διαλέξεις και εκθέσεις εκπαιδευτικού και ψυχαγωγικού χαρακτήρα αλλά και εκδρομές, ενώ μέλη του μπορούσαν να είναι μόνο όσες γυναίκες είχαν αποδεδειγμένα φοιτήσει στο Παρθεναγωγείο.¹³⁴

¹³³ Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης (ΕΛΙΑ-MET) Θεσσαλονίκη, «Αρχείο 2/10Θ – Παπαδημητρίου Ρούλα», <https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/ndse-kgam-k3tk>

¹³⁴ Γενικά Αρχεία του Κράτους, ο.π., Φ. 1139

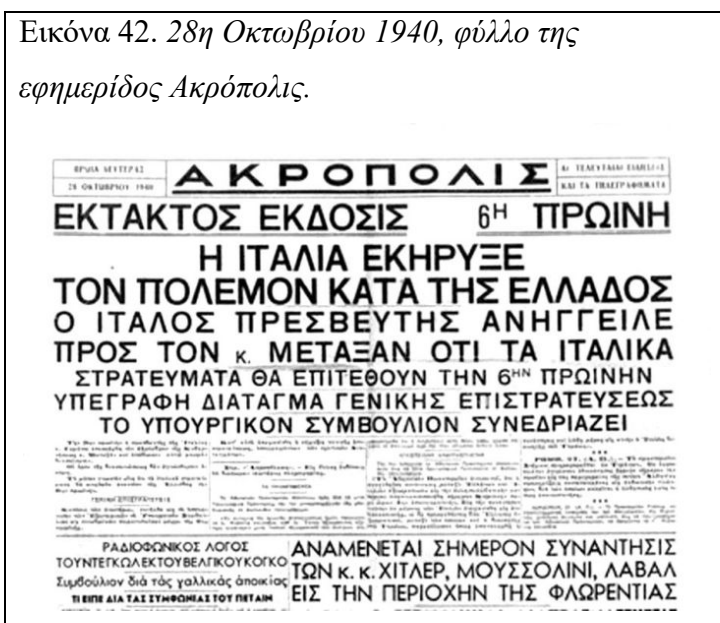
Εικόνα 41. Το πρώτο φύλλο του καταστατικού του Συλλόγου Αποφοίτων Πρότυπου Παρθεναγωγείου Νούκα – Σχινά.

Ο πόλεμος προ των πυλών

Όσο το καθεστώς Μεταξά εδραίωνε την θέση του, τόσο οι φωνές των διαφόρων συλλόγων και σωματείων σιωπούσαν, καθώς ήταν πλέον φανερό πως το πρόβλημα της δικτατορίας ήταν πια μικρότερο σε σχέση με αυτό που πλησίαζε. Η σκιά του πολέμου απλωνόταν πλέον σε όλη την Ευρώπη και ο ίδιος ο Μεταξάς αντιμετώπιζε με περίσκεψη την πιθανότητα ενός επερχόμενου πολέμου, γι' αυτό και αποφάσισε να ξεκινήσει μια σειρά οχυρωματικών έργων («Γραμμή Μεταξά») το οποίο αν και απορρόφησε ένα τεράστιο μέρος των κρατικών πόρων, στην πορεία αποδείχθηκε μια από τις πιο σωστές κινήσεις του Μεταξά, ενώ το ίδιο ισχύει και για την πολεμική προετοιμασία σε ανθρώπινο επίπεδο. Όταν τον Απρίλιο του 1939, η Ιταλία έκανε απόβαση στις Αλβανικές ακτές και τις κατέλαβε ήταν πια θέμα χρόνου η πολεμική σύρραξη.

Εικόνα 42. 28η Οκτωβρίου 1940, φύλλο της εφημερίδος Ακρόπολις.

Ένα χρόνο μετά, τον Οκτώβριο του 1940 ο Ιωάννης Μεταξάς έλαβε τελεσίγραφο από την Ιταλική κυβέρνηση το οποίο απαιτούσε ελεύθερη διέλευση του ιταλικού στρατού στο ελληνικό έδαφος προκειμένου να καταλάβει σημαντικά σημεία ανεφοδιασμού όπως λιμάνια, αεροδρόμια κτλ. Η

αρνητική απάντηση ήταν αυτή που ξεκίνησε τον ελληνοϊταλικό πόλεμο και απέσπασε δηλώσεις θαυμασμού από τον ελεύθερο κόσμο καθώς ο βασιλιάς της Αγγλίας Γεώργιος Στ' και ο Οίνστον Τσώρτσιλ έστειλαν συγχαρητήρια τηλεγραφήματα στον βασιλιά Γεώργιο και στον Ιωάννη Μεταξά.¹³⁵

¹³⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, ο.π., σ. 414-425

Εικόνα 43. Τρένο που αναχωρεί για το Μέτωπο.

Ο δυναμισμός της ελληνικής αντεπίθεσης και η προέλαση στην Αλβανία είχαν δώσει ελπίδες για τερματισμό του πολέμου με νίκη της Ελλάδας, ενώ τα περιοδικά και οι εφημερίδες παρουσίαζαν συνεχώς γελοιογραφίες του Μουσολίνι δίνοντας έτσι κουράγιο όχι μόνο στους στρατιώτες αλλά σε όλο τον ελληνικό λαό.

Ιδιαίτερη μνηία θα πρέπει να γίνει στις αφανείς ηρωίδες του έπους του '40, τις γυναίκες εκείνες που πρόσφεραν εθελονική βοήθεια σε όλη τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου, από τον Οκτώβριο του 1940 έως και τον Μάρτιο του 1941. Οι γυναίκες δεν βοηθούσαν μόνο σαν νοσοκόμες τους τραυματίες στις πόλεις, αλλά ιδιαίτερα οι Ηπειρώτισσες διέσχιζαν περπατώντας ένα τεράστιο μέρος της οροσειράς της Πίνδου, κουβαλώντας όχι μόνο τρόφιμα και πυρομαχικά αλλά συχνά βοηθούσαν και στη κατασκευή οχυρωματικών έργων.¹³⁶

¹³⁶ Ο.π., σ. 435-439

Εικόνα 44. Γυναίκες στην Πίνδο που κουβαλούν τρόφιμα και πυρομαχικά.

Η γερμανική εισβολή στις 6 Απριλίου του 1941 τερμάτισε τις ελπίδες για νίκη της Ελλάδας και όσο η υπόλοιπη Ευρώπη φλεγόταν εξαιτίας του πολέμου, για την Ελλάδα η τριπλή γερμανική, ιταλική και βουλγαρική κατοχή σήμανε παύση οποιασδήποτε δραστηριότητας και την αρχή ενός πολύ δύσκολου δρόμου που θα έπρεπε για άλλη μια φορά να διανύσει.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η περίοδος του Μεσοπολέμου είναι μια πολυσυζητημένη ιστορικά περίοδος, εξαιτίας των πολλών γεγονότων που επηρέσαν όλη την Ευρώπη και την Ελλάδα, άμεσα ή έμμεσα. Είναι λοιπόν λογικό να υπάρχουν πολλά επιμέρους θέματα, καθώς η ενασχόληση των ιστορικών είτε με τα πολιτικά γεγονότα, είτε με τα οικονομικά, είτε με τον ανθρώπινο παράγοντα, δίνει ήδη πολλά αναλυτικά στοιχεία για τους μετέπειτα ερευνητές. Το γυναικείο ζήτημα είναι ένα ιδιαίτερο ιστορικό θέμα, καθώς είναι γεγονός πως αν και η ιστορία θεωρείται ανθρωπιστική επιστήμη, παραβλέπει συχνά το γυναικείο φύλο, είτε λόγω δυσκολίας ανέρευσης του αντίστοιχου υλικού, είτε επειδή απλώς το αγνοεί.¹³⁷ Ωστόσο η γυναικεία παρουσία είναι εμφανής σε κάθε πλευρά της ιστορίας και θα ήταν σοφό αν οι ίδιοι οι ιστορικοί εμβάθυναν περισσότερο στην εξέταση των γυναικείων κάθε φορά ρόλων που εμπλέκονταν στα εκάστοτε ιστορικά γεγονότα.

Η γυναικεία παρουσία άρχισε να γίνεται αισθητή στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, όταν οι γυναίκες πάσχιζαν να αποδείξουν πως το φύλο τους είναι εξίσου σημαντικό με το ανδρικό και θα πρέπει η κοινωνία να το αποδεχτεί. Η προσπάθεια αυτή δεν ευοδώθηκε, παρά μόνο πολύ αργότερα. Οι φεμινίστριες της εποχής δεν κατάφεραν να δικαιωθούν ούτε νομοθετικά, ούτε κοινωνικά, έκαναν όμως ένα τεράστιο για την εποχή τους βήμα. Έκαναν αισθητή την παρουσία τους. Αρχικά μέσω της φιλανθρωπίας και αργότερα ανέπτυξαν καθαρά τις απόψεις τους περί ισότητας. Ίσως να μην κατάφεραν να συγκεντρώσουν πολλές γυναίκες κοντά τους, αλλά δεν θα πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός πως σε μια κοινωνία όπως η ελληνική στις αρχές του 20ού αιώνα, ήταν δύσκολο να αλλάξουν οι παγιωμένες συνήθειες και η παραδοσιακή θέση της γυναίκας. Οι αγώνες όμως των γυναικών αυτών δεν ήταν μάταιοι, καθώς μπορεί να καθυστέρησαν, αλλά κατάφεραν να δικαιωθούν.

Δυστυχώς σήμερα οι ιστορικές μελέτες και η ιστοριογραφία που αφορά την δράση των γυναικών είναι ελάχιστες και οι πληροφορίες και τα στοιχεία που μπορεί ο ιστορικός να συλλέξει είναι πραγματικά μηδαμινά, κάτι το οποίο θα πρέπει στο

¹³⁷ Γεώργιος Β. Δερτιλής, *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, χ.τ., 2018, σ. 21

μέλλον να αλλάξει και να δοθούν οι βάσεις για μια πιο εξονυχιστική έρευνα σχετικά με τις γυναίκες της Ελλάδας του 19ου και του 20ού αιώνα.

Χαρακτηριστικό της παρούσας εργασίας είναι οι γυναικείοι σύλλογοι της Θεσσαλονίκης του Μεσοπολέμου, όμως θα πρέπει να αναφερθεί πως τα καταστατικά των συλλόγων που έχουν διασωθεί δεν μπορούν να αποτελέσουν εξ'ολοκλήρου μια εμπεριστατωμένη μελέτη. Θα πρέπει να αναζητηθούν περισσότερα στοιχεία και να ερευνηθούν πτυχές της ιστορίας, αυτές που σχετίζονται με την γυναικεία παρουσία, που είναι ιδιαίτερα σημαντικές για τους ιστορικούς που επιθυμούν να ασχοληθούν με το συγκεκριμένο θέμα. Η θέση της γυναίκας στην οικογένεια, στη κοινωνία και στη πολιτική ήταν κάτι που η γυναίκα κατάφερε να εδραιώσει πολύ αργότερα από την μεσοπολεμική περίοδο, όμως αυτό δε σημαίνει ότι οι γυναίκες δεν είχαν προσπαθήσει γι' αυτά νωρίτερα. Ήδη το γεγονός πως σε μια τόσο δύσκολη ιστορικά εποχή, όπως ο Μεσοπόλεμος, δημιουργήθηκαν τόσα γυναικεία σωματεία, άλλα για φιλανθρωπικούς, άλλα για εκπαιδευτικούς και άλλα για φεμινιστικούς σκοπούς, είναι ένα σημαντικό γεγονός, το οποίο δεν θα πρέπει να αγνοείται από τους ιστορικούς, καθώς τότε οι γυναίκες άρχισαν να βγαίνουν από τον μικρόκοσμο που η κοινωνία είχε φτιάξει γι' αυτές και άρχισαν να διεκδικούν περισσότερα δικαιώματα.

Η μετέπειτα ιστορία έδειξε πως ακόμα και οι «χαμένες» μάχες που έδωσαν μέχρι να αναγνωριστούν τα αιτήματά τους, δεν ήταν ποτέ χαμένες. Η δικτατορία, το ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου και ο Εμφύλιος που ακολούθησε, μπορεί να έκανε τις φωνές τους να σιγήσουν, όμως η αφύπνιση είχε ήδη γίνει και αυτό είναι το σημαντικότερο. Δυστυχώς μέχρι και σήμερα συχνά οι γυναίκες υποβιβάζονται σε κοινωνικό, εργασιακό, πολιτικό και προσωπικό επίπεδο, όμως σε μια περίοδο που η παγκόσμια σύγχρονη κοινωνία περνάει τεράστια κρίση, ελπίζω πως και οι γυναίκες θα ενώσουν τις φωνές τους και θα διεκδικήσουν όσα μέχρι τώρα δε κατάφεραν να κερδίσουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβδελά Έφη, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού: καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1955*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας, Αθήνα, 1990
- Αβδελά Έφη – Ψαρρά Αγγελική, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Γνώση, Αθήνα, 1985
- Αβδελά Έφη – Ψαρρά Αγγελική, *Σιωπηρές ιστορίες: γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997
- Αλιβιζάτος Θ. Νικόλαος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1995
- Αναστασάκος Σέφης, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, τόμος Γ΄ 1933-1953, Επικαιρότητα, Αθήνα, 2009
- Αναστασοπούλου Μαρία, *Καλλιρρόη Παρρέν: Η συνετή απόστολος της γυναικείας χειραφεσίας – Η ζωή και το έργο*, Ηλιοδρόμιον, Αθήνα, 2003
- Βαρίκα Ελένη – Σκλαβενίτη Κωστούλα (επιμέλεια), *Η Εξέγερση αρχίζει από παλιά*, Εκδοτική Ομάδα Γυναικών, Αθήνα, 1981
- Βαρίκα Ελένη, *Η εξέγερση των κυριών*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2011
- Δαλακούρα Κατερίνα – Ζιώγου – Καραστεργίου Σιδηρούλα, *Η εκπαίδευση των γυναικών: γυναίκες στην εκπαίδευση: κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18^{ος}-20ός αι)*, Κάλλιπος, Αθήνα, 2015
- Δαλακούρα Κατερίνα, *Η εκπαίδευση των γυναικών στις ελληνικές κοινότητες της οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Gutengberg, Αθήνα, 2008
- Δαρδαβέσης Ι. Θεόδωρος – Κοντογεώργης Μ. Δημήτριος, *Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών Θεσσαλονίκης, χ.ε., Θεσσαλονίκη*, 2014
- Δαφνής Γρηγόριος, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τόμος 2, Κάκτος, Αθήνα, 1997
- Δερτιλής Β. Γεώργιος, *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, χ.τ., 2018
- Δερτιλής Β. Γεώργιος, *Ιστορία του Ελληνικού κράτους*, Α΄ τόμος 1830-1920, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2010

- Duby Georges – Perrot Michelle (επιμέλεια), *Γυναίκες και Ιστορία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995
- Ζιώγου Σ. – Φούκας Β. (επιμέλεια), *Σχολεία και Εκπαιδευτικοί της Θεσσαλονίκης (19ος αιώνας-Μεσοπόλεμος): Προσωπογραφίες ευεργετών και εκπαιδευτικών*, Κυριακίδη, Αθήνα, 2018
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ, (Συλλογικό έργο), *Νεότερος Ελληνισμός από το 1913 έως το 1941*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2008
- James Joll, *Η Ευρώπη 1970-1970*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2006
- Καβάλα Μαρία, *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941-1944) Μια ιστορία με πολλές πτυχές*, Κάλλιπος, Αθήνα, 2015
- Καρζής Θεόδωρος, *Η γυναίκα στον 20ό αιώνα*, Φιλιππότης, Αθήνα, 1993
- Κολλοντάι Αλεξάνδρα, *Το γυναικείο ζήτημα: από τη προτόγνωρη κοινωνία στη σύγχρονη εποχή*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2016
- Κορασίδου Μαρία, *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους: φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα του 19ου αιώνα*, Εκδόσεις Γενικής Γραμματείας της Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1995
- Κύρτσης Αλέξανδρος – Ανδρέας, *Κοινωνιολογική σκέψη και εκσυγχρονιστικές ιδεολογίες στον ελληνικό μεσοπόλεμο*, Νήσος, Αθήνα, 1996
- Λεύκωμα – Συλλογικό έργο, *Μέριμνα Ποντίων Κυριών 1904-1979*, Τυπογραφείο Ν.Νικολαΐδη, Θεσσαλονίκη, 1980
- Λεύκωμα – Συλλογικό έργο, *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών – 100 χρόνια*, Μ. Τριανταφύλλου και Υιοί, Θεσσαλονίκη, 1973
- Μαυροκορδάτος Θ. Γιώργος, *1915: Εθνικός Διχασμός*, Πατάκης, Αθήνα, 2015
- Μιχαηλίδης Ιάκωβος, *Μικρασιατική Καταστροφή*, Παπαδόπουλος, Αθήνα, 2018
- Μπαλακάκη Αλεξάνδρα – Ελεγκμίτου Ελένη, *Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα: από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929*, Εκδόσεις Γενικής Γραμματείας της Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1987
- Μπόμπου – Πρωτοπαππά Ελένη, *Το Λύκειο των Ελληνίδων 1911-1991*, χ.ε., Αθήνα, 1993
- Mazower Mark, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2009

- Mazower Mark, *Θεσσαλονίκη πόλη φαντασμάτων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006
- Ξηραδάκη Κούλα, *Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα, Πρωτοπόρες Ελληνίδες 1914-1936*, Γλάρος, Αθήνα, 1988
- Παγκόσμια Ιστορία, τόμος Δ', (Συλλογικό έργο), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2015
- Παναγιωτίδου – Μαμαλούκα Βασιλική, *Ιστορία της δραστηριότητας των γυναικών στη περιοχή της Θεσσαλονίκης κατά τη περίοδο 1914-1936 (για να γνωρίσουμε την ιστορία των γιαγιάδων μας)*, Πάτροκλος Μαμαλούκας, Θεσσαλονίκη, 1997
- Παντελίδου – Μαρούτα Μάρω, *Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου, μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή*, Ίδρυμα Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2007
- Παπαγεωργίου Γιώτα, *Φύλο και έρευνα*, Gutenberg, Αθήνα, 2010
- Παπαγιαννόπουλος Απόστολος, *Θεσσαλονίκη εν θερμώ: Ο συγκλονιστικός 20ός αιώνας της πόλης, Α' τόμος, 19ος αιώνας: Βαλκανικοί πόλεμοι, Απελευθέρωση, Α' παγκόσμιος πόλεμος, Μεσοπόλεμος*, Μαλλιάρης Παιδεία, χ.τ., 2009
- Πετρίδης Παύλος (εισαγωγή-επιμέλεια), *Ε.Ο.Ν. Η φασιστική Νεολαία του Μεταξά*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2000
- Ρήγος Αλκης, *Τα κρίσιμα χρόνια 1922-1935*, Παπαζήση, Αθήνα, 1995
- Σβορώνος Γ. Νίκος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999
- Σκούτερη – Διδασκάλου Ελεονώρα, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1991
- Συλλογικό Έργο, *Ιστορία των Ελλήνων, Νεότερος Ελληνισμός 1910-1940*, τόμος 12, Δομή, Αθήνα, χ.χ.
- Trotsky Leon, *Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1993
- Χατζιωσήφ Χρήστος (επιμέλεια), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009
- Χατζιωσήφ Χρήστος (επιμέλεια), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, 1922-1940 Ο Μεσοπόλεμος*, Τόμος Β', Μέρος Α', Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002

- Χατζιωσήφ Χρήστος (επιμέλεια), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, 1922-1940 Ο Μεσοπόλεμος*, Τόμος Β΄, Μέρος Β΄, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003
- Χεκίμογλου Ευάγγελος, *Τουρκοκρατία και Μεσοπόλεμος: κείμενα για την ιστορία και τη δημογραφία της πόλης*, University Studio Press, Αθήνα, 1996
- Walters Margaret, *Φεμινισμός: η εποχή μας σε 15 λέξεις*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2006

ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΔΟΚΙΜΙΑ

- Αβδελά Έφη, *Η ιστορία του φύλου στην Ελλάδα: από τη διαταραχή στην ενσωμάτωση*;, Συνέδριο «Το φύλο, τόπος συνάντησης των επιστημών: ένας πρώτος ελληνικός απολογισμός», Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, ΠΜΣ «Γυναίκες και φύλα: ανθρωπολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις», Μυτιλήνη, 11-12 Οκτωβρίου 2003
- Αθανασιάδης Χάρης, «Οι δύο στιγμές του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος», στο *Δοκίμια, Εισαγωγή θεμάτων για τη προώθηση της ισότητας των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία*, Ιωάννινα, 2007
- Ρεπούση Μαρία, *Κινήσεις και κινήματα γυναικών για την ισότητα και τον φεμινισμό, 19^{ος} και 20ός αιώνας*, «Πολιτικές για την ισότητα των φύλων. Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον», ΟΠΕΚ, Λευκωσία, 14 Μαρτίου 2009
- Μιχοπούλου Άννα-Ευφροσύνη, «Φεμινιστικά ρεύματα, θεωρητικές προσεγγίσεις του γυναικείου ζητήματος και γυναικείες σπουδές στην Ελλάδα, 19ος-20ός αι.». Εισήγηση στο Συμπόσιο με θέμα *Η διάχυση του φύλου στον επιστημονικό και δημόσιο χώρο*, 5ο Φεστιβάλ Τέχνης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 15 Δεκεμβρίου 2006
- Γερόλυμπου – Καραδήμου Αλέκα, «Προσφυγική εγκατάσταση και ο ανασχεδιασμός των βορειοελλαδικών πόλεων (1912-1940)», *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα*, Επιστημονικό Συμπόσιο, 11-12 Απριλίου 1997, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα, 1999

ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΥΛΙΚΟ

- Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αρχείο Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, Φάκελοι Σωματείων, καταστατικά συλλόγων.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- «Επαυλη Σιάγα (πρώην Χατζηλαζάρου), μια δημιουργία του Παιονίδη με μεγάλη ιστορία», Thessaloniki Arts and culture.gr, <https://www.thessalonikiartsandculture.gr/thessaloniki/afieromata/epayli-siaga-proin-chatzilazaroy-mia-dimioyrgia-toy-paionidi-me-megali-istoria/>
- «Ιστορία», Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης, <http://www.filoptoxosadelfotiskirion.gr/content/1/%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%A1%CE%99%CE%91>
- «Τα διάσημα εργοστάσια της Θεσσαλονίκης του 20^{ου} αιώνα», Followthess, <https://followthess.gr/epikerotita/ta-diasima-ergostasia-tis-thessalonik/>
- «Το ιστορικό της Μέριμνας», Μέριμνα Ποντίων Κυριών, <https://www.merponky.gr/index.php/merimna-pontiwn/merimna>
- Αθηνά Τζινίκου-Κακούλη, «Γυναικείοι Ελληνικοί Μακεδονικοί Σύλλογοι: Η Φιλόπτωχος 'Αδελφότης Κυριών Θεσσαλονίκης (1873)», Blogger.com, <http://yaunatakabara.blogspot.com/2012/06/1873.html>
- Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης (ΕΛΙΑ-MET) Θεσσαλονίκη, «Αρχείο 2/10Θ – Παπαδημητρίου Ρούλα», <https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/ndse-kgam-k3tk>
- Θανάσης Μουσόπουλος, «Η Θρακιώτισσα Αύρα Θεοδοροπούλου: η πρωτοπόρος του ελληνικού γυναικείου κινήματος», Akritas News, <https://akritasnews.com/i-thrakiotissa-avra-theodoropoulou-i-protoporos-tou-ellinikou-ginekiou-kinimatos/>
- Χρήστος Ζαφείρης, «Φεμινίστριες, γυναίκες και εφημερίδες του Μεσοπολέμου στη Θεσσαλονίκη», Thessmemory,

<http://www.thessmemory.gr/%ce%b5%ce%b9%ce%ba%ce%bf%cf%83%cf%84%ce%bf%cf%83-%ce%b1%ce%b9%cf%89%ce%bd%ce%b1%cf%83/%cf%86%ce%b5%ce%bc%ce%b9%ce%bd%ce%af%cf%83%cf%84%cf%81%ce%b9%ce%b5%cf%82-%ce%b3%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%af%ce%ba%ce%b5%cf%82-%ce%ba%ce%b1%ce%b9-%ce%b5%cf%86%ce%b7%ce%bc%ce%b5%cf%81%ce%af%ce%b4%ce%b5-2/>